

Vigilia

1970
február

M. D. Chenu
(Párizs)

Az ember és történelmi dimenziója

Szigeti Kilián

Az új miserendről

Gyéressy Béla

„Tanulással és írással”

Pálos írók a középkorban

Rónay György

J ú d á s
(színmű)

Hegyi Béla

Párbeszéd — Déry Tiborral

Résumé en
langue française

TARTALOM

M. D. CHÉNU (Párizs)	Az ember és történelmi dimenziója	73
SZIGETI KILIÁN	Az új miserendről	76
GERGELY AGNES	A pusztaságból (vers)	83
GYÉRESSY BÉLA	„Tanulással és írással” Pálos írók a középkorban	84
MAKRAI GYULA	Elégia (vers)	93
DÉRY TIBOR	Az év napjai (vers)	94
RÓNAY GYÖRGY	A Júdás elé	95
	Júdás (színházi öt felvonásban, I. felvonás)	96
NYÍRI TAMÁS	A remény jegyében	109
MAKRAI GYULA	Mint aki kútból (vers)	114

AZ EGYHÁZ A VILÁGBAN

Napirenden a papság problémái (Doromby Károly)	115
---	-----

NAPLÓ

Négy és félmillió ember élete veszélyben. A francia püspöki kar nyilatkozata Nigériáról — 121; *Galántai Mária*: Az olvasó naplója (A kettős végtelen — Sík Sándor válogatott munkái, I—II. kötet) — 122; *Pályi András*: Színházi krónika (Erdélyi Sándor: Mozaikok; Boldizsár Miklós: Szerelmesek a város felett) — 124; *D. I.*: Képzőművészet (Rudnay Gyula emlékkiállítás; Mestrovity-tárlat; Új képzőművészeti kiadványok) — 126; *Rónay László*: Zenei jegyzetek (Bach Karácsonyi oratóriumának templomi előadásai; Karácsonyi egyházzenei eseményekről; Lemezfígylő) — 129; *Ungváry Rudolf*: Filmek világából (Dillinger halott; Ha...) — 132.

DOKUMENTUM

Párbeszéd Déry Tiborral (Hegyi Béla)	134
Számunk íróiról	141
Francia nyelvű kivonatok	142

Felölös szerkesztő: Rónay György

Felölös kiadó: Várkonyi Imre

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098. Postacím: 5. Postafiók 195. Nagybudapesti ügyintézés és előfizetés: Budapest, V., Cukor u. 4. Telefon: 189-306. Terjesztő, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlap-roda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományossal útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: Egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

AZ EMBER ÉS TÖRTÉNELMI DIMENZIÓJA

Túl minden földrajzi, szociológiai, politikai, kulturális határon, egyértelműen megfigyeljük, megindultan, aggodalommal, de reménységgel is, hogy az emberiség napjainkban mély átalakuláson megy át: új korszakba lépünk, új ember születik. Így beszélhetünk forradalomról, nem szükségképpen holmi véres és rendezetlen erőszak értelmében, hanem mert a folyamatban lévő fejlődés egyszerre gyökeres is, és gyors is, s érinti mind a személyek pszichológiai alapjait, mind a társadalom közösségi struktúráit.

Ennek a gyökeres mutációnak az elemzését illetőleg a diagnózisok elterjedtek. Mégha a ténymegállapítások objektív konvergenciájában egybe is hangzanak, a forradalom tengelyének meghatározásában különböző szempontok szerint járnak el. Egyesek nagyobb figyelmet fordítanak arra, milyen hatással van a technikai fejlődés a személyi és közösségi magatartásra: a munka, az ember tipikus tevékenysége mind céljaiban, mind ideológiájában átalakul. Mások fogékonyabbak a tudomány, a természettudományi kultúra, a racionalitás iránt, az alapvető kutatástól a gazdasági tervezésig, miközben az infra- vagy supra-racionális értékek többé vagy kevésbé tudatosan veszendőbe mennek. Ismét mások úgy vélik, a modern életnek a kísérlet lett a tengelye, szabálya, központi fogalma. Megint mások az urbanizálódás döntő fontosságú jelenségére hívják föl a figyelmet, mint a szociális-kulturális fejlődés csomópontjára. És így tovább.

Ezek a diagnózisok mind igazak; ügyetlen és téves dolog lenne, ha olyan állást foglalnánk el, amely más folyamatok iránt vakká tenne, és más problémákat kirekesztene. E különféle analízisek valójában közös nevezőre vezetnek: a gyökeres és gyors változás az egyéneket és a társadalmat arra készteti, hogy határozottan tudatosítsák magukban a történelmet, mégpedig nemcsak mint az emberi lét anyagi talaját, hanem mint a humanizáció szellemi tényezőjét is abban a mindenségben, amelynek a törvénye a mozgás. Az emberi tevékenység mindig a történelemben teljesedett be, és mindig a történelmet teljesítette be; ma a meggyorsult és általánosult változás olyan tudatosítást kíván, amely mélyen módosítja az embernek önmagáról való elképzelését.

Az ember történetisége

Még a legerőteljesebb jelenségeknek is pusztán a fölszínén maradnánk, ha csak azokat a változásokat vennénk figyelembe, amelyeket a természettudományos ismeretek, a technika, a gazdasági, társadalmi és politikai szervezettek, a tömegjelenségek, a problémák világméretűvé válása hoztak magukkal. Mindezek önmagukban véve rendkívül nagyszabású jelenségek, és a struktúrák gyökeres reformját kívánják. Jelentőségük azonban, túl pillanatnyi követelményeiken, magát az ember *lényét* érinti, minthogy gondolkodásában és viselkedésében nyilvánul meg.

Az ember kétségkívül „természet”, minthogy megvannak a maga meghatározott törvényei, biológiai, pszichológiai és szociológiai tulajdonságai, amelyek folytán nem egyszerű állat, s nem is tiszta szellem, hanem ember. E törvények megtagadása, e determinációk megtörése halálára válnék. Van azonban ebben a „természetben” valami páratlanul eredeti: olyan természet, amely maga határozza meg önmagát, vállalva biológiai, pszichológiai és társadalmi létének determinizmusait is. A biogenezis evolutív kozmoszában a tér megművelésével és az idő birtokbavételével maga formálja önmagát.

A természetet egy második létezés fokára juttatja, s az ember, miközben így humanizálja a természetet, humanizálja önmagát is. Mint a mindenség demiurgosza, föl kutatja és megtalálja az univerzum eddig ismeretlen forrásait; s miközben munkába állítja őket, beteljesedése felé vezeti ezt az univerzumot. Ezért lett az új civilizáció motorja a munka, már nemcsak mint a mindennapi kenyér megszerzésének követelménye, hanem mint ennek a világ-újraateremtésnek az oka.

Nem kell azonban megállapodnunk ennél a technikai és tudományos diadalnál, amit egyébként drágán fizetünk meg, súlyos testi és szellemi erő-kifejtéssel. A mindenség e csodálatos átalakulásából ugyanis az ember szívében egy kérdés támad és döbben föl, egyszerre lelkesítően és szorongatóan, a fejlődés *irányát* illetőleg. A tudatosításnak ez az a megrázkódtatása, amit csak most kezdünk igazán észlelni. Ha „új korszakba” lépünk: ez a bejárata.

Ezt a megrázkódtatást napról napra tapasztalhatjuk, nemcsak anyagi megnyilatkozásaiban, hanem pszichológiai rengéseiben is: a hagyomány és a hagyományok kérdésessé válásában, a fönnálló rend vitatásában, a spontaneitás követelményeiben, a tomboló alkotásvágyban, a fiatalos türelmetlenségben, az utópia szerepében, stb.

A traumák mértékét a *jelennek*, mint a *múlt* robbanékony összefoglalásának és mint a *jövő* előképének intenzív átélése adja meg. A megszerzett bizonyosságok, túl önmagukon, olyan jövőbe látást kívánnak, amely máris kérdésessé teszi őket: a jövő a jelen dimenziójává válik. Racionalizmus és utópia állandó dialektikában kapcsolódnak egymásba, s ez nem megy anélkül, hogy elménk szövete meg ne tépődnék tőle.

Az ember e történetiségének végső alapjait az ember természetében kellene földeríteni: az ember azért van a történelemben, mert nincs bezárva egyéniségébe; emelkedésének föltétele a többiekkel való együttélés; *természeténél fogva* társas lény, nemzedékek sorozatába illeszkedik. Ez a lényegi társas volta végső soron abból ered, hogy nem időn és téren kívüli tiszta szellem; a tökéletesség és boldogsága felé való útjában testét, s vele az egész anyagi mindenséget is mozgósítania kell. Ezek az ember történetiségének ontológiai és lélektani föltételei; korunk embere ennek nehéz és mámorító próbáját állja ki.

A keresztény a történelemben

Nem áll-e zavartan a keresztény ember ez előtt a gyökeres változás előtt? Nemcsak hogy zavartan áll, mint minden ember, megbolygatva megszokott gondolkodásában, tevékenységében, ítélkezésében, gyakorlatában, beleértve a kultusz gyakorlását is a deszakralizált világban; hanem, mélyebb fekvésben, kénytelen kérdésessé tenni annak a fönnálló rendnek bizonyos misztikáját is, amelyet többé vagy kevésbé tudatosan úgy tekintett, mint a Teremtő Istennek, minden törvény és hierarchia Urának akaratát.

A fönnálló rend misztikája: — tény, hogy számos keresztény szellemében, magatartásában, még nyelvezetében is volt bizonyos zárlat a mindenható Istenség „örök igazságai” meg a társadalom megmerevedett hierarchiái közt a szakralizált világban. A vallásnak ez a rávetülése a mindenségre mindig is a természet törvényeinek, a társadalom struktúráinak, a történelem erőinek bizonyos szakralizálására vezetett: a feudális korban a hűségeskü szentesítette a szolga viszonyát urához; az *Ancien Régime* idején az egyeduralkodó isteni joggal gyakorolta hatalmát; sok civilizációban az ősök kultuszában nyilatkozott meg a nemzedékek termékeny sorozatának szent jellege.

A kereszténység igazában véve nem *természeti* vallás, mely egy titokzatos mindenség rejtelmes erőiből fakadna. A kereszténység *történelmi* vallás, vagyis az „események” alapították és mozgatták; események, melyeknek

folyamata „szent” történelmet alkot. Kezdetől fogva és napról napra nem földi és társadalmi valóságok szublimációja által létesül, hanem Isten belépésével a történelemben: Isten megtestesült és ember lett az emberek között. „Lelke” benne van, immanens a történelemben, abban, amelyet az emberek csinálnak, és abban a mértékben, amennyiben beleteszesülnek Isten emberségébe.

A kereszténység az Isten-Ember Krisztus e „misztériumának” élete. Tehát nem gondolatrendszer, nem más ideológiákkal többé vagy kevésbé szemben álló ideológia. „Ökonomia”, ahogyan a keleti egyházatyák mondták jelentőségeltjes szóval annak idején. Katekizmusaink sajnálatos elzsugorodás folytán szűkítették le a keresztény hit tartalmát dogmák listájára, melyeket hinni, és kötelességekre, melyeket gyakorolni kell; a Biblia egyéb sem volt, mint épületes történetek gyűjteménye. Annyi volt ez, mint megfeledezni arról a történelmi dimenzióról, amelyben az igazságok és előírások értelmet és dinamizmust kapnak. A kereszténység profetikuss történelem; mert Isten beöltözése a történelemben az embert és a mindenséget a saját képességein túlra vezeti, az idők végén megnyilvánuló divinizáció felé. Az egyház, Krisztus genezisben lévő teste tehát nem a fönnálló rend cinkosa, hogy szakralizálja és ezzel biztosítsa ezt a rendet, hanem maga a civilizációk ritmus-rendjében beteljesedése felé mozgó emberiség, Krisztus kegyelmi elkötelezettségének helye. Isten Igéje deszakralizálja a természetet és a társadalmak szervezetét.

Ezzel gyökeresen átalakul a *vallás* sokrétű kifejeződésének birodalma, a kultusz is. Tárgya immár nem a földi javak fölajánlása a rettegett Istennek, hanem Krisztus *misztériuma*; Krisztusé, aki meghalt és föltámadt, s jelenvalóvá lett azokban a szimbolikus formákban, melyek napról napra a divinizációt jelképezik és megvalósítják. A szakrális cselekmények már csak anyagi mozzanatai a misztériumban való közönségnek a hitben és a hit által. A liturgia így kapcsolódik rá a történelemre s így folyik a történelem fejlődésében.

A II. Vatikáni Zsinat határozottan visszaállította a kereszténységnek ezt az eredeti szemléletét, szemben az elvont és időtlen deizmussal, amely közelebb van a fölvilágosodás filozófiájához, mint az evangéliumhoz. Ez kétségkívül a világ és az ember jelen változása iránt való éber érzék szerencsés következménye (amely érzék a zsinaton kihirdetett konstitúció, a *Gaudium et spes* bevezetésében és indokolásában nyert kifejezést). Az értelmes jelenlét a korában, s ma a világban, létrehívta az egyházban a visszatérést élő forrásaihoz, a történelemben lépett Isten történetéhez az evangéliumban.

Nagy feladatokkal nem mindig találkozunk. Óráról órára adódnak azonban alkalmak, kisebb munkák, amelyeket jól, sőt nagyon jól, vagyis nagy szeretettel kell elvégezni: elviselni a mások hangulatait, szelédnek, türelmesnek lenni embertársaink tapintatlanságaival és bosszantó szokásaival szemben, legyőzni saját hangulatainkat, hajlamaikat, uralkodni kedvetlenségünkön és ellenszenvinken, nagylelkűen és alázatosan belátni hibáinkat, nyugalomra kényszeríteni önmagunkat, elviselni a megáláztatást, türelmesen és barátságosan tudomásul venni a megintést és háttérbe szorítást: mindez sokkal hasznosabb számunkra, mint képzelnénk. Ha szeretettel felhasználod a kis alkalmakat, Isten szívét hódítod meg és egészen magadévá teszed. Milyen nagy az ostobasága azoknak, akik indiai vértanúkoszorú után vágyódnak... Tegyen bár valaki csodálatos dolgokat a vallás területén — ha nem teszi meg mindennapi kötelességét, rosszabb mintha hitetlen lenne.

Szalézi Szent Ferenc

AZ ÚJ MISERENDRŐL

Amikor X. Szent Piusz pápa meghirdette azóta közhellyé vált jelszavát: *Ne a szentmisén imádkoztatok, hanem a szentmisét imádkoztatok*, — aligha gondolta, hogy szavai nyomán mennyire ferde irányban indul el a liturgikus mozgalom. A nagy pápa kijelentésének lényegét meg nem értve, szóról szóra értelmezték azt. Megindult a római misekönyv szövegeinek népnyelvre fordítása, megjelentek a népnyelvű kézi-misekönyvek, és a jámbor hívek kezdték „imádkozni” a szentmisét. A misekönyv, a „Kismisszale” a kulturáltabb lelkek kedvelt mindennapi „imakönyve” lett, a misehallgatás pedig a mise szövegeinek közösen vagy magányosan való imádkozása. Fél évszázadon át ez volt a misehallgatás „liturgikus” módja.

A fél évszázad alatt azonban a *gyakorlati liturgikusok* nagy száma melett, a tudományos kutatások nyomán kibontakozott a *szakképzett liturgikusok* vékony rétege. Ezek a szakértők a liturgia történeti fejlődésének ismeretében, a liturgia teológiai feldolgozása alapján helyes irányt adtak a mozgalomnak és a szentmisén való részvétel módjának. A II. Vatikáni Zsinat ezt magáévá tette, és ezzel a liturgikus megújulást eszményi útra terelte. Az 1963 december 4-én kihirdetett *Constitutio de Sacra Liturgia* 28. pontja így fogalmazta meg az alapelvet: „A liturgikus ténykedésekben mindenki, akár szolgálattevő, akár egyszerű hívő, a maga szerepének megfelelően *mindig csak azt tegye és azt egészen tegye meg*, ami a dolog természete és a liturgikus törvények szerint reá tartozik.” (In celebrationibus liturgicis quisque, sive minister sive fidelis, munere suo fungens, *solum et totum id agat*, quod ad ipsum ex rei natura et normis liturgicis pertinet.) — Ezt az elvet átvette és részletesen kifejtette az 1967 március 5-én megjelent *Instructio de Musica in Sacra Liturgia*. (6. p.), majd az 1969 április 3-án jóváhagyott új Ordo Missae-ben az *Institutio Generalis Missalis Romani* 58. pontja rubrikális jelleggel tette kötelezővé.

Bár az elv nagyon világosnak és minden kétséget kizárónak látszik, gyakorlati alkalmazása mégis nem kis nehézséget jelent. A szentmise külső formája ugyanis a századok folyamán többszörös átalakuláson ment keresztül. Van egy kezdeti római formája; van továbbá évszázados, hagyományos bemutatási módja; van olyan megvalósítandó gyakorlatias alakja, amelyet a mai ember igényelne. A szentmise reformja kapcsán ezek a szempontok egyformán jogosan jelentkeztek. Egyik vélemény szerint vissza kell állítani a szentmisét az ősi római formájában, mások szerint a kialakult hagyományos misézési módot kell folytatni. A lekipásztorok úgy látják, hogy a régi formák mellőzésével vagy háttérbe szorításával új, a mai emberhez szóló miszési módot kell kialakítani. Ezek mindegyike komoly, megalapozott szempont, jogos igény. Egyiket sem lehet mindenestül visszautasítani. Ezért a reform nem lehetett más, mint kompromisszum, a különböző szempontok összeegyeztetése. Ez magában foglalja azt, hogy mindegyik szempont érvényesül, de csak bizonyos fokig, és ugyanakkor mindegyik engedni kénytelen a többi szempont javára. Nézzük a kérdést részletesebben.

A reform lényege, hogy a szentmise nem imádságok sorozata, hanem **CSELEKMÉNY**, amelyben mindenki cselekszik, részt vesz a maga módján, és így *együttesen adják össze a szentmise liturgiáját*. Ez részekre bontva gyakorlatilag a következőket jelenti.

I. A *szentmisében egyedül a miséző pap imádkozik*. (Szoros értelemben véve az imádság szót!) Ennek teológiai alapja Szent Pál szavaiban gyökerezik: „Egy a közvetítő Isten és ember közt: ez ember Krisztus Jézus, aki vált-

ságul adta magát mindenkiért.” (I. Tim 2, 5—6.) A miséző pap pontosan az önmagát váltáságul adó Krisztus Jézust képviseli a szentmisében, és így mint egyetlen közvetítőre, reá tartozik minden imádság.

Ennek megfelelően az ősi római misében *egyedül a miséző pap imádkozta a három oratiót* (collecta, super oblata és postcommunio), továbbá a szentmise főimádságát, az ún. *eucharisztikus imádságot* (Praefatio és Canon), a *Pater noster* a kíséző imákkal, valamint az *Oratio fidelium* könyörgését, amely azonban már az V. században eltűnt a római miséből.

A három oratio mindmáig a celebráns imája maradt. Az eucharisztikus imádság második részét, a Canont a koncebrálás jelen gyakorlatában az összes koncebrálók hangosan imádkozták ugyan, de az új ordo helyreállította a római liturgia sajátos jellegét, amely szerint a Canont ezentúl egyedül a celebráns mondja hangosan, míg a koncebrálók halk hangon (*submissa voce*) követik őt (170. p.). Nem ellenkezik az elvvel az, hogy a Canon egyes szakaszait a koncebrálók felváltva mondják hangosan. Ugyancsak a miséző pap egyedüli imája volt a római liturgiában a *Pater noster*, amelyre a közösség acclamatióval (*Sed libera nos a malo*) felelt. Így mondja ezt már Szent Gergely (†604): „Az Úr imádságát a görögöknél az egész nép mondja, de nálunk csak a pap egyedül.” (Dominica oratio apud graecos ab omni populo dicitur, apud nos vero a solo sacerdote. — Epist. IX. 12.)¹ A nyugati egyház liturgiájában napjainkig ismeretlen volt a *Pater noster* közös imádkozása a szentmisében. Bevezetését valószínűleg lelkipásztori szempontok, vagy a keletiek felé való közeledés magyarázza.

A pap imádságait a XII. századig külön liturgikus könyv foglalta magába, a *Sacramentarium*.

Amikor a liturgia alakítása átment a germánság kezébe, a római liturgia zárt, klasszikus egységéhez a germán faj gazdag érzelmi világa sok magánjellegű, szubjektív imádságot csatolt. Ez a frank birodalom területén történt. Az új imádságokkal az volt a cél, hogy a szentmisének talán túlságosan objektív szövegeit a hozzáadott fohászok szubjektív élménnyé tegyék a miséző pap számára, mintegy ráhangolják lelkét a szentmise minél buzgóbb bemutatására. Ezek az imádságok alkotják az *Ordo Missae*t, amely a középkor folyamán nagyon sokféle változatosságot mutatott. Az eucharisztikus imádság és *Pater noster* egyformasága mellett az *Ordo Missae* különbözősége adta meg a középkorban az egyes liturgikus központok sajátos színezetét.

Csak néhány példát idézünk a magyarországi gyakorlatból. A Pray-kódexben XIII. századi kézzel írva olvassuk a kenyér konsekrálása után e szavakat: „Ave sanctissima caro mea in perpetuum summa dulcedo mea.” A bor konsekrálása után pedig: „Ave celestis potus mihi ante omnia et super omnia dulcis.” A XIII. századi ún. Németújvári Misszalénkban ugyanezt az imádságot áldozás előtt találjuk: „Ave sanctissima caro mea in eternum summa dulcedo, ipsum panem celestem accipio et nomen domini invocabo. In nomine patris et filii et spiritus sancti...” Ugyanez egy XIV. századi szepesi misekönyvünkben áldozáskor ilyen változatban szerepel: „Ave in eternum sanctissima caro domini mei Jesu Xristi, mihi sis summa dulcedo et societas sempiterna. Ecce Jesu benignissime quod desideravi iam video. Ecce Jesu Xriste clementissime quod concupivi iam teneo, hic tibi iungar queso et in celis.”² És még sok más példát idézhetnénk, amelyek kézzelfoghatóan mutatják az *Ordo Missae* imádságainak szubjektív, áhítatos jellegét.

A trienti zsinat a sokféle *Ordo Missae*ből egyet (lényegében a Curia Romana, illetve a ferencesek gyakorlatát) vett fel a hivatalos Római Misekönyvbe. Attól kezdve a magánjellegű fohászok a hivatalos liturgikus imádságokkal egyenrangú kötelező részévé lettek a szentmisének, bár napjainkig megtartották csendes imádság jellegüket.

Az Ordo Missaehez tartoznak a Római Misekönyvben: a Praeparatio ad Missam, a lépcsőima a vele kapcsolatos részekkel, az evangélium előtti és utáni fohászok (Munda cor, Per evangelica dicta...), a felajánlási imák a Suscipe S. Patertől az Orate fratresig bezárólag, az incenzálással kapcsolatos imádságok, az áldozás előtti és utáni imák, a Placeat könyörgés és a mise utáni (a szent ruhák levetése alatt, illetve hálaadásként mondott) imádságok.

Az új ordo mindezeket megszüntethette volna, visszaállítva az ősi, puritánabb római gyakorlatot. Vagy a misézőre bízhatta volna (legalább a nép részvétele nélkül mondott misékben), hogy egyéni lelki igényei szerint, saját szavaival szítsa fel lelkében a buzgóságot a szentmise élményszerű bemutatására, aminthogy az új liturgikus könyvekben gyakran találunk ilyen rubrikális utalást: „his aut similibus verbis”. A valóságban azonban itt is kompromisszumhoz folyamodott. Az imádságok egy részét hangos, néha közös imává tette, mint a lépcsőimának megfelelő actus paenitentialist, az Orate fratrest, a Domine Jesu Christe, qui dixisti... könyörgést; másoknak szövegét megváltoztatta (a Confiteort, a hagyományos felajánlás szövegeit, egyes áldozási imákat.); ismét máshol új szövegeket ad (pl. praeparatio donorumnál, áldozás előtt). Ezzel elmosódott a határ az ősi római, a középkori hagyományos és az új imaszövegek között.

De nemcsak csendes imádságokkal gyarapodott frank-germán földön a római liturgia, hanem mozdulatokkal, szertartásokkal is. Hogy a pap számára cselekmény legyen a misézés, megsokasodtak a térdhajtások, keresztvetések, az oltár előtt való mozgás, járás az oltár két oldalára. Az új ordo, illetve már az azt megelőző liturgikus rendelkezések, ezeknek túlnyomó részét megszüntették. Helyette a néppel mondott misében más mozgásokat rendeltek el, amilyenek az egyes közreműködők szerepét jobban kiemelik. Ha ezeket a lelkipásztorok nem színpadias öncélúsággal vagy túlhajtottan, hanem célszerűen és egyszerűen valósítják meg, akkor kétségtől ésszerűbbek a mai ember számára, mint a hagyományos rítus volt.

Itt kell szólnunk a homiliáról. A római liturgiában a szentmisében ismeretlen a homília. Szent Leónak és az ősegyház nagy szónokainak homiliái, sermói nem a misében hangzottak el, hanem az azt megelőző vigiliás istentiszteleten, a mai értelemben vett zsoltosma kapcsán. (Vö. a mai Matutinum homiliáit és sermóit!)⁹ Az Ordines Romani szerint a középkorban sem volt homília a mise keretében. A Visitatio Canonica jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy a barokk korban rendszeresen szentmise előtt volt a szentbeszéd. Csak amikor a felvilágosodás hatása alatt a Liturgia Verbit „tanító istentisztelet”-nek tekintették, akkor került rendszeresen a mise keretébe a szentbeszéd.

Ennek lélektani, illetve pedagógiai hátrányos voltát azonnal átlátjuk, ha meggondoljuk, hogy a hívek előtt már elhangzott a napi liturgia oratioja, a Lectio és Epistola, sőt az evangélium is, amikor a celebráns megszólal, hogy homiliájában az elröppent szavakat utólag magyarázza, kifejtse híveinek. (Olyan ez, mintha hangversenyen a művek elhangzása után ismertetnék azokat!) Nyilván másképpen figyelnének a jelenlévők a szent olvasmányokra, ha a pap előzőleg beszélt volna azokról, felhíva figyelmüket azok tanítására, fontosabb kijelentéseire stb.

Az új ordo észrevette ezt a fonákságot, ezért lehetővé tette, hogy a pap a mise megkezdése előtt, a hívek üdvözlése után röviden (*brevissimis verbis*) ismertesse a napi liturgiát, illetve misét (86. p.). Ez némi megalkuvás a liturgikus megújulás azon elvével szemben, amely szerint úgy kell a liturgiát megújítani, hogy az külön magyarázat nélkül, önmagától érthető legyen a hívek előtt. Ez az elv tökéletesebben valósulna meg, ha mindjárt itt, a mise elején mondaná el a pap a homiliát. Akkor mind az oratio, mind az olvasmányok és énekek érthetőbbek lennének a jelenlévők számára. Retorikailag is hátrányos helyzetbe kerül a szónokló pap, ha a mise elején elmondja a

nap lényeges gondolatát, mondanivalóját, mert az evangélium utáni homília ezzel veszít a téma újszerűségéből.

Azt gondoljuk, hogy pusztán a misekönyv formális szabályai ellen vét, de a liturgia klasszikus szellemével megegyezően cselekszik az a pap, aki az Institutio 86. pontjában engedélyezett rövid bevezető lehetőséget használja fel lényeges homíliai mondanivalója számára, s így hasznosabbá teszi hívei részére az egész Liturgia Verbi hallgatását. A „*brevissimis verbis*” egyébként is tág fogalom, amit az Institutio sem percekben, sem mondatokban nem köt meg. Sőt rugalmasságában több helyen is lehetőséget ad a papnak, hogy mise közben híveihez szóljon. (Kivéve az eucharisztikus imádság tartamát, l. 11. pont.) Aligha kételkedhetünk, hogy ha ez az eljárás a lelkek számára gyümölcsözőbbnek bizonyul, a Szentszék legalizálni fogja ezt az ősi római szellemű megoldást.

II. A hívek gyakorlati irányítása a szentmise keretében a diakónus feladata. Ő figyelmezteti őket: *Flectamus genua*, *Levate*, *Humiliate capita vestra*, *Ite missa est* stb. Ő szólítja fel a híveket az *Oratio fidelium* keretében az *acclamatióra*, elébük tárva az egyes imaszándékokat, *intentiókat*.

Az új ordo megtartja ugyan a diakónusnak ezt a feladatát, de mellette új szereplőként bevezeti a *kommentátort*. Hivatása, hogy egyrészt a diakónuson kívül még utasításokat adjon a nép magatartására vonatkozóan, másrészt magyarázza a szertartások egyes fontosabb lépéseit. A hagyományban teljesen ismeretlen kommentátori feladat betöltése nem könnyű. Fennáll a veszély, hogy közébeiktatott szövegeivel fellazítja, felhígítja és így ellaposítja a liturgia klasszikusan lapidáris stílusát. Ezért az ordo hangsúlyozza, hogy „*monitiones commentatoris sint adamussim praeeparatae et sobrietate perspicuae*.” Vagyis a kommentátor szövegei legyenek a legkisebb részletckig előkészítve és józan mérsékletről tanúskodjanak (68. p.).

III. A szentmise összes olvasmányai a segédkezőkre tartoznak. A *Lectio* a *lectorra*, az *Epistola* a *subdiakónusra*, az evangélium a *diakónusra*, a *Lectio* utáni zsoltár a *Psalmistára*.

Az ordo ezen a klasszikus hagyományon lényeges részt ütött, amikor az evangéliumon kívüli olvasmányokat átengedte a világi híveknek, sőt, szükség esetén nőknek (66. p.). Ez az engedmény természetesen nem szünteti meg a *lector* és *subdiakónus* elsődleges jogát az olvasmányokhoz.

Érdekes itt összehasonlítást tennünk a felszentelt papok és a diakónusok misén való részvétele között. Ha az ünnepélyes szentmisén több diakónus vett részt, nincs arra adatunk a liturgia történetében, hogy az összes diakónusok együttesen, szavalókóruszerűen olvasták volna fel az evangéliumot. Arra találunk rubrikát, pl. a karácsonyi zsoltosmában, hogy Jézus nemzetségtábláját két diakónus mondatonként változtatva énekelte („*alternatim cantent*”).⁴ Sőt a többszólamúság terjedésével tért hódított az evangéliumnak vagy egyes részeinek több szólamú éneklése, amit a szólamok számának megfelelő számú szólista adott elő. A celebráns imádságait a római liturgiában sohasem énekeltek több szólamú előadásban. A „*con-celebrálás*”-t is tágabb értelemben vették, mint ma értjük. Inkább a mai asszisztálásnak felel meg a középkori gyakorlat. („*Zeremonielle Konzelebration*”, mint Jungmann mondja.)⁵ Az eucharisztikus imádság részben való közös mondására csak a régi Gallia területén találunk példát néhány templomban, ami nyilván keleti hatásra utal. Durandus XIII. századi *Pontificale*jében még a pap-szenteléskor is csak csendben mondják a szentelendők a kánont a szentelő püspökkel.⁶ Szent Tamás, aki ismerte a galliai gyakorlatot, azt mondja: „*Quia sacerdos non consecrat, nisi in persona Christi, multi autem sunt unum in Christo, ideo non refert utrum per unum aut per multos hoc sacramentum consecratur...*”⁷

Az új ordo tehát a római liturgia szellemét követi, amikor megengedi, hogy több diakónus részvétele esetén azok megosszák egymás közt a diakónus

szerepét (pl. az egyik éneklő az evangéliumot, a másik az oltárnál segédkezik stb. — 71. p.), és ugyanígy a presbíterek megoszthatják egymás közt a *Prex Eucharistica* egyes szövegrészeleteinek imádkozását, de mindig csak egy imádkozik hangosan, a többiek csak halkán (*submissa voce*) követik őt (170. p.).

IV. A szentmise szoros értelemben vett énekeinek előadása a *Schola feladata*. Itt azonban némi különbséget kell tennünk az egyes műfajok között.

Az első olvasmány után következő zsoltár, a Psalmus a liturgia integrans része (36. p.). Ezen a helyen látjuk leginkább, hogy az új ordo mennyire a különböző; lehetőségek kompromisszuma. A Psalmus eredetileg folyamatos olvasmány volt. Szent Ágoston írja vele kapcsolatban: „*Apostolum audivimus, psalmum audivimus, evangelium audivimus, consonant omnes lectiones*” (165. sermo). Másról a Psalmust énekek mondja: „*Hoc de apostolica lectione percipimus, deinde cantavimus psalmum*” (176. sermo). De ugyanő arról is beszámol, hogy a Psalmus éneklése nagyon egyszerű dallam volt, csaknem deklamálás. „*De Alexandrino Episcopo Athanasio saepe mihi dictum commemorari, qui tam modico flexu vocis faciebat sonare lectorem psalmi, ut pronuncianti vicinior esset quam canenti.*”⁸ Mindhárom idézetből úgy látszik, hogy a Psalmust egyvégtében (*tractim-tractus*) énekelte a psalmista. Nincs szó versenkint visszatérő *responsum*-ról. Az új ordo lehetővé teszi ennek az ősi gyakorlatnak felújítását, amikor a 36. pontban ezt mondja: „*Psalmus modo directo, id est sine responso, proferatur.*” Vagyis a Psalmus előadásának egyik módja a visszatérő *responsum* nélküli folyamatos éneklés.

Nem tudjuk, mikor kezdődött a szokás, hogy a szólista által énekelt zsoltár egy-egy verse után a hívek *responsum*ot, feleletet énekeltek. Az is kérdéses, hogy ez Rómában egyáltalában szokás volt-e?⁹ Mindenesetre Rómában már az V. századtól kezdve az első olvasmányt magas művészi előadásmódot igénylő zsoltárének követte, amely fokozatosan a Schola kezébe megy át. Az új ordo nagyon értékeli a gregorián Gradualet, és ezért mint másik lehetőséget megtartja a másfél évezredes hagyományt, amely szerint az első olvasmányt a Graduale éneklése követi úgy, amint az a Graduale Romanumban található. (Ebből viszont az következik, hogy a Graduale pusztán felolvasásával vagy recitálásával nem lehet eleget tenni az *Institutio* rendelkezésének!)¹⁰

A *Constitutio de S. Liturgia* 117. pontja kívánja, hogy a mai kor követelményeinek engedve a Graduale Romanum klasszikus gregorián dallamkincse mellett készüljön egyszerűbb gregorián dallamokból összeállított liturgikus énekgyűjtemény a kisebb templomok számára. Ez a Graduale Simplex 1967-ben meg is jelent. Az új ordo ezt a hagyománnyal még nem rendelkező éneklési módot is engedélyezi az első olvasmány után a Psalmus helyett, mint a liturgia integrális részét (36. p.). Sőt, végül azt a formát is jóváhagyja az új ordo, amely szerint a psalmista a zsoltárt nem éneklő, csupán olvassa és a hívek éneklés nélkül mondanak rá *responsum*ot, — pedig ez a gyakorlat a liturgia történetében ismeretlen és az ősi liturgikus szellemtől teljesen idegen (36. p.).

Amíg a Psalmus a liturgia része, addig a többi, ún. változó miseénekek valamely szertartást kísérik.

Szent Ágoston 426-ban így írja le a mise kezdetét: „Köszöntöttem a népet... Amikor végre elcsendesedtek, kezdtem a Szentírás szokásos olvasását...” (Civitas Dei 22. k.) Csaknem pontosan ugyanebben az időben Rómában I. Celesztin pápa (†432) „constituit, ut psalmi David CL ante sacrificium psalmi (antiphonatim ex omnibus) quod ante non fiebat, nisi tantum epistula beati Pauli recitabatur et sanctum Evangelium.” Vagyis Celesztin pápa mise előtt (ante sacrificium) Dávid zsoltárait énekellette, ami előtte nem volt szokásban. A liturgia-történészek ezt az *Introitus*-ra vonatkoztatják. Ezek szerint Szent Ágostonnak várnia kellett, míg a nép elcsendesedik, míg

Celesztin pápa az Introitus éneklésével¹¹ biztosította a mise megkezdéséhez szükséges rendet.

Az új ordo pontosan ezt a szerepet szánja a bevezető éneknek (vö. 25. p.), és ezért a szöveget illetően nagy szabadságot ad, csak megfelelő (congruus) legyen (26. p.).

Az Introitus és a Communio valamilyen módon való előadása nem hagyható el. Ha nem éneklik, akkor annak szövegét valakinek el kell legalább olvasnia. Ezzel szemben az Alleluja elhagyható, az Offertorium pedig elhagyandó, ha nem éneklik (26, 56 i, 39 és 50. pont).

A mise változó énekei (Introitus, Alleluja, Offertorium, Communio) a Schola énekei voltak. A Schola a századkori Ceciliás mozgalom előtti időben nagyon kis létszámú volt. Eredetileg talán 4–5, a javareneszánsz korban 8–16, esetleg 24, a barokk korban általában ismét kisebb volt a templomi kórusokban az énekesek száma. Templomi tömeg-ének csak ott volt, ahol kialakult a népnyelvű egyházi népének.

Más a szentmise ún. állandó énekrészeinek kifejlődése.

A Kyrie eredetileg egyszerű acclamatio volt. A javagregorián korban szerzett díszes Kyrieket már sohasem énekelte a nép. De a középkorban a Kyriek hosszú melizmáit szöveggel töltötték meg, s ebből alakult ki a középkori korális népies rétege, a trópusos Kyrie. Ezt a nép is énekelte, sokfelé népnyelvű trópusall.¹²

Az új ordo az Appendixben közölt 2. bűnbánati aktus keretében lényegében a tropizált Kyriek gyakorlatát állítja vissza.

A Gloria a római liturgiában az V. század végéig karácsony sajátos énekeként szerepelt. De a VII. századig csak püspökök énekelhette, egyedül, szólóban, később a segédkező papsággal. Végül ez is a Schola kezébe ment át. Intonálása, kezdése azonban napjainkig a pap feladata maradt. Az új ordo a pap és a hívek közös énekevé tette.

A Credo csak a XI. században került a római misébe.

A Sanctus nem található meg a keleti jellegű Hippolytus-misében, de általános a római liturgiában, mint a hívek acclamatiója az eucharisztikus ima első részének (a mai praefationak) végén. A liturgiátörténet folyamán itt csatlakozott először az orgona a liturgikus ének mellé, megszólaltak a csengők, hogy emeljék a háromszor Szent, a Trisagion ünnepélyességét.¹³

Örvendetes az új ordoban az Agnus Dei eredeti hivatásának visszaállítása. A görög származású I. Sergius pápa (†701) a görög koinonikon, illetve az ambrozián confractorium mintájára bevezette a római misébe is az áldozás előtti kenyértörés kísérő énekéül az Agnus Deit, annyiszor ismételve, ahányszor a szertartás kívánja. Az új ordo pontosan ugyanígy rendelkezik (56. e. pont).

V. Az ősi gyakorlat szerint a hívek szerepe a szentmisén az acclamatiókra szorítkozik. Ezek: a Kyrie, Sanctus, Et cum spiritu tuo, Habemus ad Dominum, Dignum et iustum est, Amen, stb. Itt az új ordo messzemenően korszerűsít, amikor törekszik a híveket az összes énekekbe bekapcsolni. Így az acclamatiókön kívül a Pater noster és az Ordinarium éneklésével, sőt a lehetőségek szerint a mise ún. változó énekeibe való bekapcsolódással. Ez nálunk, a mi népenekeinken keresztül messzemenően megvalósítható. Sőt azt kell mondanunk, hogy magyar őseink minden más népnél előbb megértették ezt a pasztorális szükségletet, amit a II. Vatikáni Zsinat kimondott, és bár akkor a fennálló rendelkezések felfüggesztésével, de lényegében úgy, amint azt ma a liturgikus megújulás kívánja, már évszázadokkal ezelőtt bekapcsolták híveiket a szentmisébe.

Nem beszél az új ordo a csengetésről, sem az orgonajátékról. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyik is, másik is a hagyományos módon ne volna tovább alkalmazható a szentmise keretében.

Az új Ordo Missae tehát, mint láttuk, a különböző történeti és lelkipásztori szempontok összeegyeztetésével nagy változatosságot és sokféle lehetőséget biztosít a miséző pap számára. Aki az ősi római misét tartja eszménynek (amire VI. Pál pápa ismételten rokonszenvvel utalt), az az adott lehetőségek közül azokat választja ki, amelyek ahhoz állnak közelebb. Aki az évszázados folyamatos hagyományt akarja lehetőleg őrizni, az annak megfelelően válogat a lehetőségek között. Ugyanígy a mai kor lelkipásztori szempontjait érvényesíteni akaró miséző.

Az egyház ilyen nagyvonalú és sokoldalú, érett emberekhez mért rendelkezése után a szentmise egyik bemutatási módját sem lehet kisajátítani, mint kizárólagosat vagy egyedül „liturgikusát”. Az egyház egyformán magának vallja és jogosnak tekinti a néppel bemutatott eucharisztikus áldozatot, a koncelebrált vagy a nép részvétele nélkül, magánosan mondott szentmisét. A lehetőségekkel szabadon kell élni, hogy minden oldalról kiteljesedjék az isteni kegyelem. Ugyanaz a krisztusi keresztdózat újul meg a nagy ünnepélyességgel és a hívők seregének részvételével bemutatott szentáldozatban, mint a magába mélyedő papnak valamely elhagyott kis kápolnában mondott szentmiséjében. A szentségi kegyelemhez járuló „ex opere operantis” kegyelmek pedig elsősorban a belső dispozición fordulnak meg, amit külső megjelenési formákkal mérni nem tudunk.

A szentmise bemutatási módjának nagy gonddal készült megújítása, amely nem lehetett más, mint kompromisszum, kétségkívül mindenfajta felfogású érdekelttől lemondást, áldozatot követel. Mégis, a sokféle lehetőség, a sokszor csak távolabbi körvonalazás, tanácsként adott útmutatás senkit sem jogosít fel arra, hogy a szentmise bemutatási módját a továbbiakban önkényesen módosítsa. „Vége a liturgiában való kísérletezésnek”, mondotta Benno Gut, a Ritus-kongregáció prefektusa és a liturgikus Consilium elnöke a Linzer Kirchenblattnek adott nyilatkozatában.¹⁴ A bíboros ezzel VI. Pál pápának azt a kívánságát tolmácsolta a világnak, amelyet az új Ordo Missae bevezetésében ezekkel a szavakkal fejez ki a Szentatyja: „Nostra haec autem statuta et praescripta nunc et in posterum firma et efficacia esse et fore volumus...” Vagyis a pápa akarja, hogy az ordoban lefektetett liturgikus törvények és határozatok most és a következő időkben szilárdan álljanak és hatékonyak legyenek. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a II. Vatikáni Zsinat után az egyházban lábra kapott szabadabb szellem és sokféle próbálkozás ellenére áll és érvényben marad a szentmisére vonatkozóan az ősi elv: ROMA LOCUTA, CAUSA FINITA! Róma döntött, s ezzel az ügy le van zárva!

Jegyzetek:

1. Keleten a császárság korában szokásban volt, hogy a légiók katonái kérésüket szavalókórusszerűen, együttesen mondták el a császárnak. Ez a gyakorlat Jusztiniánusz korában (VI. sz.) még megvolt. A liturgiában sok nyomát találjuk a császári szertartásoknak, nyilván ez is közéjük tartozik. Nekünk, nyugati népeknek ez természetellenesnek látszik. A természetes az, hogy a közösség nevében egy tárja elő a közös kérést, a többiek pedig acclamatióval azonosítják magukat a kérés előterjesztőjével. (A császári szertartásoknak a liturgiára való hatását illetően lásd Schubert, D.: Kaiserliche Liturgie. Göttingen, 1968. Továbbá Klausner, Th.: Kleine Abendländische Liturgiegeschicht. Bonn, 1965. 36. skk, lapok, ahol Alföldi András kutatásaira hivatkozik).
2. A szövegeket közölte Radó P.: Libri liturgici manu scripti Bibliothecarum Hungariae. Bp. 1947. 43. 62. ill. 71. lap.
3. Jungmann, J. A.: Missarum Sollemnia, Wien, 1949. I. 564. l. — Jungmann, J. A.: Liturgie der christlichen Frühzeit. Freiburg, 1967. 268. l. — Keleten és annak hatása alatt az ősi gallikán liturgiában találunk nyomokat arra, hogy szentmise közben szentbeszéd volt.
4. Így a zágrábi püspök, Thuz Ösvát XV. századi Antiphonájában a fol. 9v-n. (Zágráb, Egyetemi Könyvtár MR 10.)
5. Lexikon für Theologie und Kirche, 6. Band 525.
6. Martimort, A. G.: L'Église en prière. Tournai, 1961. 322. l.
7. Summa Th. III, q. 82. a. 2. concl. ad 2. — „Mivel a pap nem konzekrál másképp, csak Krisztus személyében, Krisztusban pedig a sok egyet alkot, azért nem számít, hogy egy vagy többek konzekrálják ezt a szentséget.”

8. Mindhárom szöveget idézi Alfonzó O. P.: I riti della Chiesa. Subiaco, 1930. 134. l.

9. Szent Ambrus (†397) milánói püspök, amikor egy alkalommal ellenségei üldözése elől hűveivel a templomba szorult, hogy a hívek ne unatkozzanak, himnuszok és zsoltárok éneklésére tanította őket „secundum morem orientaliū partium”. A liturgia-történetek ezt a keleti éneklési módot **antiphonás** éneklésnek tartják. Mivel az **antiphonás** éneklési mód abban áll, hogy a közösség két csoportra oszta éneklő a zsoltárt, majd az antiphonában egyesül mindkét csoport éneke, — azért magunk részéről nem tudjuk elfogadni azt a véleményét, amely szerint Ambrus püspök antiphonás éneklésre tanította volna a milánóiakat. Lehetetlen ugyanis, hogy zsoltárok és himnuszok szövegét olyan rövid idő alatt a néptömeggel emlékeztet alapján meg lehetett volna tanítani. Szerintünk itt **responsoriumos** éneklésről van szó, amelyben egy szólista éneklő a zsoltárt vagy himnuszt, a közösség pedig az egyes versek után mindig ugyanazzal a responsummal válaszol. Ilyen éneklési mód ma nagypénteken a **Pange lingua gloriosi praelium certaminis** himnusz, amelynek responsuma a **Crux fidelis**. A zsolozsmában responsoriumos jellegű a 94. (**Venite**) zsoltár a Matutinum elején. Ha ez a véleményünk helytálló, vagyis ha Szent Ambrus vezette be Nyugaton a responsoriális éneklési módot, akkor magában Rómában sohasem volt szokásban a szentmise első olvasmánya után a responsoriumos éneklésnek ez a módja, mert tudjuk, hogy az első olvasmány után már az V. században magas zenei színvonalú díszes zsoltárt énekeltek. Sőt, mint alább a 11. jegyzetben látni fogjuk, nagyon valószínű, hogy Rómában csak két olvasmány volt (Epistola és evangélium), és közöttük, a Celesztin pápa (†432) előtti időben nem volt zsoltáreneklés.

10. A gregorián ének értékét különösen kiemeli a Constitutio de Sacra Liturgia 116. pontja: „Ecclesia cantum gregorianum agnoscit ut liturgiae romanae proprium: qui ideo in actionibus liturgicis, ceteris paribus, principem locum obtineat.”

11. I. Celesztin pápával kapcsolatos szöveget a Liber Pontificalisből idézi Jungmann i. m. I. k. 399. l. — Bár a liturgia-történetek a szöveget az Introitusra vonatkoztatják, és így Celesztin pápának tulajdonítják az Introitus alapítását, mi mégis úgy gondoljuk, hogy a szövegben említett zsoltár nem az Introitus, hanem az olvasmány utáni Psalmus. A szöveg ugyanis kifejezetten azt mondja, hogy zsoltár addig nem volt, csak Szent Pál levelét és az evangéliumot olvasták fel. Ha már zsoltárról szól, lehetetlen, hogy az Epistola és evangélium között meg nem említette volna a zsoltárt, ha tényleg énekeltek volna azt Rómában. A szövegben szereplő „ante sacrificium” kifejezés egyáltalában nem jelenti, hogy a mai értelemben vett mise elejére kelljen gondolnunk. Az teljes mértékben vonatkozhatik az aldozott részt megelőző Liturgia Verbire, amelyben addig Rómában nem énekeltek zsoltárt. Ezek szerint Celesztin pápának tulajdonítanánk az olvasmány utáni Psalmus bevezetését a római misébe. — Tény az, hogy az olvasmány utáni zsoltárra vonatkozó korábbi adatok mind Keletre és Afrikára utalnak.

12. Ilyen népnyelvű paródiaszerű trópus jegyezték fel Erdélyben egy XIV. századi Graduale lapszélére: „Kírye sem ennem sem innom nincs semmi banatom csiak vagyok keserő huban **cleison**.” — Közölte Szigeti K.: Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélére. Magy. Könyvszemle 1964. 133. l.

12. Jungmann i. m. II. 159–160.

13. Österreichisches Klerusblatt 1969. augusztus 23. Nr 17. 195. l.

A PUSZTASÁGBÓL

SÁRINAK

A szemed
Sanghajtól Floridiáig
minden térségből egyetlen
pontra vágod,
nem bánt, hogy elmozdul a sik,
mintha vízből volna minden.

Akár a sebhely, a stabilitásod:
jövőtlen is világít.

Elpirosodva állig,
mint a prérin a pipacs,
egy napon előbukkan a halál
s ahogy széttárod a kezed
Sanghajtól Floridiáig
rögzítéd az ítéletet.

Nem tévedhetsz. Jézus sem tévedett.

Floridától Sanghájig
előtted mindenütt ház van,
járhatatlan hegyen vasút,
égen tejút,
és a belátható fákön
gondolkozik a költöző madár.

Gergely Ágnes

„TANULÁSSAL ÉS ÍRÁSSAL“

PÁLOS ÍRÓK A KÖZÉPKORBAN

A rendalapító Boldog Özsébnek már életében, de főleg halála (†1270) után tropikus gazdagságban virágzott ki a magyar föld, a magyar lélek egyetlen törzsökös rendje: Remete Szent Pál, röviden a pálosok új szerzete. Ahogy a középkor egyik pálos költője tömören jellemezte ezt a ragyogó indulást a pilisszentléleki főmonostor alapításával (1250) kapcsolatban:

Egykor az úttalan pusztáknak útjain járva
nagy hegyek alján kis kunyhókban laktak atyáink
s barlangok rejtették őket el a világtól.
Boldog Özséb, ez a szent ember, remete-pap emelte
itt a Keresztnek tiszteletére azt a monostort.
Jöttek is ide hozzá a Testvérek seregestől
s elhagyva a magányt, kezdtek közös életet élni:
Innen terjedt szét a világra Remete Szent Pál
rendje, amelynek hófehér a ruhája s a lelke.
Nagy folyamok is ilyen kicsi forrásból fakadoznak.¹

Az új rend, Boldog Özséb magyar szerzete nagyszerű egyéniségeket formál fiaiból, nagyszerű művészeket, írókat, költőket, festőket, szobrászokat ajándékozott a magyar kultúrának.

Már Boldog Özsébről feljegyezték: „Egyetlen percet sem hagyott kihasználatlanul”²: könyveket írt. Sajnos a tatárjárás, vagy a későbbi századok pusztításai még a címüket is elsodorták. Csak sejtjük, hogy egyházi jogi munkákat írhatott, talán az akkor fölkapott Gratianus Dekrétumainak magyarázatát, „mivel a kánonok tudományában kiválóan járatos volt” (uo.). Ekkor kezdték szigorú, zárt és logikus rendszerbe foglalni az egyházi szokásjogot. A pápai trónon jogász-pápák uralkodtak, köztük IX. Gergely (1227–1241), egyike a leghíresebbeknek „Decretalia”-i révén. Bologna jogtudományi egyeteme a Philosophia perennis párizsi fellegvárával vetekedett. Ennek a nagy rendszerező munkának lehetett egyik csöndes és fáradhatatlan munkása a volt esztergomi kánonok, Özséb mester. „A kor törvényeinek egyik tanulmányozója, Hans Niese azt az időszakot, mely 1150-től körülbelül 1250-ig terjedt, szerencsés kifejezéssel jogász-századnak nevezte el. Valóban a kort teljesen áthatja a jogász szellem, azt lehet mondani, mindenki, aki csak valamit számít a szellemi életben, a jog nyelvén beszél és a jog fogalmaiban gondolkodik.”³

P. Csanády Péter, generális perjel többek között, arról nevezetes, hogy 1383-ban Budaszentlőrincen írt „Diaeta salutis” könyvével (kézirata megvolt még a XVIII. században a remetei pálos kolostorban Zágráb mellett) az első pálos író Boldog Özséb óta.⁴ 1417-ben választották meg generális perjelnek. Forrásaink rendkívüli pedagógiai érzékét emelik ki. A direktoroknak, magisztereknek erősen a lelkekre kötötte, hogy ne megbéklyózni, hanem inkább felszabadítani iparkodjanak a noviciusok, a fiatal szerzetes újoncok egyéniségét, s azt jó irányba tereljék és okosan fejlesszék. Nem lehet mindenki számára egyformán merev kaptafa a rendi nevelés: az egységes elvek, célok, a rendi szellem és hagyomány fenntartása és megőrzése mellett sem. Alkalmazkodni kell az egyesek különleges szükségleteihez, igényeihez, hajlamaihoz, örökölt tulajdonságaihoz, vérmérsékletéhez, mert különben szellemi torzók kerülnek ki a noviciátusokból. Az új rendtagok érezzék ennek az iránynak éltető, serkentő, biztató melegét, nehogy a túlságos szigorúságtól megdermedjenek... Merész felfogás volt ez abban a korban, mely általában rend-

szerré tette a kolostorokban a börtönt, s úgy kezelte a gyarló szerzeteseket, mint a fegyenceket. „Modern” pedagógiai elvek ezek a XV. század elején! Bizonyára hangot kaptak már az 1383-ban írt „Diaeta salutis”-ban is.

A kitűnő nevelő szépen fejlesztette tovább a rendet. Még 1417-ben kijárta V. Márton pápánál, hogy ünnepélyes bullában biztosítsa ennek az egyetlen magyar szerzetnek azt a kizárólagos jogot, hogy a nagykáptalan érvényesen csak Magyarországon választhasson generális perjelt. Csanádi Péternek ezt a kérélmét Zsigmond császár és király terjesztette fel és pártfogolta a pápánál. Ne felejtjük el, hogy ebben az időben a német provincia már csaknem száz éve fennáll, s a legújabb lengyel rend'artomány is biztatóan virágzik. „Magyari Szent Pál rendjének”, vagyis Remete Szent Pál magyar rendjének tehát gondoskodnia kellett elsőségéről, vezető szerepéről, múltjához és hagyományaihoz híven. „És senki emberfiának nem szabad ezt a rendelkezést megszegnie, vagy vele vakmerően szembe szállnia: aki pedig ezt meg merészelné kísérelni, tudja meg, hogy a Mindenható Isten, Boldog Péter és Pál Apostolok haragját vonja magára”, hangzanak a bulla ünnepélyes zárószavai.

V. Márton aztán újból megerősítette az összes eddigi pálos kiváltságokat, sőt még újakat is engedélyezett. Így azt, hogy a generális perjel hordozható oltárral rendelkezik, melyen vagy maga, vagy más az ő jelenlétében misézhet: ez a nagy kiváltság — úgy látszik — a rendszeres kolostor-látogatások és a hosszú utak miatt vált szükségessé.

Egy 1419-es nagykáptalani döntés arra céloz, hogy „a nép áhítata egyre jobban fordul Első Remete Szent Pál rendje felé”. Fiainak színe-javát küldte az egyre szaporodó pálos kolostorokba: az egyszerű nép és a főurak egyaránt, sőt egyházi méltóságok is örömmel cserélték fel bíborszínű talárjukat a „fehér barátok” durva kámzsájával.

Mint Boldog Bereck, generális perjel is, akit 1444-ben választottak meg a rend fejévé, „Istennek ezt az igen kedves emberét” (Deo vir amantissimus).⁵ Pedig nem úgy indult, hogy „szent” lesz majd belőle. Fiatal korában a világ hiúságainak bűvöletében élt. Tanulmányai jeles végzésére és a kánonjogi doktorátus letételére hallatlan becsvágya űzte, és mellesleg egy jó egyházi javadalom is. El is jutott a váradi prépostságig. Nagy gazdagságban és jólétben élt. De nemesebb és mélyebb lélek volt, semhogy a múlandó világi örömek teljesen ki tudták volna elégíteni. Üresnek és nyomorúságosnak érezte ezt az életet, s kedves könyveiben keresett vigaszt. „Ó Üdvözi'őnk csodálatos és dicséretes jósága — fohászkozik P. Gyöngyösi Gergely —, ó Szentlélek kimondhatatlan ereje és kegyelme, milyen könnyen megváltoztatod az emberek gondolatait, amikor belülről megvilágítod és meglátogatod!” A skolasztikusok könyveit forgatva észrevette, hogy a hiú dicsőséget és a ragyogó hírnevet még a pogány filozófusok is annyira kárba dobtatták, hogy alig tartotta valaki közülök említésre méltónak. Az sem került el a figyelmét, hogy aki például jogi, vagy orvosi tudományoknak szenteli magát, a legritkább esetben lesz maga is igazságos és rendes ember. Úgyhogy már szinte semmit sem foglalkozott geometriával, aritmetikával, retorikával, dialektikával, grammatikával, poetikával, lírával, joggal, csillagászattal, hanem... minden könyvben, akár pogány volt, akár az ó- és újszövetség, nem a természet titkait fűrközte, hanem az Istent. Megvetette az egyházi javadalmakat is, melyek sok lélek bukását és megatalkodását szolgálták, s belépett a remete-rendbe. Mint újonc elszántan törekedett hibáinak kiirtására és az erények elsajátítására”.⁶

Szívében végre — a világ annyi nyugtalansága után — béke volt: Krisztus felülmulthatatlan békéje. Élete a bűntől egészen elfordult és egészen Krisztusba olvadt. Ha valami felbolygatta lelke nyugalomát, várt, hallgatott és csak akkor szólt és cselekedett, amikor már lecsillapodott. Bár szívesebben gondolt volna csak a saját tökéletességével, mint rendfőnöknek kötelessége volt mások lelkével is bajlódni. Buzdításait szívesen hallgatták alattvalói, hisz élete volt a legszebb, legészontönbőbb, leghatalmasabb prédikáció. Néhányát P. Gyöngyösi Gergely vázlato-

san föl is jegyezte: „Magadban mindig változatlan maradv, a többiekkel közös legyen a viselkedésed... az Apostol intelme szerint: Sírj a sírókkal, örvendezz az örvendezőkkel” (De conformitate servanda).

„Olykor-olykor kerüld el az atyafiak sokadalmát s vonulj egy időre a magányba. Tűnődj el sokszor Istenről, vagy a Szentírás értelméről... Néha kézimunkát is végezz” (De assidua exercitatione).

„Sohase tanulj olyant, ami nem táplálja lelkedet. Tanulmányaid gyökere, forrása Krisztus evangéliuma legyen, a szentatyák élete és írásai (Collationes), Szent Pál levelei és a kánoni levelek, valamint az Apostolok Cselekedetei. Azonkívül áhitatos könyvek, melyekről Directoriumomban írtam az újoncok számára norma gyanánt... Aki hiú könyveket olvas, az ilyen nem erősíti, de erőtlenníti a lelkét...” (De studio vano vitando).

„A bűn minden alkalmát kerüld, de különösen a sok beszédet... Azért azt vedd fontolóra, szükséges-e, jó-e, hasznos-e és különösen Isten akarata szerint való-e, amit mondasz. Tanulj meg keveset beszélni. Kevés szóval, előre meggon-
dolv. Várj, amíg más szól, vigyázz arra, hogy senkit se sérts meg. Vizsgáld meg azt is, vajon igazak-e, vagy rágalmozók a hallott dolgok. És erősen tedd fel, hogy senkinek a hibájáról nem beszélsz, nem is hallgatod szívesen” (De cavenda longa locutione).

„Minél gyöngébbnek tartod magad, annál erősebbé tesz a kegyelem. Inkább másoknak higgy, s félj magadtól. Mindig arra gondolj, hogy Isten téged néz és az angyalok bemutatják Neki cselekedeteidet, s hogy mennyi jót mulasztottál s mennyi rosszat követtél el” (De humili sentire sui ipsius).⁷

Itt megszakadnak följegyzéseink. 1448-ban lejárván rendfőnöki hivatala, Boldog Bereck boldogan leköszön s többé nem tudunk róla semmit, csak azt, hogy amit szóval hirdetett: a világ megvetését, a magány szeretetét, azt egész élete igazolta.

A „Directoriumon” kívül még más munkáiról is megemlékeznek krónikásaink, s mint egyik jelentős pálos írórt tartják számon.⁸

Az ő idejében élt kiváló rendtagokról is beszámolnak az Évkönyvek, ők egyben a rend tudományos szívnálát is előkelően képviselik: Kapussy Bálint, Lőrinc fia, pápai penitenciárius, magyar gyóntató Rómában, akit V. Márton pápa annyira megkedvelt példás erényei és nagy tudása miatt, hogy a Monte Coelion a San Stephano Rotondót a monostorral és gazdag jövedelmekkel együtt a pálosoknak adományozta (1454); ennek ő lett első perjele. Valószínűleg Fráter Miklós, a civil- és kánonjog doktora az az „ájtatos prédikátor” (devotissimus praedicator), aki 1488-ban lemásolta híres rendtársa, Posonyi János szentbeszédeit, hozzácsatolva saját prédikációit Krisztus kinszenvedéséről. A kódex Máriavölgyben íródott, jelenleg az Egyetemi Könyvtárban van Budapesten.⁹

Posonyi János, előbb szentmihálykövi (Erdély), később máriavölgyi (Pozsony mellett) pálos prédikátor pedig azért híres, mert Pannóniai, azaz Magyar Mihály rendtársával együtt először szállt sikra a Boldogasszony szeplőtelen fogantatása mellett. Mária-prédikációinak híre a külföldet is bejárta. Különösen a jezsuiták figyeltek fel rá később. P. Velazquez S. J. is idézi és megjegyzi, hogy „elegánsan írt” erről a témáról: „Egészen szép vagy és szeplő nincs Tebened”.

Említettük Pannóniai, azaz Magyar Mihály nevét is: Professor S. Theologiae, aki Párizsban doktorált a rend és egy magyar főúr, a sajládi kolostor alapítója, Czudar Jakab költségén. „Doctor illuminatissimus”: 1411–12-ben a pádovai egyetem lektora volt, később ismét Párizsban találjuk, a keleti nyelveket tanulmányozza. Nem tudjuk hol halt meg és mikor.

Mátyás király idejében történt, hogy Fr. Antal dömés szerzetessel való heves vitája után nyílt disputát hirdetett Budaszentlőrincen, s meghívta rá a budai polgárokat, sőt a királyt is egész udvarával együtt. S e fényes hallgatóság előtt ragyogó logikával és ellenállhatatlan dialektikával bizonyította be a közönség lelkes tapsaitól kísérvé Szűz Mária szeplőtelen fogantatását, teljesen elnémítva ellenfelét s annak minden ellenvetését. Könyvet is írt róla: „De Immaculata Conceptione

B. M. V." Kiadta azonkívül szentbeszédeit, a Szentlélekről szóló értekezését és a „Remeték Cselekedeteit”.¹⁰ Vitája a domonkos baráttal annál is inkább feltűnő, mert tudjuk, mennyire lekötve érezte magát a pálosrend Aquinói Szent Tamás szerzete iránt, amely Boldog Özsébet 1262-ben oltalmába vette a pápai udvarban, hogy a Szentszék jóváhagyását megszerezhesse. Még a pálos liturgia is sok hasonlóságot mutatott akkor a domonkos mise szertartásaival. Ám Mihály testvér Mária-tisztelete mindent felülmúlt, s a Szeplőtelen Szűz nem is volt hálátlan vitéz lovagjaival, a pálosokkal szemben: a magyar rend ekkor bontakozott teljes virágzásba.

Rendi krónikáink Mátyás királlyal kapcsolatban emlékeznek meg Boldog Báthory Lászlóról, pálos magiszterről, mint első magyar bibliafordítóról.

A Báthory név nem itt bukkan fel először a magyar történelemben. Nagy Lajos korának főpapjai között már találkozunk vele. Zsigmond alatt országos méltóságokat viselnek, hogy aztán a Hunyadiak korában ugyancsak megvessék későbbi hatalmuk alapját. Mátyás király asztalnokmesterei között is találunk 1464–66-ban egy Báthory Lászlót, de ez nem a mi pálosunk.

Róla 1456–59 táján emlékeznek meg írásaink, hogy „ekkor fényeskedett” (hoc tempore claruit) a boldog magyar pálosok egén. Ami aztán arra a téves megállapításra indított egyeseket, hogy halála évét is az ötvenes évekre tették, pedig P. Gyöngyösi Gergely kétségen kívül 1484-ben említi halálát. Több mint valószínű tehát, hogy inkább az ötvenes években lépett a rendbe ez a nagy jövő előtt álló gazdag főnemes. Már a világban is feltűnt és nagy reményekre jogosított a fiatal Báthory László. Olaszországban és Franciaországban tanult. Édesapja, János halálakor, amikor Somló és a hozzátartozó birtokok ura lett 1435-ben, körülbelül 15 éves lehetett. Hanem aztán „a kegyelem által indítva ráeszmélt arra, hogy a világ csalárdságát, súlyos szolgásgát el kell vetnie magától”. Remete Szent Pál magyar rendjébe lépett, de nem egyedül: „két fiatal tanítványát” is magával vitte, bizonyára nemes apródjait, ifjú barátait, kik valóban méltók voltak bizalmára. A szerzetben hamarosan társainak példaképe lett, pedig sokan kiténtek akkor buzgóságban, tehetségben, életszentségben, száz körül volt csak a magyar kolostorok száma: virágzása tetőpontján állott a rend.

Budaszentlőrincen, a generális perjel székhelyén voltak a legkiválóbb szerzetesek. A rendfőnök — rendtársai egyenes óhajára — ide helyezte Fráter Lászlót és az újoncok mesterévé nevezte ki. Feladatát tökéletesen betöltve, talán hogy a halálra jobban előkészüljön, a főmonostor közelébe, a mai Hárshelyen egy barlangba vonult néhány társával együtt.

Mátyás udvara ekkor a legkitűnőbb reneszánsz fejedelmekével vetélkedett: világhírű könyvtárában, a Corvinában a biblia első magyar fordítójának műve is helyet foglalt: Boldog Báthory László főműve a Szentek magyar életrajzával. Forrásaink félreérthetetlenül mondják: „a szent Bibliát és a Szentek több történetét P. Báthory László magyar nyelvre fordította”,¹¹ vagy Gyöngyösi saját szavaival: „Az egész Bibliát és sok Szent életét magyarul megírta”.¹² S másutt: „A Bibliát a mi köznyelvünkön adta elő” (no. Pag. 177). Tehát nemcsak másolta, hanem fordította a bibliát.

Szent életének méltó befejezése volt szent halála: miséje végeztével összeesett és rendtársainak karjai között halt meg 1484-ben.

Magyar kódexirodalmunkban előkelő helyet foglalnak el a pálos kódexek, hogy csak egyet említsünk: a nagyvázsonyi „Festetich” kódexet. A sok ismeretlen kódex-másoló fehér barát közt kettőnek tudjuk a nevét is: testvérek voltak, az egyik kis termetű: a „kis Gáll”, a másik tagbaszakadt óriás: a „nagy Gáll”. A kis Gáll igen szerette a könyveket, sőt maga is írogatott olykor: a legnehezebb filozófiai és teológiai meg egyházi jogi kérdéseket feszegette. De a nagy tudás sohasem tette dőlőfőssé: szerénysége miatt szerette mindenki. A nagy Gáll is „kiváló író” volt (scriptor insignis), termetre hatalmas szál legény és olyan sűrű, összenőtt, bozontos szemöldökű, hogy lúdtollát, ha nem írt vele, mókásan sátoros szemöldökébe dugta. Humora miatt is kedvelték társai.

Kelemen atyáról is emlékezzünk meg még: a római perjelről, kiváló hitszónokról, pápai gyóntatóról. Prédikációi miatt „facundus”-nak, „ékesenszólónak” is nevezték.¹³ Toldi Ferenc szerint magyar szentbeszédek is írt (Magyar Nemz. Irod. Tört.). Tudós és szent pálos volt. Ott van eltemetve a római San Stefano Rotondo főoltára előtt. Sírkövére Jób gyönyörű szavai vannak vésve: „Tudom, hogy Megváltóm él és föltámadok az utolsó napon... Meg fogom látni Istene-met!”

Mint Boldog Özséb, Boldog Gergely is esztergomi kanonok volt előbb, „termetre kicsi ugyan, de tudásra nagy.” A hét szabad művészetben, a természettudományban, a kánonjogban egyaránt első, végül is az Úr tanácsát követve otthagyta a világ minden pompáját és örömét, hogy egészen Krisztusé legyen, szigorú szerzetesi szegénységben és nagy fegyelemben. P. Gyöngyösi nem győzi dicsérni: „Páratlan volt a világ megvetésében, a testvéri szeretetben, a prédikáció erejében..., amiről nagyon sokan tanúskodnak” — bizonygatja. Talán még ismerte és hallotta őket, hisz abban az évben született, amikor Boldog Gergely generális perjel lett: 1472-ben.

Kedvessége miatt nemcsak rendtársai, a világiak is nagyon szerették. Amikor másodszor is megválasztották generális perjelnek 1480-ban, volt nagy ünnegés Pest-Buda városában, „el nem lehet mondani, mekkora” — írják az Évkönyvek. Legjobban talán Mátyás király örült, hiszen egyik legmeghittebb barátja volt Gergely atya. Gyakran látogatott ki hozzá budai várából a budaszentlőrinci főmonostorba, együtt séálgattak a kerengőn, de még a boros pincébe is lekivánczkozott a király, „hogy lelke védképp felderüljön” (animo se refocillandi). Sok kedves anekdotát jegyzett fel kettőjükéről, hűséges krónikásunk, P. Gyöngyösi. Mátyás különben is rendkívül szerette a pálosokat, különösen miután 1475-ben a török fölött fényes győzelmet aratott, amit Remete Szent Pál közbenjárásának tulajdonított, mert az ő oltalmába ajánlotta országát nagy ünnepén. Kis „pia fraus”-szal megszerezte kedvenc szerzeteseinek a premontreiek gyönyörű zsámbéki prépostságát, hasonlóképp a csuthi prépostságot és Szűz Mária Fehéregyházát Óbuda fölött, „mert szüntelen Istennek és Szűz Máriának szolgálnak”.

De „ezzel sem elégedett meg a király, III. Friderik római tsászárt arra kényszerítette, hogy Ausztriában Német-Újhelyben (Wiener-Neustadt) Remete Szent Pál szerzeteseinek klostromot építene és fondálna, ami 1480-ik esztendőben meg is lőtt... Senki azon ne tsodálkozzék, hogy Remete Szent Pál szerzete a világnak különb-különb részein, főképpen Magyarországon, felállásának 1250-ik esztendéjéig fogva egész 1526-ig olly szerentsés és virágzó állapotban légyen vala, mivel hogy azon Országban a királyok segítő és nagyon kedvező akarattýabul anynyira elősegítettett, hogy a vadak szerze-szélyel elkergettétvén, őhelyettek az erdőkben majd mindenütt is’enfélő szerzetes emberek állattatnának s ahol egyéb írtóztató fenevadak rikoltási hallattattanak, ottan feles klastromok építettétvén, Isten ő szent Fölsége Remete Szent Pál követőitül anygali szép énekléssel ditsértetnék.

Beszéli továbbá ezen szent szerzet s hálá-adóképpen megvallya, hogy ama kegyességes és győzhetetlen I. Lajos magyar király után ama Magyarországnak szerentséjére született s egész világon nevezetes és ditsőséges Corvinus Mátyás királytul legtöbb és legnagyobb jókat vett légyen... Anyyira kedvelte ez a felséges király ezt a mind szentséggel, mind öltözettel fejről remete szerzetet, hogy a maga királyi lakóhelyét, Buda várát sokszor elhagyván, ama közel lévő Szent Lőrincz klastromába ment légyen ál’tal s ottan királyi méltóságát egy kevésé félre tévén, említett szerzetből férfiakkal barátságosan beszélgetni méltóztatott légyen...” (P. Orosz Ferenc: Egyedülvalóságnak Ékessége... Nagyszombat, 1754).

Boldog Gergely nem sokkal másodszori megválasztása után 1480-ban váratlanul meghalt. Mindenki megsiratta, de legjobban talán Mátyás király. S mikor a főurak csodálkozva kérdezték „drága” könnyeinek oka felől, sóhajtvá mondta: „Országomban egy kiváló prelátus halt meg.” Aztán epésen hozzátette: „Csodálom, hogy javadalmát senki sem kéri.” További faggatásra bevallotta: „Tegnap halt meg Fráter Gergely, a remeték generális perjele.”

Csak szimbólumképpen foglalkoztunk Boldog Gergellyel ilyen bőségesen, hogy illusztráljuk a pálosok és a nagy király szoros kapcsolatait, aki hatalmas kulturális programjába nem ok nélkül szervezte be őket is. A legkiemelkedőbbek: Thatay Antal magiszter, budaszentlőrinci prédikátor, aki elsőnek adta nyomtatásba 1454-ben (?) a rendi zsolozsmás és misekönyvet; dr. Pesthy Imre, sajládi vikárius, a lengyel rendtartomány vizitátora, Csensztochowában is halt meg, szentbeszédei Krakóban jelentek meg könyvalakban 1531-ben. P. Esztergomi Gáspár, „mézszavú prédikátor”, rendfőnöki titkár, majd a római San Stefano Rotondo perjele...

Boldog Szombathelyi Tamás generális perjelről jegyezték föl, hogy nagyon szerette a könyveket, olyan szenvedélyes gyűjtője volt, mint más a kincseknek. Tudjuk, abban az időben milyen nagy ritkaság volt és milyen nagy érték, milyen sok munkával másolták és milyen drágán vásárolták meg, hisz a könyvnyomtatás még kuriózum-számba ment. Boldog Szombathelyi Tamás maga is írt, diktált, másolt szent könyveket. Különösen a nagy egyházatyák, valamint a híres ferences teológus, Boldog Duns Scotus műveiből állított össze rendtársai kérésére több kis munkát a fiatalok számára (plura opuscula). Saját prédikációit, regula-magyarázatait, fogadalmi elmélkedéseit és vizitatori buzdításait is összeírta. 1486-ban halt meg. Életét s halálát a leghitelesebb tanú, titkára, Gyöngyösi Gergely írta meg rendkívül részletesen és reálisan.

Az ő korában jeleskedett Boldog Szegedi Jakab, „doctor celeberrimus”, azaz ünnepelt doktor, vikárius és prédikátor. Prédikációi nyomtatásban is megjelentek: az egyes vasárnapokra és a szentekről szólók, valamint zoltár-magyarázatai. „Dunántúl vikárius provinciális” is volt, 1479 körül élt. Váradi Futó Mihályról csak annyit tudunk, hogy nem annyira ékes, mint bölcs szavú prédikátor volt, s hogy idősebb korában orvosi tanulmányokkal is foglalkozott. Prédikációinak egy részét a kékezzentlászlói kolostor őrizte. Boldog Zákoly János püspök 1494 február 3-án halt meg a diósgyőri pálos kolostorban, mint annak perjele. Igen művelt, képzett ember volt. A bécsi egyetem hallgatója, sokat tanult és szívesen. Állandóan a könyveket bújt. Hamarosan le is doktorált, és ezzel sem elégedve meg, további tanulmányok végzésére Bolognába ment, ott hat évig tanult jogot. De a világ semmivel sem tudta lekötni és magához láncolni ezt a fiatal tudóst: pap lett hát, sőt igen korán püspök, de még többre szomjas lelkének ez sem volt elég: hát pálos lett.

Diósgyőrben öltöztött be a rend ősi ruhájába. Buzgóságával nyomban kitűnt. Roppant szerette egyszerű szerzetesi celláját, melyben egyedül lehetett Vele, az Örökkévalóval, az Egyedülvalóval és nem zavarta senki együttlétüket; „Christus sibi valde dulciscebat”: Krisztus szerelme igen édes volt szívének. „Minden idejét imával, tanulással és írással töltötte. Sokan csodálkoztak is, hogy olyan ritkán látják szobácskáján kívül.” Ezért aztán mindenféle mende-mondák keringtek róla a világban, a legvadabb rágalmaktól sem riadva vissza. Különösen az esztergomi érsek, Bakócz Tamás udvarában áskálódtak ellene „egyes prelátusok”, és csaknem erővel akarták kényszeríteni, hogy hagyja ott a remetét és menjen vissza csanádi püspöknek. Végül maga a bíboros szánta meg őt s kelt védelmére: „Hagyjuk békességben! Tanúm az Isten, hogy ha nem volnék ilyen öreg, itthagya érsekségemet, az ő nyomába lépnék.”

Még a király is megpróbálta őt udvarába csalni: fölkinálta neki a kalocsai érsekséget, de ő nem fogadta el. Maradt inkább egyszerű pálos szerzetes. A halál abban a kolostorban érte, ahol beöltöztött: Diósgyőrben, miután több helyen volt perjel.

Csanádi Albert csodálatos költészete — ismerjük kitűnő fordításban Remete Szent Pál verses zsolozsmáit és bravúros himnuszait — kétségtelenül nemcsak rendiének, de a magyar irodalomnak, sőt latin nyelve miatt a világirodalomnak is gyöngyszeme és büszkesége.

Boldog Lórándházy István generális perjel gyönyörű haláláról (1512), Gyöngyösi Gergely krónikájának folytatója, Fr. Bálint számol be meglepő részletes-

séggel. Megválasztása előtt Remete Szent Pál ereklyéinek őre volt Budaszentlőrincen, s mint ilyen „szép stílussal” írta össze az ott történt csodákat, melyeket szintén Fr. Bálint örökített meg számunkra.

Ez a Fráter Bálint, „kit életének és bölcsességének kifogástalansága miatt Boldog Lórándházy István titkáráként minden útjára magával vitt, úgy látszik, azonos a budaszentlőrinci kolostor híres prédikátorával, Magyar Hadnagy Bálinttal. Szent rendfőnöke kérésére megírta Remete Szent Pál életét és csodáit. Munkája két kiadást is ért: először 1507-ben Krakkóban, majd 1511-ben Budán jelent meg. Ez utóbbi kiadás egy példányát a Szabó Ervin Könyvtár őrzi Budapesten. A 63 lapra terjedő, gót betűkkel nyomtatott könyvet Fraknoi Vilmos ismertette először. A mű felőleli Remete Szent Pál életét, ereklyéinek átvitelét Velenceből Budaszentlőrincre 1381-ben, ünnepének lectióit, a csodákat, Szent Antal apát életét, s Jézusról szóló csodálatos költeményeket, valamint a Boldogságos Szűz tiszteletére írt „elegáns” himnuszokat. Két kép is díszíti a könyvet. Így a második oldalon látható vitéz Hadnagy Bálint (szerzetbe lépése előtt nyilván jeles katona volt, innen neve is) páncélos, zárt sisakos alakja. A kép alatt az író jelszava olvasható: „Ne corruptas laborem meum” (Ne tedd tönkre munkámat). A hátsó oldalon levő képen pedig a térdelő Remete Szent Pált Remete Szent Antal és egy pálos szerzetes (talán ismét Hadnagy Bálint) szintén térdelő alakja veszi közre. A fametszetek épp olyan művészi értékűek, mint a himnuszok. „1494-ben Krakkóban megjelent asztrológiai munkájából csak töredék maradt ránk” (Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. köt.).

Emlékezzünk meg P. Dombrói Márkról is (†1510?): Boldog Lórándházy István rendfőnöksége elején (1496) fogott hozzá nagy rendtörténetének megírásához, illetve az adatok, kútfők, oklevelek gyűjtéséhez. Tudós ember volt, a rend első hivatásos történésze. Több kolostorunk levéltárában kutatott rendszeresen. Csak korai halála akadályozta meg elkezdett nagy munkájának befejezésében. Lepoglaván halt meg, ahol a rendi főiskola régebben volt. „A lepoglavai monostort a török támadások ellen, Mátyás király költségén emelt toronnyal ő alakíttatta meg át erődde, s a tornyot Mátyásról nevezte el. Nagy műveltség birtokában, komoly iskolázottság után lépett a pálos rendbe. Igen sokat dolgozott, kutatott, gyűjtött... Kár, hogy főjegyzései elvesztek. Igaz ugyan, hogy P. Gyöngyösi krónikájában nemcsak az ő kutatásait, hanem a Boldog Zalánkemény János rendfőnök által gyűjtött adatokat is fölhasználta, s így munkájának legalább egy részét átmentette az utókor számára.

Boldog Lórándházy István kétszeres rendfőnöksége között választották meg generális perjellé Boldog Miklóst (1500–1506). „Tudományban, buzgóságban és szentségben kiváló férfiú”, írja róla P. Gyöngyösi. Mint Boldog Özséb, ő sem tudott tétlen lenni egy percig sem, „vagy valami munkát végzett, vagy olvasott, vagy írt, vagy tanított, kitűnő szónok volt...”¹⁴

A rend akkori jótevői közül ki kell emelnünk a híres törökverő Kinizsi Pált. Ő alapította nagyvázsonyi birtokán a magyar kódexirodalom és irodalmi műveltség szempontjából is fontos pálos kolostort (nemrég restaurálták nagyszerű korhűséggel), melyből — tudomásunk szerint — négy szép pálos kódex került ki. Ezek — írja Kisbán Emil A magyar pálosrend történetében — „kétségtelenül a legdíszesebben kiállított középkori kódexek közé tartoznak. Valamennyinek származási helye a nagyvázsonyi pálos kolostor. Innen ered 1493 táján a breviárium-jellegű, Boldogasszony Zsolozsmáját tartalmazó, igen díszes kiállítású, 208 levélből álló Festetich kódex. Tulajdonképpen a XIII. században nagyon elterjedt, világiak számára gazdagon díszített, hártýára írt ájtatossági könyv, Horárium ez, melyet a nagyvázsonyi pálos kolostor lakói közül egy valóban művészi érzékű szerzetes írt igen gondos munkával a kolostoralapító Kinizsi Pál felesége, Magyar Benigna számára... Nagyon is érthető tehát, hogy a nagy jótevő feleségének ilyen nagy értékű, díszes kiállítású imakönyvvvel fejezték ki hálájukat a nagyvázsonyi pálos atyák, sőt nem mulasztották el belevenni a »Pál uram betegségéről szerzett imádságot« sem. A kódex egyébként hosszas vándorlás után került

jelenlegi őrzőhelyére... A Festetich kódex testvérpárja, zsoltárainak kiegészítő voltánál fogva, a 98 levélből álló s a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában levő Czech kódex, amely a nagyvázsonyi kolostorban készült 1513-ban, M. Fráter másolásában. Ez is imádságos könyv és többek közt a Szűz Mária vecsernyéjéhez tartozó gyertyaszentelői és húsvéti részt is tartalmazza, tehát éppen azokat a zsoltárokat, melyek a Festetich kódexből hiányoznak... A 164 levélből álló s a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő, egyébként domonkos eredetű, Gömöri kódex néven ismert imakönyv egy részét Tétényi Pál, nagyvázsonyi pálos vikárius másolta 1516 táján a margitszigeti dömés apácák számára... A 298 levélből álló s a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő Peer kódex, mely a XVI. század elejéről származik és imádságokat, legendákat, énekeket tartalmaz, a nagyvázsonyi kolostor egyik jötevője, Csepeli Simon számára készült. A hozzátartozó Csizióval együtt, a legnagyobb valószínűség szerint pálos szerzetes kézírása ez a kódex, mely többek közt Remete Szent Pál Testének hazahozataláról is megemlékezik, akárcsak az Érdy kódex..."

Az 1340 körül megalakult német pálos provincia egyik ideszakadt tagja lehetett az a Fráter Johannes Alemannus, aki csuthi kolostorunkban halt meg élet-szentség hírében 1517 május 6-án: „író volt, nagy szorgalommal írta monostorainkban elegáns könyveit”, jegyzi fel róla Gyöngyösi.¹⁵

Az 1383 körül alapított lengyel provinciából került hozzánk az a krakkói születésű Fráter Stephanus Batthis, akit a pálos generális perjel maga mellé választott „sociusnak”, azaz titkárnak: nagy tudású, éleseszű, ékesszavú pálos, aki Remete Szent Pál életét, a Boldogasszonyt, Szent István királyt s a liturgikus év minden Szentjét „elegáns” elégiákban és sapphói versekben énekelte meg. „Rosarium celeste” címen a Szent Szűz ünnepeiről írt „csodálatos és áhítatos értekezést”. Több monostorunknak volt „prelátusa”.¹⁶

De térjünk vissza magyar pálosainkhoz. Idézem kitűnő kutatónk, Domokos Péter Pált: „Rómer Flóris a győri székesegyház Hédervári kápolnája gyóntató-székének elmozdítása alkalmával márvány síremlékre figyelt fel, melyen a következő írást olvasta: »Hic iacet pie memorie pater in Christo reverendus nicolaus episcopus cereten. doctor pagine sacre fr. ordinis heremitarum sancti pauli qui obiit anno domini MCCCCXXVIII. III. kl. septembris«, azaz itt fekszik Krisztusban tisztelendő boldog emlékű atya Miklós szereti püspök, a szentírás tudományok doctora, pálos rendi szerzetes, aki 1428 szeptember 3-án halt meg.

A márványkö alsó jobb oldalán infúlás, püspöki bottal bekarcolt alak bő redőzetű miseruhában. A bal oldal egészen üres. (Régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz, Vasárnapi Újság, 1860., 629—631.) Rómer... maga tisztázta, hogy a Dunába ömlő Szeret folyó felső folyásánál, a jobb parton fekvő Szeret városáról van szó...

Kutatásainak végső eredményét így szedi pontokba: a) Nicolaus Ceretensis episcopusnak hivatik, b) doctor sacre pagine, c) fráter ordinis heremitarum, d) 1428 szeptember 3-án hal meg, e) Compendium morale theologicum címen írt, f) Venator bizonyosan Vadász cognomennel élt, g) magyar nemzetségből származott, h) Gara Miklós nádor kérésére készítette munkáját. (Episcopatus Ceretensis, Egyházművészeti Lap, 1886. 161).

Eddig jutott Rómer Flóris kutatásaiban. Vadász Miklós szereti püspök munkáját nem láthatta. A kutatás munkáját én folytattam tovább: az Országos Széchényi Könyvtár útján mikrofilmet kértem és kaptam a Bajor Állami Könyvtárban levő kézíratról. Íme az eredeti szöveg másolata és annak fordítása:

»Hoc compendium factum est per reverendum in Christo patrem dominum Nicolaum ceretensem episcopum, sacre pagine doctorem, cognomine Wenator, natione de Ungaria ad petitionem magnifici principis domini Nicolai de Ghara ipsius regni Ungariae comitis palatini et vicarii generalis.« Ezt az összefoglalást a Krisztusban tiszteltre méltó atya, Miklós úr, szereti püspök, a szentírás-tudományok doktora, családi nevén Wenator, nemzetiségére magyar ember állította egybe, mégpedig az igen előkelő úrnak, Gharai Miklósnak ugyanazon Magyarországi nádorispánjának és a király egyetemes helynökének kérésére.

A befejező sorok: »Ista sunt dicta propter novos theologos.« Mindezeket az új teológusok számára diktáltam...

A munkának nagyobb és súlyosabb része a szentírás-magyarázat. Ebben megjelöli a szentírás célját, majd fejtegeti az átadás négyféle módját. Magyarázza az ószövetség 27, illetve a zsidók összes betűt képviselő 22 könyvet, amelyekkel a rómaiakat oktatni kell. Röviden megemlékezik az újszövetségről is. Néhány szót: allegória, tropológia, analógia mélyebben magyaráz...

A munka csak 1413 és 1428 között készülhetett el, mert XXIII. János pápa 1413 március 5-én nevezte ki szereti püspökké Vadász Miklós pálos rendű szerzetest, a teológia magisterét, kinek szereti püspökként bekövetkezett halála a síremlék adata szerint 1428-ban történt, hiszen szereti püspök voltát a síremlékre feljegyezték...

Tudományunk eddig Weresmarti Hippolit pécsi deklinista 1431-ből származó jegyzetét ismerte a legrégebbi tankönyvnek, melyből az esztergomi papnövendékek tanulták a hitágazatokat, parancsolatokat. Vadász Miklós szereti püspök Compendium Theologicum Morale című jegyzete, új teológusok számára írt tankönyve, mai fogalmak szerint egyetemi hallgatók számára készült jegyzete azonban megelőzi a Weresmarti félélt 10–15 évvel...

Hitelesen igazolhatjuk, hogy ebből, az eddig felszínre került legelső teológiai tankönyvből, mely Magyarországon készült és amelyet magyar pálos, egyben szereti püspök latin nyelven 1413 és 1428 között diktált, tanultak a »benediktenpei-
reni« bencések. A Compendium első részét lemásolják már 1454-ben a »lucerie«-i ferencesek is... A schaffhauseniek ugyancsak 1456-ban... Ezeknek mikrofilmjét is Münchenből kértem és kaptam meg a fent írt módon...¹⁷

Domokos Pál Péter a lengyel csensztchowai pálos kolostor ősi könyvtárában is talált fontos magyar nyelvemléket 1501-ből: „Végig lapoztam az N. II. 1. 583 R. szignatúrával jelölt kotás latin kéziratot, melynek címe: »Cantionale ecclesiasticum Kon. XV.«... A kézirat 385/b lapján négy kottasoros latin Credo kezdeti része fölött az alábbi magyar szöveg:

O Edesseges Ziz maria az vylagnak
megh velagosithoya (velagosichad megh az
on lelkemeth, os osmerthes megh ongenith
az the zsonth fyadgal iesussal) es ott hogh
engemeth orussichel O edesseges Ziz
maria michor az on lelkem asz on
thesstutwl el thawozigh
othalmaz megh engometh mas pokol
beli ellensogthwl erussichedh
megh zenth haromsagnak zethiben
os ne hagh onggino'h kethchegebon essnom.

Nyelvemlékünk mai nyelvünkre áttéve így hangzanék:

Ó édességes Szűz Mária
Ez világnak megvilágosítója,
Világosítsd meg az én lelkemet
És ismertess meg engemet
A te szent fiaddal Jézussal.
Ó édességes Szűz Mária,
Mikor az én lelkem az én testemtől eltávozik,
Oltalmaz meg engemet más
Pokolbeli ellenségtől,
Erősíts meg szent Háromságnak hitiben
És ne hagyj engemet kétségbeesnem.

A Czenstochowai Magyar Nyelvemlék helye a magyar irodalomban a Fes-telich kódex (1493) és a Winkler kódex (1506) között van...

A kis magyar imádság névtelen szerzője nyilvánvalóan a pálos kolostor magyar pálos tagja. A kolostor tagjai között lehettek mindig magyar pálosok is. A közösségi élet névtelenségében az imádság szerzője nem tartotta szükségesnek neve feljegyzését. A czenstochowai névtelen magyar pálos 1501-ből való fohásza, imája fontos magyar nyelvemlékünk...¹⁸

Jegyzetek:

¹ Warsányi István versét idézi Gyöngyösi Gergely: „Vitae fratrum ordinis fratrum heremitarum s. Pauli primi heremitarum”. Kézirat 1526 körül. A budapesti Egyetemi Könyvtárban: Ab 151. Pag. 15–16. — ² Bollandus Joannes S. J.: Acta Sanctorum Ungariae. Appendix Ex Manuscriptis R. P. Hevenyessi Gabrielis S. J. Tyrnaviae, 1743. Beatus Eusebius. — ³ Váczy Péter: A középkor története. — ⁴ „R. P. Petrus Chanadinus Prior Generalis conscripsit 1383 librum asceticum sub titulo: „Diaeta Salutis”, qui servatur in Bibliotheca Remetensi” (Orsz. Lt. Kam. Lt. Acta Paulinorum. Fasc. 424. Fol. 62–73.: „Authores et Scriptores ex Ordine S. Pauli I. Eremitae...”) Ez a jegyzék 230 pálos író tart. számán. Kiadta Vincze Gábor: Magyar Könyvszemle. 1878. 21. — ⁵ Gyöngyösi Gergely: „Vitae fratrum...” Pag. 108. — ⁶ P. Gyöngyösi Gergely: „Vitae fratrum...” Pag. 108. — ⁷ P. Gyöngyösi i. m.: Pag. 110. 111. 112. — ⁸ „R. P. Briceus, Juris Canonici Magister plura conscripsit opera...” (Orsz. Lt. Kam. Lt. Acta Paul. Fasc. 424. Fol. 62–73.) — ⁹ „Composuit Sermones de Immaculata Conceptione B. M. V. Ejusdem libellum manuscriptum in Bibliotheca Monastery Maria-Thallensis. repertum testatur P. Pongrácz in „Triumpho Pauli” Cap. 12. Pag. 52. (Orsz. Lt. Kam. Lt. Acta Paul. Fasc. 424. Fol. 62–73.). — ¹⁰ „P. Michael Pannonius, Academicus Parisiensis et Doctor Theologiae (floruit circa 1459) edidit plura opuscula erudita, primo de Immaculata Conceptione B. M. V. Secundo de Spiritu Sancto, Tertio de Operibus Eremitarum. Quarto Varios Sermones, praecipue ad Capitula Generalia spectantes (uo.). — ¹¹ „P. Ladislaus Báthory... S. Biblia (m) et plures Sanctorum Historias in hungaricum idioma transtulit (Annal I. Pag. 220...) (Orsz. Lt. Kam. Lt. Acta Paul. Fasc. 424. uo.). — ¹² „Fr. Ladislaus totam Bibliam et multorum Sanctorum vitas Hungarice conscripsit... Obit circa 1484, quo die Missam celebravit” (Vitae fratrum... Pag. 129.). — ¹³ „P. Clemens Facundus Praedicator, postea Prior Romanus (floruit circa 1470) plures Sermones suo labore comportavit et subinde Romam abstulit” (Fasc. 424 uo.). — ¹⁴ „Vir doctrina et religiositate et sanctitate praeclarus et laudabilis... Nunquam erat otiosus, sed semper aut laborabat manibus, aut legebat, aut docebat, erat enim egregius praedicator...” („Vitae fratrum heremitarum”... Cap. 74. Pag. 206.) — ¹⁵ „Scriptor longaevis, elegantes libros in multis monasterijs scripsit cum magna diligentia.” (I. m.: Cap. 32. Pag. 231.) — ¹⁶ „R. P. Joannes Generalis associavit sibi comitem seu socium fr. Stephanum Bath(is), Cracoviensem, virum doctum, eloquentissimum praedcatorem, in arte humanitatis eruditum, huc etiam vitam S. Patris N. et quam plurima alia, scilicet de Beatissima V. M., de S. Rege Stephano, de primitivis ss. pp. et de quolibet sancto speciali per totum annum: tam elegiaco, quam saphico carmine edidit elegantissime. Praefatus in pluribus monasterijs, quem Rosarium celeste appellavit ac totum Psalterium in laudem ejusdem V. gloriosae Ultimo Tractatum mirabilem ac devotum cecinit de Festivitatibus Beatissimae V. M., coaptavit.” (I. m.: Cap. 32. Pag. 228–229.) — ¹⁷ „Dramatizált Credo a XV. század első negyedében” (Filológiai Közöny, X. évf. 1–2. szám, 1964., 123–131. lapok). — ¹⁸ „Magyar nyelvemlék Czenstochowában 1501-ből” (A Magyar Nyelv 1966. évi 4. száma, 489–492. lapokon.)

ELÉGIA

Kifosztott kaptárak bánata az enyém,
leszedett szőlőtőkék vergődése a néma októberban,
kukorékolásuktól elszakadt kakasok,
zsivajuktól szabadult játszótérek,
morajuktól különvált vízesések bánata.

Tengelyek sírnak idegen kerékagyakban,
partját feledve zokog a tenger így,
fák dereka görcsöket kap, szenved,
halak partra vetődnek, szám csendje merevül
és úgy kopognak a vigasz szavai,
mint csont a fagyon,
mint elrúgott cipő az üres verandán.

Makrai Gyula

AZ ÉV NAPJAI

Keserves napjaink
este lóra ülnek
s a szálló felhőkkel
el- s összevegyülnek.

Patkócsattogásuk
már a csillagok közt
szól, mire meghallnád
mélyebb ágyneműd közt.

Úgy rémlík, hogy percen
egyed az ágy s kiég
az elalvó házban
minden biztosíték.

Hej Ráró, hej Tóbiás,
hej te el nem múltó
fekete kanca te,
hej te kiűző,

hasad ragyogtató
négy lábú Sötétség,
izenként ragadsz el
felgyűlő öregség!

Az egyik nap kezében
fáklyát lobogtatott
s fényével lőhátról
tűzjeleket lopott

a nyugalmas égre,
hol soká vágatott,
majd fényével vissza
vankosomig csapott

hogy majd megrakultam...
El nem felejthetlek
ágyékból kelő
villogó s meredek

szép csecsemőfényű
kénköszagú Elem,
huszonnégy fajsúllyal
ölelő szerelem!

Még száguld odafenn
a tavalyi sereg,
már száguld ideleln
a tartalék sereg.

Ágyamon keresztül
veszik mind útjukat,
zsiromból, velőmből
szövik alakjukat.

A rohanó idő
testenitől kap testet,
mint méh a virágtól
édes eleséget.

Fenn az éji felhőn
gyarapodik a had,
mitől hízik, belőlem
való minden falat.

Hej Ráró, hej szentem,
soha nem őszülő
éjjekete kanca,
hej te újraszülő

istállóból kivert
nagyétvágyú szépség,
meddig élsz belőlünk,
telthasú üresség?

Egyik napom sántán
vitted el ágyamból,
járni sem tudott még
bennrekedt lábával.

A másik kartalan
nyakigláb nyomorék,
mint egy V betű,
mint egy ködbe vert ék

áll az ágyam fölött
sóvár, zengő testtel
törzséből ki nem nyúlt
meddő öleléssel.

Szájuk tátogatják
mert nincs hangjuk szólni,
riadtan dalolnak,
nincs fülük hallani.

Ennek meg szeme nincs
s amit nem lát, belül,
a sűrű sötétség
lágyműrére ül.

Fejük mint a féreg,
még meg sem születtek,
s mert leszállt az este,
mégis lóra ülnek,

kifutnak belőlem
egyre hosszabb sorban
s már a csillagok közt
vágatnak a porban.

Am van köztük, ki mint
kislány szoknyájából,
huncutul kilépett
a mulandóságból.

Mosolygó csöpp testét
már emlék sem fedi,
kis fehér keblét
a hold felé emeli.

(1945)

A JÚDÁS ELÉ

Tanácsaltan és tájékozatlan elsőéves egyetemi hallgatóként pottyantam Horváth János középkori irodalmunkról tartott előadásainak kellős közepébe. Kitűnő gimnáziumban kitűnő tanárok tanítottak: volt némi fogalmam a középkorról; de óhatatlanul csak megközelítő, általános fogalmaim lehettek róla. A kor igazi felfedezése, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, épp akkor jelent meg, amikor a középiskolát befejeztem, s ott is kaptam, útravalónak, „kiváló szorgalmam jutalmául”. Hogy milyen életnek a dokumentuma ez a klasszikus mű, azt csak összszel, az egyetemen kezddhettem megérezni, Horváth János óráin.

Annak, aki nem hallgatta őket, az akkor in floribus álló nagy professzor előadásait, ma már aligha lehet földézni ezeknek az óráknak a légkörét, hangulatát, áhítatát. Varázslat volt, de mindenféle mágia nélkül, a filológia eszközeivel: életrekelés, életteremtés. Akkor, „középkori verses emlékeink” elemzése közben ébredt föl bennem először a kísértés: nemcsak tudományosan, de egyszer művésziileg is, költészetben is megidézni, újratерemteni ezt a dús és sokrétű világot. Egyetemi éveim tele voltak ilyen kísérletekkel, naiv, megkezdett és abbahagyott próbálkozásokkal, egy „húsvéthajnali oratórium”, egy „Margit-legenda”, és haláltánc-víziók törmelékeivel. Ezek jutottak eszembe tavaly is, egyetemi éveim legkedvesebb barátjának, Ágoston Juliánnak a koporsója fölött: közös hajdani Sturm und Drang éveinek a Bernardinum fái fölött fáradhatatlan lelkeséggel szőtt tervei és ábrándjai. Requiescant in pace.

Később mindez — mindaz, ami ebből megmaradt — egy konkrét passiójáték adata, és a passiójátékok Júdásának alakja köré sűrűsödött elgondolásaimban. Mások megpróbálkoztak perújítással az evangéliumi Júdás ügyében; az én terveimben erről sohasem volt szó. A „júdásokról” van (és lett egyre inkább) szó: elsősorban a mi felelősségünkéről a más, vagy a mások „júdasságában”. Nem a pusztia árulásában, hanem az „istengyilkosságban”: Júdás vajon csak azért öli meg Jézust, mert egyszerűen Júdás, vagy talán azért is, mert Júdássá tettük, mert nem hagytuk, hogy ne legyen Júdás, hogy Júdás-bőréből kibújva megpróbáljon egyszer ő is „Jézus”, azaz jézusi lenni? Jézus mindig meghal Júdás miatt. De nem túlon-túl egyszerű-e Jézus haláláért mindig és egyedül csak Júdást tenni felelőssé (hogy legyen miért megfedkezünk a saját felelősségünkéről)?

De nem erkölcsi példázatot akartam írni, vagy teológiát dramatizálni (nem már 1939-ben sem, amikor egy — bőbeszédű és naiv — novellában először közlöttem meg már valóban ezt a témát, ebben a keretben, időben-térben rögzítve). Változatlanul a középkort akartam megidézni, a középkor egy kései pillanatát, az alkonyat perceit, amikor együtt, egymás mellett és egybefonódva él egy olyan kis ponton is, mint egy felsővidéki magyar vároška, a középkor és a reneszánsz, együtt van „régí” hit és már reformáció, bár még nem is tudja magát reformációnak, s együtt van a türelmetlen hithűséggel az az erasmista-pauliniánus magatartás, amely hajlik a reformra, de visszareppen a szakítástól, s amelynek képviselői közt a kor legnagyobb szellemeit találhatjuk, magától Erasmustól kezdve egy Vittoria Colonna körén, vagy egy ferrarai udvaron át e névtelen magyar város fiktív Prépostjáig.

Életet idézni, élő életre kelteni azonban desztillálással nem lehet; író számára nincs is értelme, mert óhatatlanul hamis lesz: himeskedő hazugság. Ami végül hitelt vesz a mondandónak is. Ha élő középkort akartam, teljes középkort kellett adnom — adni próbálnom — úgy, ahogyan a hajdani (és nálunk még hosszú ideig élt) passiók, e valóban népi, mert népnek szóló és nép részvételével játszott „játékok” adták: amikor a vallásosságot még nem vértelenítette tapintatos szalonélménnyé, vagy „fehér lányszobák” művirágává az álszemérem és a szemforgató kényeskedés. S amikor — mint még a közelmúlt népi vallásosságában is — az élet minden vonatkozását és tényét átfogja a vallás, de facto, és nem pusztán elvontan, fogalmilag; amikor még a drasztikum is többnyire pozitívabban, realisabban volt „vallási” függésű, mint későbbi és lanygosabb korok „szalonképessége”, gondosan sterilizált vallásossága.

Ennek a teljességnek az érdekében használtam föl mindazokat a paraliturgikus törmelékeket, madármisék gyerekszájon élő emlékeit is, amelyeket nekem magamnak gyermekkoromban még szerencsém volt nemcsak hallhatni, de játszani

is, amelyek azonban ma már óhatatlanul kivesznek, és többnyire már csak népköltési gyűjtemények lapjain találhatók meg. Én még nem onnét, hanem gyermekkori emlékeimből idéztem föl őket: ezt a gyermeki létünk mélyvizében hozzánkig elhullámozott középkort.

Ennyit szerettem volna elmondani, mielőtt „fölmegy a függöny”. S kérni az olvasót, függesse föl ítéletét — és esetleg botránkozását is — mindaddig, amíg utak és sorsok célba nem érnek, és az ötödik fölvonás végén véglegesen le nem hullik a függöny.

(r. gy.)

JÚDÁS

Színjáték öt felvonásban

írta RÓNAY GYÖRGY

SZEMÉLYEK

Rorarius Bálint
Holetius Antal
Polgármester, Veronika apja
Veronika, Rorarius jegyese
Rorarius anyja
Eszelős asszony, Holetius anyja
Prépost
Öregkisasszony, a prépost néne
Barát
Magiszter, a passiójátékok mestere
A Barát Híve
Panka néne
Öregapó
Kádár
Tímár
Kékfestő
Csizmadia
Szkrestyész
Albert mester
Fiú, a szolgája
Hadnagy
Polgárlegény

Polgárok, Tanácsurak, Csatlósok, Poroszlók, Vénasszonyok, Kispapok, Korhely Legények, Apácák, Kegyes Szüzek, Utcalányok, Halottvivők, Gyerekek stb.

Történik az 1530-as években egy felsővidéki városban.

A játék nagyszombat reggel kezdődik, és húsvét hajnalán ér véget.

A szín végig ugyanaz. — Tér a templom előtt. Szemközt a templom bejárata. Lépcső visz fel a kapuig, amely előtt térfok. A jobb hátsó sarokban, a templommal egy szinten, derékszögben a templomkert falára, a Prépost háza, kiskapuval. Balra a templom mellett nyílik az út a passiójáték színhelyére, a városon kívül; néhány fa. Lent tágas tér, utcák torkolataival elől balra és jobbra. A tér közepén feszület, térdeplővel.

ELSŐ FELVONÁS

Reggel, a szertartások után.

Első jelenet.

Sekrestyés, gyerekek.

SEKRESTYÉS *egy csapat gyerekekkel kijön a templomból.*

Csak menjetek, báránykáim. Tüzet, vizet
megszenteltünk, rendbe tettük a templomot,
több dolgunk egyelőre nincs.
Dicsértessék a Jézus.

GYEREKEK.
SEKRESTYÉS.

Mindörökké.

Csak menjetek, báránykáim.

Be-e!

EGY GYEREK.
MÁSİK GYEREK.
SEKRESTYÉS.

Hallgass, füles!

Hagyd: bárányul beszél,
úgy áldja az Urat. De egy barack
azért kijár.

GYEREK.
SEKRESTYÉS.

Jaj nekem!

Huss, gyerünk!

Anyátok még rajtam keres megint.

Bezárja a templomot.

Mintha csak szuvas csontjaimat hallanám,
úgy csikorog... Meg kéne olajozni...
A csontokat, mi?... — Oda elmegyek
a sarokig, ott húszig számolok,
s ha itt talállok valakit, harang
kötélével simítom alfelét.
Megértettétek?

EGY HANG.
GYEREKEK.

Már itt se vagyunk!

Dicsértessék... Dicsértessék a Jézus...

Szétszaladnak, jobbra-balra elbújnak.

SEKRESTYÉS.

Mindörökké, kedveskék, mindörökké...

Nocsak, pókos lovacskáim, nocsak,
ügessetek szépen ti is haza.

A templomkulcsokat lóbálva el.

Második jelenet.

Gyerekek, később Veronika.

*A sekrestyés távozása után a tér egy pillanatig üres, majd itt is, ott is
gyerekfejek bukkannak elő.*

ELSŐ GYEREK.
MÁSODIK GYEREK.
HARMADIK GYEREK.
ELSŐ GYEREK.
TÖBBEN.

Látni még?

Csak a fejét.

Azt se már.

Akkor kezdjük.

Kezdjük!

Fiúk-lányok csapatostul előjönnek.

ELSŐ GYEREK.
JÉZUST JÁTSZÓ GYEREK.

Feküdj a sírba.

De ha meglát a Főúr?

NEGYEDIK GYEREK.

Nincs is itthon,

a játszóhelyre ment a hegy alá.

JÉZUST JÁTSZÓ GYEREK.

Honnan tudod?

NEGYEDIK GYEREK.

Láttam kimenni őket.

ELSŐ GYEREK.

Édesapám is ott van. Mind kimentek.
Azért csak állj ki örnek, ha netán
visszajönnének.

NEGYEDIK GYEREK.

Éppen én?

ELSŐ GYEREK.

Te.

NEGYEDIK GYEREK.

Miért?

ELSŐ GYEREK.

Mert én mondom.

NEGYEDIK GYEREK.

Hát jó.

El a templom mellett.

Mi leszünk majd a szikla

ÖTÖDIK GYEREK.

a sír előtt.

*Kézenfog egy gyereket, leülnek hátukat egybevetve a kereszt
térdeplője elé, melyen már ott fekszik a Jézust játszó fiú.*

HATODIK GYEREK.

Mi meg a katonák.

Két-két gyerek jobbra-balra föláll a „sír” mellé.

ELSŐ GYEREK.

Kezdődhetik?

HETEDIK GYEREK.

Hát te? Te mi leszel?

ELSŐ GYEREK.

Bikfic! én a játékmester vagyok.

GYEREKEK ELSŐ JÁTÉKA.

ELSŐ GYEREK *előre áll, kántálva:*

Ezerötszázban, harminccal utána
kezdetik Urunk föltámadása,
mint vagyon írva a szent bibliába;
figyelmezzetek históriájára.

GYEREKEK KARA.

Jézus Krisztust sírba tették,
sziklakővel eltemették,
fekszik hűsvét hajnalán,
Júdás meg már lóg a fán.

FIÚK KARA.

Gingalló
szent ajtó,
nyílj ki, nyílj ki, égi rózsza,
véred hullajtó.

LÁNYOK KARA.

Ébredj már,
nincsen zár,
szikla gördül, ékes angyal
hengeríti már.

*Egy kislány szétválasztja a kőnek ült fiúkat. A katonák elesnek. Jézus
fölkel, kilép a sírből. Az angyal-lányka vezeti, körbe fogódznak.*

MINDNYÁJAN.

Lánc, lánc, lánc,
eszterlánc,
fölébredt a Vőlegény,
kezdődjék a tánc!

EGY HANG.

Lábomra hágtál!

MÁSİK HANG.

Odanézz, ki jön!

TÖBBEN.

Veronika!

A kör fölbomlik, Veronika felé tódulnak.

LÁNYOK.

Édes Veronika,

gyere, játssz velünk!

EGY KISLÁNY.

Velem!

MÁSİK.

Énvelem!

TÖBBEN.

Mindnyájunkkal!

VERONIKA, *vállán korsóval.*

Bohók, vigyázzatok,
mind elfolyik a vizem!

EGY FIÚ.

Majd hozunk

helyette frisset.

VERONIKA.

Épp ti!

EGY KISLÁNY.

Nénikém!

VERONIKA.

Mi kell, te macska?

KISLÁNY.

Játsszunk!

VERONIKA:

Tán előbb
jó reggelt mondanátok! Semmi, csak
játsszunk?

GYEREKEK.

Jó reggelt!

VERONIKA.

Így már más.

EGY LÁNYKA.

De most ugye

játszol velünk?

VERONIKA *leteszi a korsót a térdeplőre.*

Nem bánom, egy kicsit;

de csak kicsit!

EGY KISFIÚ *kisujját mutatja.*

Ekkorát.

VERONIKA.

Akkorát.

De mit?

LÁNYOK.

Amit szoktál velünk! Kifordulóst!

MÁSOK.

Bújj-bújj-zöldágot!

EGY FIÚ.

Lányoknak való.

EGY LÁNY.

Tudsz jobbat?

FIÚ.

Lengyel Lászlót!

LÁNYOK

Az fiús!

VERONIKA.

Hát ha se ezt, se azt, akkor megyek.

GYEREKEK.

Ne menj! Ne menj!

ELSŐ GYEREK, *tekintéllyel.*

Játsszunk Békakirályt.

GYEREKEK.

Békakirályt! Úgy van! Békakirályt!

Körülveszik Veronikát, a térdeplőhöz tuszkolják.

ELSŐ GYEREK.

Komámasszony, ott a kút, ott a korsó...

GYEREKEK MÁSODIK JÁTÉKA.

*Körbetáncolják Veronikát; a második szakaszra Első gyerek, a „komám-
uram”, kiválik, legényesen kihúzza magát.*

GYEREKKAR.

Komámasszony korsója,

kiment vele a kútra,

haj-haj-haj!

Kútban lakott a béka,

komámasszonyt bekapta,

haja-haja-haj!

Komámasszony kuruttyol,

húzzatok ki a kútból,

haj-haj-haj!

Komámuram kiáltja,

egy csókjáért kiváltja,

haja-haja-haj!

Csakhogy jött egy boszorka,

három arasz az orra,

haj-haj-haj!

Söprűnyélen lovagolt,

komámuram baja volt,

haja-haja-haj!

Harmadik jelenet.

Előbbiek. Öregkisasszony.

ÖREGKISASSZONY *közben kijön söprűvel a paplaktól.*

Megálljatok, majd adok nektek én

söprűnevet, az ám, a hátatokra!

Hogy ilyen ünnepen is itt eszi

őket az ördög... Takarodjatok!

Még fölverik, s hallgathatok megint...

A gyerekek szétfutnak.

EGY GYEREK, *futtában.*

Arra jött egy boszorka,
három arasz az orra...

ÖREGKISASSZONY *utána hajítja a söprűt.*

Csirkefogók! Akasztófavirágok!

MÁSİK GYEREK *fölkapja a söprűt, meglovagolja.*

ÖREGKISASSZONY *utána szalad.*

Teszed le! Tedd le, ördögivadék!

GYEREK *ugrál a söprűvel, eldobja, bohókás szökdeléssel el.*

Nyiha! Nyiha! Jaj, levetett a ló!

Nyakam törött! Kimarjult a bokám!

A tér kiürül.

ÖREGKISASSZONY *a gyerek után fenyeget.*

Megállj, pimasz, bordád is sínyle majd!

Fölveszi a söprűt.

Negyedik jelenet.

Öregkisasszony, Veronika.

ÖREGKISASSZONY, *szimatol.*

Sátánfi volt, kénsszag maradt utána.
Uram, segíts! nagyszombat reggelén
ördögfiak... — Mondom én, hogy betelt
a világ napja... Hanem annak ott
beszélhetek, mióta esze ment
s egy követ fúj azzal az átkozott
magiszterrel...

Meglátja Veronikát.

Jó reggelt, kedvesem.

Ilyen korán? Igaz, a rózsza is
hajnalra nyílik.

VERONIKA.

Csak a kútra mentem.

ÖREGKISASSZONY.

Vigyázz, lehet, hogy bűzlik a vized.
Bűzlik? Mitől?

VERONIKA.

Belepiszkolt a Sátán!

ÖREGKISASSZONY.

Kútba szokott.

No, ennek nincs szaga.

VERONIKA.

ÖREGKISASSZONY.

Majd még lehet... Ahogy a ház előtt
söprögetek, egyszer csak, mint a nyíl,
elfüstöl itt... Hess, kurafi! — s utána
vágтам a söprűt. Jól bokám ütötte:
sántán iszkolt tovább... Bálíntról semmi hír?
Csak ami negyednapja jött.

Szegénykém!

Hogy nem jöhet az egzámen miatt
május előtt, igaz? — Üzenhetett
volna előbb is.

VERONIKA.

ÖREGKISASSZONY.

Mostra ért ide

VERONIKA.

a hírhezó.

ÖREGKISASSZONY.

Mostra ért! Mostra ért!

Számított volna rá, hogy had miatt,
árvíz miatt kerülni kell talán!

Nem így, utolsó percben, nemcsak a
passió miatt, hanem amikor
meghirdették már a kézfogót!

VERONIKA.

Meglesz májusban. Akkor több virág van,
s már zöld a lomb. Zöld lesz a lugas is.
Délen, mondják, korábban nyit a rózsza.
Nem félsz?

ÖREGKISASSZONY.

VERONIKA.
ÖREGASSZONY.

Mennem kell.

Hisz csak tréfa volt!

Nézd el öreg nénédnek! Már hogy is
nyitna előbb! Rád gondol csak, tudom,
hiába lődözik felé a talján
kisasszonyok szemük tüzes nyilát!
Tanul szegény, éjt-napot egybevet,
s a sok deák közt nem lenne csoda,
ha megfedlekznék a kézfogóról.
Mennem kell már.

VERONIKA.
ÖREGKISASSZONY.

De nem feledkezik!
Jön, készül már, talán már úton is van,
folyón megy át, hegyen kapaszkodik;
nekem hihetsz, én csak tudom.

VERONIKA.
ÖREGKISASSZONY.

Miből?
Kártyát vetettem s kijött a vitéz!
De el ne mondd! Öcsém haragszik érte;
ha megtudná, kenyérre, vízre fogna.
Titkon csináltam. A te kedvedért.
Ó, kár volt annyit kockáztatni értem:
az én hitem biztosabb, mint a kártya.
Ez jót ígér: a vitéznek szívét,
szívnek szerencsét.

VERONIKA.
ÖREGKISASSZONY.

Ötödik jelenet.

Előbbiek, Panka néne.

PANKA NÉNE *jön, hátrafelé pörölve, karján vasalt ruha.*

Mondtam már, ne lógi
folyton rajtam, ebadta koldusa,
anyádtól kérj!

ÖREGKISASSZONY.

No nézd csak, Panka néne!
*Veronikához, aki hirtelen fölveszi a
korsót és menni akar:*
Most el ne menj; nyelves, megszólna érte,
hogy, polgármester lánya, meg se állsz
holmi szegénnyel. Tedd le azt a korsót,
s légy kedves hozzá. Tégy úgy, mintha várnád.
Dicsértessék a Jézus.

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Mindörökké.

PANKA NÉNE.

Mi újság, Pankám?
Ó, de jólesik.
hogy itt talállak, gyöngyöm, violám,
galambom, rózsám, ágam, levelecském,
s ilyen virulva! Már aggódtam érted.
De ne is búsulj! Sójajtást sem ér!
Különben is, gombház, ha leszakad...

ÖREGKISASSZONY.

PANKA NÉNE.

Csak májusig, Pankám, csak májusig!
Sok víz lefolyik a Dunán odáig;
ibolya elnyit, rózsza kivirágzik.
Igaz, csibém? — Gondoltam, ezt a kis ruhát
frissen vasalva mindjárt elhozom,
még szinte langyos... Semmi változás?

ÖREGKISASSZONY.

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Beszélj nekik, ha tudsz.
Rossz vége lesz.

Hát mit tegyek? Házamból is kitúrnak,
csakhogy azt a fattyút jézuskodásra
taníthassák!

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Azt a Júdást!

Egész
éjjel öcsém, meg az az átkozott
magiszter — jámbor volt, hóbortjait
letette rég, disznót hízlalt, lovat
nevelt, ahogy préposthoz illik is,
míg ez a Sátán cimborája, ez
a magiszter be nem hálózta újra;
könyvet bújnak, teátrumot csinálnak,
meg irka-firka, valami bolond
Erazmusnak irkálnak — éjjel is,
három félnótás, föl-le, föl-le, föl-le —
ha láttad volna — így meg úgy — mutatták,
hogy Párizsban a konformáltságban...
A konfraternitásban.

VERONIKA.
ÖREGKISASSZONY.

Úgy, ahogy
mondod: a konfi... — Rá se áll a nyelvem:
istentelenség! Szóval éjfelet
rég elkiáltott már az őr, de ők:
erre meg arra, aztán így meg úgy,
hogy majd belé szakadt a derekam.
Cipelni kellett?

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Lógni, kulcs likán!
De esküszöm, megérte! Vén bolond,
mint egy pojáca, billegett szegény
prépost uram, meg az a nagy tudós,
pátyulgatták az új zsidók-királyát!
Uram bocsáss, egy ilyen félszemű
Júdás-pofájút...

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Csakhogy a magiszter
maszkát csinált rá.

VERONIKA.
ÖREGKISASSZONY.
PANKA NÉNE.

Játékhoz szokás.
Bálintnak mért nem kellett?

ÖREGKISASSZONY.

Mert szakasztott
a Jézus mása volt.

VERONIKA.
PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

No, erre még
álorcának sem illett! Dőlt alá
a verejtéke, kis hiján elázott
az egész maszka!
Még nem szokta meg.
Lesz mit törülnöd, szegénykém!

PANKA NÉNE.

ÖREGKISASSZONY.

Utóbb,
hogy szédelegni kezdett: kimerült,
mondták, a szentem! S most is ott hever
öcsém ágyán...

PANKA NÉNE.

VERONIKA.

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Irgalom Istene,
a prépost úrén!
Ott bizony, nyakig
takarva, ahogy, mint egy kis bubát,
bebonyálták — ne fáradjon hazáig...
S még vigyázzak rá! járjak lábhegyen
saját házamban egy fattyú miatt!
Ó kedveském, ilyen gyalázatot!
A prépost úr ágyán!

Úgy, nénikém, mint
a poklosok Erzsébet asszonyén.
Hogy mondod? — Úgy, szakasztott úgy, szívem.
Szakálla serked, álmában habog,
szája szögletén szivároog a nyál,
az én párnámra! Nézni is utálat!
Inkább kijöttem utcát söpreni.

Hatodik jelenet.

Előbbiek, Holetius.

HOLETIUS *kijön a paplaktól, beteszi maga után az ajtót, alvajáráó léptekkel elindul, fönt a templom előtt.*

Csak lépni — lépni — lépni... Tündökölj, életem első reggele... Mi az? Hagyatok békén! Újszülött vagyok. Csak lépni — lépni... Meghalt, eltemették. Nem ismerem. — Süss, harmadnapi hajnal! Bizony mondom nektek, valaki még ma elárul közületek. — Hogyan? Magammal mártsam kezemet a tálba? Nem, nem lehet..

PANKA NÉNE.
HOLETIUS.

Ez megháborodott!
Csak lépni — lépni... — Egy vékonyka híd... Hogy volt? Magamat vittem a magam vállán? — Hová? Vagy őt vittem? Vagy ő vitt volna engem?

Meglátja Veronikát.

Jóreggelt, kisasszony.

VERONIKA.
ÖREGKISASSZONY.

Jóreggelt.

Krisztusom, ha idejön, végem van!

HOLETIUS.

Csupa álom még... Bocsánat, ha megzavartam... Épp csak erre van hazafelé... Bocsánat... Köszönöm a szállást... Ha a prépost úr keresne: otthon leszek. — Jó éjszakát, kisasszony.
Elsiet.

Hetedik jelenet

Veronika, Öregkisasszony, Panka néne.

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY.

Csak úgy tűzelt a szeméből a Sátán! Kénzsgot érzek. — Esküszöm, szemét, az épet is kitoltam volna, még ha egyet lép felém! Az átkozott, meg tudnám ölni!

VERONIKA.

Szenvedhet szegény.
Én inkább szánom... De már igazán megyek.

ÖREGKISASSZONY.
PANKA NÉNE.
VERONIKA.

Menj, drágám.
Menj csak, angyalom.

Isten velük.

Fogja a korsót, el.

PANKA NÉNE.
ÖREGKISASSZONY

Isten veled, virágom.
a távozó Veronika után.

El ne felejtse: szívnek áll a szerencse!

Nyolcadik jelenet.

VÉNASSZONYOK ZSINATA A TÉREN

Öregkisasszony, Panka néne, vénasszonyok, később egy darabont.

Ahogy Veronika távozik, megjelennek az utcák torkolatában a vénasszonyok, kémlenek, majd sorra középre sietnek az Öregkisasszonyékhoz.

PANKA NÉNE.

Furcsa, hogy védi. Amazt kellene,
s mintha már ezen járna a szeme.
Itt a ruhád.

1. VÉNASSZONY, *Veronika után néz, fejét csóválja.*

Szomorú, szomorú:

halasztott nászból házas háború.

ÖREGKISASSZONY.

Ha ugyan lesz.

2. VÉNASSZONY.

Mi?

PANKA NÉNE.

Házasság belőle.

3. VÉNASSZONY.

Haza se jön?

ÖREGKISASSZONY.

Májusra.

PANKA NÉNE.

Sohanapján!

4. VÉNASSZONY.

Csak titkolják még.

5. VÉNASSZONY.

Dobra nem verik.

3. VÉNASSZONY.

Szóval az úrfi doktorfára mászott
s lépen ragadt.

5. VÉNASSZONY.

Talján hálóba hullt.

1. VÉNASSZONY.

Ez meg szegényke kolostorba búhat
feledni majd.

2. VÉNASSZONY.

Fonnyadni majd, szegény.

PANKA NÉNE.

Hacsak el nem gyűrűzi az a kanca!

4. VÉNASSZONY.

Bálint helyett?

5. VÉNASSZONY.

Ha rusnya is a vő,
még mindig jobb, mint pártában a nő.

2. VÉNASSZONY.

Igaz.

3. VÉNASSZONY.

Szóval praktikából csinálnak
Jézust belőle?

PANKA NÉNE.

Étlen özvegyen

hogy azért mégse Júdásné legyen.

4. VÉNASSZONY.

Ezt jól kifőzték!

5. VÉNASSZONY.

Forró kása! Csak
meg ne égesse majd a szájukat!

DARABONT *jön a templom melletti útról.*

Nicsak, mennyi gyalogboszorka! Hé,
félre, banyák! Ne itt pusmogjatok:
jön a tanács!

Meglátja az Öregkisasszonyt, gúnnyal:

Dícsértessék, kisasszony!

ÖREGKISASSZONY, *sértett gúnnyal.*

Mindörökké, vitéz úr.

Besiet a paplakba.

DARABONT

Vén szipirtyó!

Illeg-billeg a szentem, mint a szarka.

Úgy látszik, lesántult a paripája.

Miközben a tanács bevonul, el.

Kilencedik jelenet.

Polgármester, Tanácsurak, Prépost, Játékmester,
Barát, Céhmaster, kíséret.

Bevonulnak a templom melletti úton.

POLGÁRMESTER.

Dicsőséges nap virradt ránk, barátaim,
hogy öregbítse városunknak hírnevét.
A fogadók, hallom, mind tömve vannak,
de akinek ott már nem jutna szállás,
polgáraink vendéglátása várja.
Élelem lesz elég?

1. TANÁCSÚR.

POLGÁRMESTER.

MAGISZTER

BARÁT.

PRÉPOST.

BARÁT.

PRÉPOST.

BARÁT.

MAGISZTER.

BARÁT.

POLGÁRMESTER.

BARÁT.

PRÉPOST.

BARÁT.

POLGÁRMESTER.

MAGISZTER.

2. TANÁCSÚR.

BARÁT.

CÉHMESTER.

3. TANÁCSÚR.

MAGISZTER.

BARÁT.

POLGÁRMESTER.

MAGISZTER.

4. TANÁCSÚR.

MAGISZTER.

5. TANÁCSÚR.

3. TANÁCSÚR.

6. TANÁCSÚR.

4. TANÁCSÚR.

Egy hétre bőven
tízannyi népnek is.

Derék dolog.

Majd a tanácsülés mindenkinék,

akit illet, köszönetet szavaz.

Jó munka volt, urak. Az ég derűs:

eső se mossa el talán az ünnepet.

Akik értik az időjárás titkait,

nem jósolnak se szelet, se vihart.

Jósok! jósok! mind vaktában locsog!

Az Egyház is rossz szemmel nézi őket.

Én a szent Inkvizíció elé citálnék

valamennyi kuruzslót, ingyenélőt,

tenyérióst, asztrológust és boszorkányt.

Tudjuk, hogy szentatyám az igaz hit rendíthetetlen
őre,

de már engedje meg, a jósok közt is van különbség.

Akad, nem tagadom, aki boszorkányságot űz,

leveket kotyvaszt, csontokkal manipulál,

mindenféle varázsigéket hajtogat —

Bűbájosság, ráolvasás, szemmel verés!

Vannak viszont komoly tudósok is,

akik az égbolt titkait kutatják...

Vak emberszemmel Isten titkait!

Ezek nem Isten titkai.

Hanem kié?

Halasszuk tán a hitvitát húsvét utánra.

Az igaz hit dolga nem tűr halasztást.

Disztingváljunk.

Megint distinkciók!

Meggyilkolnak a skolasztikusok!

Mi van azokkal a distinkciókkal?

Majd írásban disputáljon tovább,

amice... Hogy állunk hát az idővel?

Nem tartottam véteknek, hogy kikérjem

róla a hozzáértők véleményét.

Hogy volna vétek? Inkább óvatosság.

Bölcsen tette.

Herezis! Följelentem!

Végtére az ácsmunkának se mindegy.

Esőben megdagadnak a csapok...

A város hírének se tenne jót,

ha a játékot megzavarná valami.

Albert mester szerint a csillagállás...

Albert mester! A Sátán cinkosa!

Csővön kémleli az eget, hogy belásson a
mennyországba!

Nem, ezt nem hallgatom tovább!

*El, de rövidesen visszajön és megáll a
háttérben.*

Tehát a csillagállás?

Kedvező.

Magam is úgy hallom; bár valami

jel is, mondják —

Mutatkozott, igen,

egy furcsa pont a konstellációban.

Baljós talán?

Természetére nézve

nem vont a mester következtetést?

Igen, hogy tudnánk, mitől óvakodjunk.

Teszem azt, deszka rogygan, pad szakad,

tumultus támad, népeket taposnak;

volt már ilyen.

CÉHMESTER.

De nem az én padommal!
Abban hibát még senki nem talált.
A tumultus pedig már nem az ácsok
céhére tartozik.

POLGÁRMESTER.

Ne pörlekedjünk,
urak.

4. TANÁCSÚR.

CÉHMESTER.

Végtére én csak azt latoltam...
Ne az ácsok céhének tisztességét
latolgassák!

POLGÁRMESTER.

Ami a jelet illeti,
a csillagjósok számítása néha téved.
Különben is, mi mást tehet az ember,
minthogy mindent elvégez becsülettel,
s a többbit a Gondviselésre bizza?
Ez bölcs beszéd.

PRÉPOST.

POLGÁRMESTER.

Nohát akkor vegyünk
számba mindent még egyszer gondosan.
A rendtartás?

2. TANÁCSÚR.

Tudják a dolgukat.
De őrséget teszünk a szín elé is,
nehogy megessék, ami harmadéve
Lőcsén, ahol a fölbőszült tömeg
dorongokkal, fustélyokkal, husánggal
félholtra verte a csatlósokat,
amikor Urunk Jézust megkötözték.
Ezért a Jézusért fustélyt, husángot?
A tűzőrség?

EGY HANG

POLGÁRMESTER.

3. TANÁCSÚR.

Helyén lesz s készen áll
fecskendőkkel, kellő számú vödörrel,
s a tornyokban tűzjelző kürtösökkel.

BARÁT *előrébb jön.*

POLGÁRMESTER.

BARÁT.

Tűz, víz, tumultus: nem ott a hiba.
Hanem? Keiméd tán tudja, hol?

Tudom.

A káromlásban! A szentségtörésben!
Hogy Urunk Krisztus arcát egy sötétben
fondorkodó fattyú ripók viselje?
Nagyürelmű az Őristen, de ezt már
nem fogja tűrni!

HANGOK A KÍSÉRETBŐL.

Igazsága van!
Kancsal Jézus! — Árulás! — Vakmerőség!
Júdás volt eddig! — Annak is való!
Falaink közt szaglászik már a Sátán,
testvéreim, álorcában sunyít;
vigyázatok, nehogy törébe ejtsen
és fölfaljon!

POLGÁRMESTER.

Csinján, amice, csinján,
itt én beszélek. — Magiszter uram
mit gondol erről?

MAGISZTER.

Júdás volt, igaz.
De két nap alatt megtanulta Jézust
Bálint helyett. Más nem vállalta volna.
Akkor inkább maradjon el a játék!
Mikor már jöttek, Zsolnától Budáig,
a fél ország? Feketéllett az út
egy hete már!

EGY HANG.

1. TANÁCSÚR.

POLGÁRMESTER.

Kegyelmed érdeme,
hogy játékunknak ilyen híre lett;
de hogy ez a Holetius-fiú
Jézus legyen, megvallom, magam is
kétkedem...

PRÉPOST.
BARÁT.
MAGISZTER.

BARÁT.
PRÉPOST.
BARÁT.
PRÉPOST.
BARÁT.

MAGISZTER.

BARÁT.

POLGÁRMESTER.
POLGÁRLEGÉNY

6. TANÁCSÚR.
POLGÁRMESTER.
POLGÁRLEGÉNY.

5. TANÁCSÚR.

3. TANÁCSÚR.
BARÁT.

HANGOK KINT.

Ki vethet rá követ?
Nyakába tán a botránkoztatónak!
Inkább levenni, testvér, akire
hibáján kívül aggatták koloncul.
Az áruló Júdásról is, magiszter?
Valaki Júdásért is felelős.
Az Istennél legyünk irgalmasabbak?
Csak embermód legyünk irgalmasak.
Júdással is?

Azzal is. Annyira,
amennyi Krisztus-vonás van az arcán.
Elég! Ne is hallgassátok tovább!
Káromlás! Eretnekség! Lutherizmus!
Mi az? Miféle zsidobongás van ott?

beszad.
Megjött Valentinus Rorarius!
Isten uja megoldta a csomót!
Biztos vagy benne?

Anyjától tudom.
Csak ruhát vált a hosszú út után,
és már jön is.

Boldog édesanya,
egyetlen fiát öleli szívére.
S milyen fiút! A város büszkeségét!
Magszégényülnek ellenségeim
orcám előtt, mondja az Úr. — Megyek,
viszem a boldog hírt Veronikának!
Bálint! Bálint! Éljen Rorarius!

Tizedik jelenet.

Előbbieket, Rorarius, később Veronika.

RORARIUS.

POLGÁRMESTER.
2. TANÁCSÚR.
6. TANÁCSÚR.
5. TANÁCSÚR.
RORARIUS.

1. TANÁCSÚR.
RORARIUS.

MAGISZTER.
RORARIUS.

MAGISZTER.
4. TANÁCSÚR.

BÁLINT.

Köszöntöm városunk nemes tanácsát,
és elsőül kegyelmedet, apám helyett apámat,
és jelentem, hogy megérkeztem Bolognából,
mint a jogtudományok doktora.
Isten hozott, fiam. Isten hozott!
Köszöntünk városunk falai közt.
Isten hozott. Legjobbkor érkezel.
Májusra vártunk.
Sikerült előbb
egzáment állnom. Bártfai kereskedők
készültek haza húsvét ünnepére
Bolognából, azokhoz csatlakoztam.
Bécsen át jöttetek? Viszontagságos volt az út?
Magiszterségednek szíves köszöntést
és üdvözlétet küldi általam
hajdani társa, Petrus Gallicus.
Emlékszik még rám?

Hogy emlékszik-e?
„Tudasd vele, kérlek, hogy várva várjuk
fényes elméje újabb műveit,
annál is inkább, mert mióta Janus
homályt vetett Itália egére,
éber füllel lessük a dunai
múzsák szavát.” Így mondta szó szerint.
Magszégényit.

A törökről mi hír
van arra lent? Velence készül ellene?
Velence?

3. TANÁCSÜR.

Ne is faggasd! Volt neki
fontosabb gondja töröknél, tatárnál;
igaz, Bálint?

5. TANÁCSÜR.

Hoztál-e szép olasz
gyűrűt a kézfogóra?

6. TANÁCSÜR.

Szíved Veronikáját
láttad-e már?

2. TANÁCSÜR.

Érte ment a Barát.

1. TANÁCSÜR.

Bimbó volt, mikor elmentél. Ma fésző
tavaszi rózsza.

BÁLINT.

Szinte nem tudom,
kinek mondjak előbb köszönetet,
kegyelmednek, akinél szeretőbb
szívvel gondomat vér szerint való
édesapám se viselhette volna,
kegyelmednek, reverendissime,
hogy zsenge kortól annyi figyelemmel
istápolta a sokféle tudományban,
városunknak, tanácsurak, kegyelmeteknek,
nagyilelkűségükért, hogy ezt elértem...

PRÉPOST olvassa az oklevelet.

Nos Rector Universitatis Inclitae
Bononiensis... Szép dolog ez, fiam,
valóban szép. Emlékszem még, mikor
mint kis diák, tanultál a kezem alatt;
s most meglett férfiként állsz itt előttünk.
De kelmek előtt mindig csak úgy,
mint hú fiuk.

RORARIUS.

VERONIKA jön a Baráttal, egy csapat lány kíséri. A lányok összefogódnak,
énekelnek.

Lánc, lánc, lánc,
eszterlánc,
itt van már a vőlegény,
kezdődjék a tánc.

Eltáncolnak, magukkal sodorják a Barátot.

VERONIKA.

Bálint, az Isten áldjon,
hogy visszajöttél!

POLGÁRMESTER.

Öleld, csak öleld,
hites má'kádát öleled, fiam.
Most menjetek. Megyek utánatok
én is, mihelyt fölészlik a tanács.
A magiszterhez, határozottan:
A játékkal nincs többé semmi gond.
Bálint megjött. Egy-két óra alatt,
van még idő, átismétlik a dolgot,
s baj nélkül menni fog. Majd én magam
szólok neki.

MAGISZTER.

POLGÁRMESTER.

S mi lesz Holetiuossal?
Júdással? Őt majd kárpótolni fogjuk.
Városunk soha nem volt kicsinyes.
Most is szívesen áldoz néhány aranyat,
ha egy szív terhén könnyíthet vele.
Viszontlátásra, uraim.

Függöny.

(Folytatjuk)

Mindenkinél eljön a pillanat, amikor össze kell vetnie azt a kevés jót, amit tett,
mindazzal, amit tehetett volna.

André Gide

A REMÉNY JEGYÉBEN

A bécsi Lelkipásztori Intézet karácsonyi konferenciájának témája a **remény** volt, *amiben mindenki remélhet.*

Heinrich Schneider politológus, bevezető előadása az *emberiség reménytelenségét és aggodalmait* ecsetelte. A termelés évi 3 százalékos növekedése folytán huszonnégy év múlva megkétszereződik. Húsz év alatt 82 százalékkal növekedik a társadalmi jövedelem. A jelenlegi életműért 1985-ben elegendő lenne heti 22 órát dolgozni. A 35 órás munkahét évi 25 hét fizetett szabadságot biztosítana, vagy 38 évre szállítaná le a nyugdíjkorhatárt. Ezek a számítások megbízható képet adnak a fejlődés irányáról a fejlett ipari országokban — mondotta. Az elmaradott országokban a dolgozók 30 vagy ennél több százalékát foglalkoztatja az elsődleges termelés, az USA-ban csupán 5 százalékát. Minél fejlettebb az ország, annál többen szabadulnak fel kulturális és politikai tevékenységre. A régi görög demokráciának az volt a szerkezeti hibája, hogy csupán a társadalom vékony rétege vehette ki belőle a részét. A világtörténelemben ma érett meg először a helyzet a demokráciára. Sok átmeneti nehézség szűnik meg az ipari társadalom kifejlődésével.

Túlzott optimizmusra azonban nincs okunk. Bár 1000-tól 1840-ig 450 éhínség volt Európában, botrány, hogy újból ettől kell félnünk. A világ 3,5 milliárd lakosából 2,5 milliárd él a fejlődő országokban; s évenként 25-30 millió ember hal éhen. Harminc év múlva a világ 7 milliárd lakosából már 5 milliárd esik a fejlődő országokra, ami — feltételezve a jelenlegi társadalmi viszonyokat — ki-kerülhetetlenné teszi a világméretű éhínséget. Súlyos veszély az elszegényedés is. Az emberiség összjövedelmének 70 százalékát a népesség 30 százaléka élvezi. Bár a fejlődő országok hivatalos statisztikája kedvezőbb, valójában egyre romlik a helyzet. A Közel-Kelet egyik legfejlettebb országában, Libanonban az átlagos évi jövedelem 350 dollár. Az a baj azonban, hogy a nemzeti jövedelem 60 százaléka a családok 18 százalékának a kezében van, s a családok 50 százalékának be kell érnie a jövedelem 18 százalékával. Így van Dél-Amerikában is. (Mibe kerül az olcsó banán!) Ezekben az országokban lehetetlen a haladás mélyreható társadalmi átalakulás nélkül. A nyomorgó tömegek egyetlen reménye a forradalom. A nyugat-keleti feszültségnél súlyosabb észak-dél feszültsége. Johnson egyik tanácsadója szerint csupán az atombomba, a szegények jelentős hányadának kiirtása segíthet. A háború a legnagyobb veszedelem. Európában már huszonöt éve tart az eddig leghosszabb háború nélküli időszak, békéről azonban nem beszélhetünk. Az elmúlt 25 év alatt 80 háború robbant ki. Ma is háború van Vietnámban, Biafrában és a Közel-Keleten. A vietnami háború áldozatainak száma — amerikai források szerint — 400 000 amerikai sebesült, 10 000 amerikai, 90 000 délvietnami és 580 000 északvietnami halott. (A cinizmus teteje azt mondani, hogy nem hal meg több amerikai katona Vietnámban, mint odahaza közlekedési baleset következtében.) Biafrában kétmillió halottja van annak a háborúnak, amelyet valójában Franciaország és Anglia vív egymással. (Lehetetlen nem gondolnunk Orwell félelmetes víziójára, az „1984”-re.) A Közel-Keleten új százéves háború várható — mondotta U Thant. Irakban állandó a kurdok felkelése, a Csad Köztársaságban afrikai vietnamot készíteneek elő a franciák, Dél-Szudánban a keresztényeket pusztítják. A harmadik világháború nem tört ki, de béke nincs.

Az elrettenés elvére épülő „béke” nagyon ingatag. Az eszkaláció 44 lépcsőfokát emlegetik; az utolsó fokozatban a háború attól függ, hogy hány halott „kifizetődő” még. Az elrettenés a nukleáris rendszer sebezhetetlenségén, a hordozórakéták és a hasadó anyagok roppant mérvű felhalmozásán és biztonságos táro-

lásán alapul. Következménye az antirakéta penetrációs rendszer; az űromnibuszok 10-14 nukleáris töltete a legkülönbébb irányokban törheti át az antirakéták védelmi rendszerét. A jelenlegi béke alapja a rettegés: nem a közös jóban, hanem a közös rosszban való megegyezés (*Hobbes*). A fenyegetés stabilizáció helyett agressziót szül. A pszichológiai *circulus vitiosus* állandóan rontja a javulás esélyeit. Ittadásul ez a béke nagyon drága: 1967-ben 600 milliárd dollárba került. Az elrettentés általános erkölcsi hanyatláshoz vezet. Hozzászoktat a gyűlölethez. Valóban „elrettető” példa a családi bunkerek körüli amerikai vita: megölheti-e a családi óvóhely tulajdonosa az erőszakkal betolakodó szomszédját, aki elmula-zott magának bunkert építeni? Másik példa egy fiktív leszerelési bizottság jelentését ismertető bestseller. A rendszer belső stabilitását külpolitikai konfliktusok biztosítják. Létfontosságú a háború lehetősége vagy pótléka, például a gigantikus méretű űrkutatás. Az „atyák nélküli” társadalomban elgyöngült én agresszióban, az ellenséghez való negatív kötődésben keres biztonságot: jelenleg a béke legerősebb motívuma a félelem. A háború veszélyét csak a kölcsönös bizalom szüntetheti meg: ha békét akarsz, készíts békét!

A nyugati világ válságtünetei a terrorcselekmények (Észak-Írországtól egészen My Lay-ig), a bűnözések számának és a kábítószerfogyasztásnak a növekedése. Az USA-ra belső bajok jelentik a legnagyobb veszedelemet: a várostervezés hiánya; az, hogy az emberek nem találják helyüket a társadalomban; az óránkénti ötven gyilkosság stb. Az amerikai diákok 35 százaléka, a nyugati világ diákjainak 15 százaléka szív Marihuana cigarettát. Svédországban 30 000 kábítószerfogyasztó van, tíz év múlva — ha így megy tovább — ez a szám 600 000-re nő. Londonban az elmúlt évben 2000 kábítószerkereskedő ellen indítottak bűnvádi eljárást, az NSZK-ban 380 kg hasist koboztak el. Svájcban 1967-ben még csak 21 kábítószerélvezőt ítélték el, 1968-ban pedig már 200-at. A hippik, ahelyett, hogy küzdenének a társadalmi bajok ellen, kivonulnak a társadalomból. Archaiikus tiltakozásuknak szöges ellentéte az „új baloldal” totális kritikája. Marcuse szerint a fogyasztói társadalom olyan tökéletesen funkcionál már, hogy a konvencionális bírálatot is magába integrálja. A feje tetejére állított világban a feje tetejére áll az önálló gondolkodás is. Ez az oka a diákok bizarr társadalomkritikájának. Nemcsak kétségbeeséssel vétünk azonban a remény ellen, hanem elbizakodottsággal is. Nem minden tiltakozás fakad reményből: Marcuse totális kritikája totális tagadáshoz vezet.

Hubertus Myranek professzor a *vallások és utópiák reményéről* beszélt. Az ember mindig remélte a szabadulást az éhségtől, betegségtől és haláltól. Tammuz, Attis, Isis, Helios, Serapis az évszakok változásához hasonló megváltást ígért. Platóni-orfikus hatás a testtől való megváltás reménye. Az emberi szellem egysegítő törekvése hozza létre az egyetlen alapvető rossztól, a haláltól, később pedig a bűntől való megváltás reményét.

Az archaikus vallások reménye nem előre mutat, hanem visszatekint. A szertartások az ősök, az istenek és félistenek tetteit másolva reprodukálják a kezdeti tökéletességet. Az archaikus gondolkodásban idő és remény kölcsönösen kizárja egymást. A történelem nem fejlődés, hanem hanyatlás. Kezdetben volt a paradicsom. A bűn az, ami nem archetipikus, ami — mert személyes és egyszeri — nem vezethető vissza az eredetre. A profán időt szüntetik meg az újévi szertartások. Az idő természetes elhasználódását jelzi az év utolsó napjainak kultikus zűrzavara; kicsapongások és a társadalmi rend felborítása. A rend helyreállása megjeleníti a teremtetést, a kezdeti tökéletességet. Ismét „abban az időben” élnek, amikor paradicsom volt. Ezt jelképezi az újjáélesztett tűz, a láрма és zajongás (mint a Nagykörúton szilveszter éjjel), ami elűzi az ártó erőket. A hold volt a modell. A holdciklusok az emberi életet reprezentálták; születést, növekedést, hanyatlást és a halált. Abból, hogy a hold feltámadása előtt három éjen át halott, a vegetáció és az ember újjászületésére következtetnek. A hold a remény archetipusa. A mítosz visszanevezés közben nem kockáztat semmit; hiszen biztos a megújulás. A katasztrófák a kozmikus tél végét jelzik, és éppen ezáltal a kozmikus

nyár kezdetét. Az iráni vallásban világegés pusztítja el a földet. A tűz tisztító fürdője a történelem végleges megszűnésének a reményét kelti. Általában azonban a mítoszok örök visszatérést tanítanak. A mítosz optimista, mert nem pusztul el visszavonhatatlanul semmi; pesszimista, mert kikerülhetetlen a kozmikus tél, bár ez sem az utolsó szó. Az örök visszatérés igazi mondanivalója a lét romolhatatlansága. A kör visszatérése önmagába a világ minőségi jegye.

A filozófia is mindig archaikus, mert az „arché” és a dolgok mivoltát keresi; a múltba tekintve arra néz, ami volt, Platon sem tud jobb választ az örök körforgásnál. A lét archaikus modellje az állandóság. A történelem nem a léthez, hanem a mozgáshoz tartozik; az esetleges és változó nem nyújthat biztonságot sem a szívnek, sem a szellemnek. A görögöknek a jövő a mindig létezőnek meghosszabbítása, ami gyökerében szünteti meg a remény bizonytalan biztonságát. E reménytelenség szélsőséges képviselője a sztoikus közömbösség, túl félelmen és reményen. Az ószövegségi *Prédikátor* is lemond a reményről. Történetiségünk a lét biztosítására irányuló hősies erőfeszítés a fenyegető pusztulással szemben. Még *Nagy Szent Albert* és *Aquinói Szent Tamás* sem szabadul meg teljesen a visszatekintő gondolkodástól. Az újkorban *Kepler*, *Tycho de Brahe*, *Spengler*, főként azonban *Nietzsche* örök visszatérést hirdet: „A világ önmagából él, saját ürlékével táplálkozik”. A világnak nincs célja: ha lenne, akkor már régen el kellett volna érnie. A marxizmus spirálisan emelkedő és visszatérő világfolyamatról beszél. Közel áll ehhez a modern fizika lüktető világmodellje, amelyben 80 milliárd év múlva kezdődik minden előlről. Az örök visszatérés azonban nem ad reményt sem az egyénnek, sem a közösségnek.

A futurológia is csak a múlt alapján közelíti meg a jövőt. *Ernst Bloch* sem tud kitörni az örök visszatérés köréből. Az a remény, amely nem múlja felül mindazt, ami „volt”, amely nem emelkedik a világ fölé, nem nyújthat igazi vigasztalást. A blochi „ország” nem kerülheti el a „legsörnyűbbet, a halált” (*Nietzsche*). Levegőben lóg a remény mindaddig, amíg nincs olyan szeretet, amely erősebb a halálnál. Bár a szentírásban is megtalálhatók mindezek a gondolatok, egyikkel sem azonosul Isten szava, hanem velük fejezi ki fő témáját: Isten ígéretének a történetét. A szentírás nem prognózist, hanem ígéretet ad. Aki remél, az visszatekint a már beteljesült ígéretekre, elsősorban Jézus Krisztusra és belőle meríti az egészen beteljesült jövő bizalmát. A remény arra az egészen újra irányul, amelyet a jövőben kapunk. A történelem valósítja meg az üdvösséget, de nem a kozmosz erejéből, hanem Isten kegyelméből, aki megajándékozta azzal a lehetőséggel, hogy végtelenül felülmúlja magát.

Karl Hermann Schelkle tübingeni egyetemi tanár az *újszövegségi reményről* beszélt. Feltűnő, hogy a szinoptikusoknál hangsúlyozottan csak egyszer szerepel a remény (*Mt* 12,21), valószínűleg azért, mert a Messiás eljövetele beteljesítette az eddigi ígéreteket (*Mt* 11).

A remény hirdetője *Szent Pál*: „Meg vagyunk ugyan váltva, de még reménységben élünk” (*Ró* 8,24). A jövőre irányuló, és a világ szemében paradox (*Ró* 4,18-22) remény alapja Isten üdvözítő tette Jézus Krisztusban: „Bizalmunk Isten iránt Krisztusból ered” (2 *Kor* 3,4). Az ígéretek beteljesülésének felismerése megerősíti reményünket: „Mindazt, amit valaha megírtak, okulásunkra írták, hogy az Írásból türelmet és vigasztalást merítsünk reményünk megerősítésére” (*Ró* 15,4). A remény Isten adománya: „Urunk, Jézus Krisztus maga, és Isten a mi atyánk, aki szeretett minket, s kegyelmével örök vigasztalást és jó reménységet ajándékozott nekünk, vigasztalja meg szíveteiket, s erősítse meg szóban és tettekben minden jóra” (2 *Thessz* 2,16). A remény gyümölcse állhatatosság (1 *Thessz* 1,3), öröm (*Ró* 12,2), nyíltság (2 *Kor* 3,12), bizalom (*Fil* 1,20), kitartás (*Fil* 3,16). Nem zárja ki a földi küldetést: „Várjuk a boldog reményt: a nagy Istennek és Üdvözítőnknek, Jézus Krisztusnak dicsőséges eljövetelét, aki önmagát adta értünk, hogy minden gonoszságtól megváltson, megtisztítson és jöttetekben buzgólkodó választott népévé tegyen” (*Tít* 2,14). Átfogja az egész kozmoszt: „A sóvárgással eltelt természet Isten fiainak a megnyilvánulását várja” (*Ró* 8,20).

Bár Szent Pál szó szerint értelmezi a Genezist, tulajdonképpeni kijelentése az, hogy a világgal együtt vált meg Isten. Megszünteti a halált és beteljesíti az életet: „Krisztus bennetek a megdicsőülés reménye” (1 Kor 1,27). Ő a remény célja: „Az Úr az, akinek szolgáltok” (Ró 12,12), „így mindenkor az Úrral leszünk” (1 Thessz 4,18).

A zsidókhöz írt levél a reményt azonosítja a hittel: „A hit reményünk szilárd alapja és a nem látott dolgok igazolása” (Zsid 11,1). A remény „lelkünk biztos és szilárd horgonya” (Zsid 6,19), bizalom a jövőben, amelyet egyedül Isten ismer: „Hittel engedelmeskedett Ábrahám a hívásnak, hogy költözzék arra a vidékre, amelyet örökségül kellett kapnia. Kivándorolt anélkül, hogy tudta volna, hová megy” (Zsid 11,8). Ezért biztatja Szent Péter a hívőket: „Mindig álljatok készen arra, hogy megfeleljetek mindenkinek, aki reménységekről kérdőre von titeket” (1 Pét 3,15). A remény szó hiányzik János evangéliumából, mert célja éppen a jelenlévő üdvösség hirdetése. Krisztus az út az igazság, az élet, a kenyér, a pásztor, az ige. Az evangélium a kialakuló gnózis nyelvén azt mondja, hogy egyedül Krisztus a reményünk.

Az újszövetségi remény tartalma: halál, különítelek, üdvözülés, Krisztus eljövetele, utolsó ítélet, megdicsőülés. Ezek az eszkatologikus kijelentések nem képzelhetők el, mert olyasmit mondanak, ami túl van a tér-idő összefüggésen, képzelőerőnk pedig nem tud kiszabadulni a térből és időből. Ezért nehéz megkülönböztetnünk a tulajdonképpeni kijelentést és az ábrázolást. Valamiféle kozmológiai eszkatológia nélkül azonban nem gondolható el az egyéni eszkatológia sem.

Josef Sudbrack a teológia emberi fordulatáról beszélt. A remény teológiája nem Teilharddal, Rahnerrel, Borossal és Moltmann-nal kezdődik. Hanem az újszövetséggel: a transzcendencia nem zárja ki az immanenciát, az örök boldogság a földi boldogságot, az istenszeretetet az emberszeretetet.

Bultmann azt mondja, hogy a keresztény hit állandó engedelmesség Isten szavának. Mivel ez az engedelmesség Isten ajándéka, azért a hit nem szorul rá sem a természetfeletti csodáknak, sem Jézus feltámadásának történelmi bizonyítására. Mint történész nem tudja bizonyítani Jézus feltámadását, mint teológus azonban „átfunkcionál”: a feltámadás történelmi bizonyíthatatlanságát teszi meg az igazi hit alapjává. A hit bensőségesége nem bontható szét különböző információkra. Bár a hit bensőségeségének a hangsúlyozása valódi nyereség, a kerigmatikus Krisztus nem szakítható el a történelmi Krisztustól. Käsemann szerint a hit névmása nem „én”, hanem „mi”; egymagában az ember nem tud hinni. Bultmann tulajdonképpeni problémája a hit egzisztenciális elkötelezettségének és információtartalmának összehangolása.

Az előadó a remény teológiájára hivatkozott. A teilhardi abszolút utópia, az omega-pont, nem elszakadás a világtól, hanem a világ felé fordulás. A lét nem sztatikus igazság, hanem megnyílás a remény egyetlen biztosítéka, a mindig nagyobb Isten előtt. Ezt az Istent „láttatja” meg Teilhard. A reményt ki kell tágítanunk a munka dimenziójával is, hiszen nem elmélet, hanem praxis. A klasszikus teológia egyedül Istent és a lelket ismeri, és semmi mást. Bár ennek az „egocentrizmusnak” megvan a történelmi szerepe, ma már az egyéni eszkatológia nem elég széles alapja a kereszténységnek. Az egyén jövője nem választható el a világ jövőjétől; evilági befektetésünk kamatozik a túlvilágon is, a remény nem záloga, hanem foglaltatja a jövőnek.

A remény — mint a boldogság is — nem közelíthető meg természettudományos tapasztalással, mégis vannak pillanatok, amikor átéljük. A föld nem siralomvölgy. Elkezdődött már a paradicsom, ha nem is bontható az üzenete részletes információkra. Régebben logikailag levezethető biztonságot kerestünk, manapság eljutunk oda, hogy minden egy középpont felé mutat; ezt azonban csak a hit érheti el. A régebbi modell szerint Jézus az élet és lét középpontja volt. Újabban Isten és Krisztus az egész létet átfogó horizont. A mai ember nem Istenből indul ki, hanem azt mondja: ha van értelme ennek az egésznek, akkor Istennek kell körülfognia. A

mai gondolkodásban Isten nem a legelső, hanem a legvégső, „nem egészen halott” (*Gardavsky*). A legvégső talányon át jutunk el Istenhez.

Isten nem felettünk, hanem előttünk van. Bultmannnál — és Ágostonnál — a remény függőleges: egyedül Isten és a lélek ügye. A remény azonban vízszintes is: Isten nem közeli, hanem távoli. Ezt azonban jól kell értenünk. Amikor Isten közeli volt, negyed- vagy félóra alatt eljuthattunk a templomba, s ott találkoztunk vele. Vagy napi nyolcórái munka után félőrára megtaláltuk az imában. Életünkben 10 százalék volt Istené és 90 százalék az emberé, aminek következtében vagy Istené, vagy az emberé lett mind a száz százalék. Ha azt mondjuk, hogy távol van Isten, akkor ezen azt értjük, hogy mindig a határon van: a szerelem határán, a boldogság határán, a halál határán. A szerelem, a boldogság, a halál határán találkozunk Istennel, mert sohasem elég sem a szerelem, sem a boldogság, sem az élet. Ha elveszítjük azt, akit szeretünk, akkor vagy a kétségbeesés a legvégső, vagy Isten és a feltámadás.

Heimo Dolch a *keresztények feladatáról* beszélt. Természetes, hogy teljesítjük állampolgári kötelességeinket. De mit tegyünk ezen felül? Az emberi személy méltósága a kinyilatkoztatásnak köszönhető. Nem állíthatjuk-e, hogy a kinyilatkoztatásból fakad mindaz, amit ma várnak és remélnék az emberek, s ezért nem látjuk a sajátosan keresztényit.

Az együttműködés nemcsak arra a napra irányul, amikor már nem zárják be a város kapuit, „hiszen nincs is ott éjszaka” (*Jel* 21,26), hanem a „holnapi napra” is. A cél ismeretével azonban nem jár együtt szükségképpen az eszközök ismerete is, s ezért tanulnunk kell a világtól. Hangsúlyozta, hogy a keresztény remény nemcsak vízszintes, hanem függőleges is: egyik irányt sem áldozhatjuk fel a másikért. Bármennyire is tisztelnünk kell az egyéni lelkiismeret döntését *Helder Camara*, vagy *Camillo Torres* esetében, Torres életútja mégsem lehet a példamutatóan keresztény út. A keresztény remény belső feszültségét azért nem oldhatjuk fel, mert a kinyilatkoztatás nem ad konkrét utasítást a „holnapi napra”.

Teilhard azt mondta, ha látjuk az örvényt a folyón, bár az sokkal erősebb nálunk, mégis kikerülhetjük, és megtalálhatjuk a helyes utat: a kereszténynek kötelessége megkeresnie ezt. *Reinhold Schneider* szerint nem az a feladatunk, hogy átalakítsuk a világot, hanem hogy a kereszt alakítson át minket. Mind *Teilhard*, mind *Schneider* feloldja a remény feszültségét. Az a feladatunk, hogy a világért végzett munkánkat járja át a kereszt — mondta az előadó.

Bruno Dreher nagysikerű előadása a *remény hirdetéséről* szólt. 1960 óta az igehirdetés új szakaszában élünk, amelyet nem az evangéliumi üzenet tartalmi ismeretése, hanem az emberi valóság értelmezése jellemez. A korszerű igehirdetés válasz az emberi kérdésekre. Mindig is ez volt: ezért nem beszélhetünk Jézus Krisztus evangéliumáról, hanem a Máté, Márk, Lukács és János szerinti evangéliumról. A korszerű igehirdetésben a közösség az első szó; annak érdeklődésére válaszol a prédikáció (vagy felkelti azt). Az igehirdetés elsőrendű követelménye, hogy a lelkipásztorok ne tekintsék az egyházközséget saját személyiük díszes keretének. A korszerű igehirdetés nem liturgikus, nem egzotikus, nem időtlen, nem feddés, hanem antropológiai és hermeneutikus. (Nem az evangéliumot kell magyaráznunk, hanem az evangéliummal kell magyaráznunk az életet!) A legfontosabb a remény felébresztése.

Hogyan? Nem azzal, hogy unos-untalan a remény szót emlegetjük. Reményt ebreszt az egész Krédó, főként azonban az Ige megtestesülése. Arról kell szólnunk, mit jelent nekünk az, hogy Jézus az Isten Fia, hogy igazán és valóban, becsületesen és fenntartás nélkül vállalta sorsunkat. Azt a Jézust kell hirdetnünk, aki megtestesíti Istenünk emberszeretetét. Isten szolgáját, aki elment a legvégsőig, aki nem futott el, aki nem nyugodott mindaddig, amíg tehetett valamit. Krisztus feltámadása azt jelenti, hogy nem a halálé az utolsó szó. Hogy tovább csimálja azt, amibe kezdett, sőt most még csak igazán előre az ügy. A feltámadás azt jelenti, hogy Jézus halálos ellensége a halálnak, hogy a főorvosoknak, a vízvezeték-szerelőknél és a textilmunkásoknak tettestársa, mindenkinek, aki szembeszáll a halállal. Krisztus feltámadása azt is jelenti, hogy kiengesztelte az embert Istennel, hogy igaza

van Szókratésznek; jobb ártatlanul szenvedni, mint másnak ártani, hogy a humoré az utolsó szó. Húsvét azt jelenti, hogy még a nyomorultaknak, a kisemmizetteknek, a magányosoknak, a rákosoknak is van kilátásuk. Húsvét azt jelenti, hogy van bűnbocsánat. Ehhez azonban el kell előbb olvasnunk Camus-t (*La chute*), hogy megértsük és megértessük, mi az, amikor valaki nem talál bűnére bocsánatot. Nem arról kell beszélünk, hogy honnét származik az ember. Arról beszéljünk, hogy hová visz és merre vezet az útja. A legértékesebbet sikkasztja el az, aki nem mondja el, hogy a jövő reményteli. Nem elég arról beszélünk, hogy a szabályszerűen megvalósított szentség önmagában véve mindig hatékony, hanem arról is kell végre szólnunk, hogy mit sem használ nekünk hit, remény és szeretet nélkül. A szentség az élet újrakezdésének a lehetősége, új életstílus, igazi vállalkozó kedv. Azt jelenti, hogy a kegyelem erősebb a bűnnél, hogy Felicitas és Perpetua erősebb Nérónál és Caligulanál. A jövő üzenete a Szentlélek. Azt mondja, hogy Jézus után következik a döntés ideje. A Szentlélek azt jelenti, hogy Jézus története nem ért véget, hogy megy előre, hogy 1970-nek sokkal jobban kell örülnünk, mint 1920-nak. A Szentlélek azt jelenti, hogy a zarándok egyház sem élhet tartós depresszióban. Abszolút korszerűtlen Isten abszolút hatalmáról, tudásáról, tökéletességéről beszélünk. Azt kell hirdetnünk, hogy Isten belebocsátkozott a világba, hogy Istennek az emberen kívül nincs másutt funkciója. Ma már nem imádkozhatunk Isten mindenhatóságához anélkül, hogy ne realizálnánk ezt az ember hatalmában. Hamis azt mondani, hogy Isten teremtette a világot, az ember pedig a nagyvárost (esetleg az ördöggel karöltve). A nagyváros útjaival, hídjaival, gyáraival sokkal inkább Isten teremtménye, mint a majorság. A folyók nem olyan csodálatosak, mint a vízvezetékek. Isten mindentudása nem különül el az ember tudásától. Aki vakbélrohamot kap, az először a mentőknek telefonál, s amíg rájuk vár, imádkozik. (Még az is így csinálja, aki az ellenkezőjét mondja!) Aki repülőgépre ül, Rafael őrangyalhoz fohászkodik, de legalább ennyire bízik a pilóta idegeiben és szaktudásában, hogy a hóvihár ellenére is leszáll. Ne azt hirdessük, hogy Isten jóra fordítja a rosszat, hanem azt, hogy Isten az emberrel együtt küzd a rossz ellen. Amikor Reinhold Schneider azt monddotta, hogy — Hitler ellen — „csak az imádkozónak sikerülhet”, 1940-ben nem a hit, hanem a melankólia szava volt ez. A „kedvező idő” 1929-30 körül volt; s ami ezután jött, a mulasztás szörnyű következménye, nem volt más, mint a felelősség kényyszerű vállalása.

Külön fejezetet képezne a keresztény erkölcs és a remény kapcsolata. Az képviseli a reményt, aki tíz éve nem gyönt három kisgyermekes anyától azt kérdezi, tud-e mesélni gyermekeinek. Elégtételül pedig azt adja fel, hogy vegyen egy mesekönyvet, és tanuljon meg könyv nélkül legalább tíz mesét. Ha egyetlen szóval akarjuk kifejezni a keresztény reményt, azt kell mondanunk: megéri. Az élet kifizetődik.

MINT AKI KÜTBŐL

Mint aki kütből merült föl,
üveges szemmel körütekintek.
Csak intek
hazug játéokra, játékosokra.

Aki még bízik az Időben,
felhők kötömbjei alatt
is állja a sarat
futó lányért, filléres célokért.

Mindent elvégeztem már magamban.
Még hallok tengersós szavad.

Makrai Gyula

A Z E G Y H Á Z A V I L Á G B A N

NAPIRENDEN A PAPSÁG PROBLÉMÁI

A fenti címben foglalt kijelentést az elmúlt év sok eseménye és megnyilatkozása támasztja alá. Az alábbiakban ezekből mutatunk be egy rövid füzért, amely a legjellegzetesebb momentumokat ismerteti. Szükségesnek tartjuk ezt a tájékoztatást azért is, mert az itt említett eseményekről sok túlzó és a valóságot eltorzító közlés látott napvilágot, vagy hangzott el a rádiókban. Írásunk célja, mint általában az ebben a rovatban megjelenő többi is, nem az állásfoglalás, hanem a tárgyilagosságot és a lényeges elemeket kiemelő tájékoztatás, információ.

A Párizsban megjelenő *Informations Catholiques Internationales* múlt évi december 15-i száma közölte ezt a hírt: Franciaországban egyetlen év alatt 41 százalékkal csökkent a szemináriumi jelentkezők száma. Ezt a tényt *Renard* bíboros lyoni érsek közölte, aki egyházmegyéjének papi tanácsa előtt számolt be arról, hogy 1969-ben 475 újonnan jelentkező lépett be a franciaországi nagyszemináriumokba, szemben az 1968-as 811-el és az 1967-es 810-el. A papi hivatások problémájával foglalkozó francia országos központ megállapította, hogy az említett 475-höz még hozzá kell venni azt a mintegy 60 diákot, aki az egyetemek teológiai fakultásán, és azt a 10 munkásifjút, aki különleges tanfolyamon készül a papi hivatásra.

A visszaesés még így is szembeszökő. Minthogy pedig a fenti híradás nem valami francia különlegességet közöl, hanem szimptomatikus jellegű, könnyen megértjük *VI. Pál* pápa aggodalmát, amelynek a római Kúriához intézett — és közlésre ugyancsak december 15-én került — karácsonyi beszédében adott hangot. Felvetette a kérdést: *milyen az egyház mai állapota?* S a saját kérdésére adott válaszbán megállapította, hogy a zsinat a fokozott figyelem, sőt bizonyos értelemben a szellemi feszültség állapotát teremtette meg. Jelentős fejlődés útját rajzolta ki a teológia területén. Fontos üggyé tette a lelkipásztorkodás kérdését és jelentős újításokat rendelt el a liturgia és az egyházjog terén. Kitért az ajtókat az ökumenikus gondolat számára és megindította azt a folyamatot, hogy az egyház közelebb kerüljön a mai világ emberének valóságához. A kulturális és társadalmi téren megindult átalakulások hullámai ily módon nem álltak meg az egyház kapui előtt sem. Inkább komoly önvizsgálatra indították az egyházat, és ez a folyamat még ma

is tart. A fölmerülő problémák között mint legfontosabbat, első helyen a papság problémáját emelte ki a pápa.

A legnagyobb fokú vigasztalásra szolgál — *VI. Pál* pápa szavai szerint —, hogy a papság nagy többsége példás vallásos és erkölcsi életmóddal, önzetlen lelkipásztori tevékenységgel, az egyház iránti, meggyőződésből fakadó hűséggel és szolgálatkész lélekkel tűnik ki. Látunk azonban két másik korjelenséget is, amely a hírszolgálat könnyűsége és a nyilvánosság kíváncsiságára révén nagyobb jelentőséget kap és általánosan ismertebbé is válik a fentieknél. Az első ilyen korjelenség a Szentatya szerint a pap széles körben elterjedt bizonytalansága a saját állapotával, helyzetével kapcsolatban. Ez a bizonytalanság vonatkozik magára a papi hivatásra vetett hitre éppen úgy, mint a pap emberi és egyházi nevelésére, vallásos és apostoli küldetésére, hierarchikus és szociológiai helyzetére, belső és külső erkölcsére és küldetésére a modern világban. Fontos tehát, hogy tanúságot tegyünk a papság nagy többségének erős hite, küldetése és kötelességtudata mellett. Vissza kell adnunk minden papnak hivatása, kiválasztottsága, szentségi megbízása biztos tudatát. Biztosítani kell a pap személyi méltóságának tisztetét; és biztosítani kell a pap számára az elégséges megélhetést is, hogy az általa vállalt önkéntes szegénység keretein belül folytathassa munkás életét. A római hatóságoknak az egyházmegyéik segítségére kell sietniük a szemináriumokban folyó élet újjáalakításában. Hangoztatta a pápa, hogy amint már más alkalommal is megtette, ezúttal is kijelenti: Különös figyelemmel kíván ezzel a problémakörrel foglalkozni, és ezen a téren bizalommal reméli a püspökök együttműködését.

A másik „korjelenség” a pápa szerint, hogy a papok és szerzetesek egy, bár elenyészően csekély, mégis megfontolandó százaléka hűtlenné válik azokhoz a kötelezettségekhez, amelyeket Krisztus, az egyház és a saját lelkiismerete előtt ünnepélyes formában, szabad döntéssel és Isten iránti szeretetből vállalt. Ez a mi töviskoronánk — mondotta szó szerint a Szentatya. Tökéletesen megértjük, hogy minden ilyen esetnek megvannak a maga sajátos nehézségei, és a maga nemében mindegyik emberi dráma. Az iránt is megértéssel vagyunk, hogy nem szabad ítélkeznünk ezeknek a boldogtalan embereknek belső nehézségeiről, még ha magatartásuk keserűséget és botrányt okoz is Isten népének a szemében.

Ezt a második korjelenséget is melyrehatóan kell tanulmányozni, ugyanakkor a pápa ebből az alkalmából ismét hangzottatta azt az apostoli kötelességet és lelkipásztori szándékát, hogy érintetlenül fenntartsa a latin egyházban a szent cölibátust, és ezzel kapcsolatban kifejezésre juttatja azt a reményét is, hogy a papok, a fiatalok éppúgy, mint az idősebbek, Isten kegyelmével mindenkor megértik és megvédik majd ezt a törvényt és tanúságot tesznek nagy értékéről a lelki életben és a lelkipásztorok között.

VI. Pál pápa idézett beszédének utóbbi két szakasza egy egész sor kisebb-nagyobb feltűnést keltett eseményre reflektált, amelyek aránylag rövid idő alatt, alig több mint egy éven belül történtek, és mind azt bizonyítják, hogy a papság kérdése az egyház életének fontos napi-rendi kérdése lett. Ennek tünetei a laikus státusba helyezési kérelmek, amelyekről a Szentatya is beszélt, és amelyekkel kapcsolatban erősen túlzó számok láttak napvilágot. Valójában nem is az esetek száma, mint inkább a szereplő személyiségek kiemelkedő volta tette szenzációssá ezeket a lemondásokat. De bármennyire érdekesek lennének is ezek az esetek — nem utolsósorban a pápai beszédben említett „emberi dráma” szempontjából —, számunkra itt most fontosabbak azok az események, amelyek témánk szempontjából szimptomatikusnak tekinthetők.

Püspöki és pápi összejövetel Churban

Ilyen volt az elmúlt évben elsősorban az európai püspökkari konferenciák képviselőinek júliusban a svájci Churban tartott szümpoziona, amelynek tárgyát a következőképpen fogalmazták meg: „A

pap a világban és a mai egyházban”. A szümpozionon reprezentatív küldöttséggel képviseltette magát valamennyi európai püspöki kar. A megbeszéléseket — amelyek egyébként nem voltak nyilvánosak — Döpfner bíboros beszéde nyitotta meg. A német püspöki kar elnöke ebben az előadásban inkább mintegy teológiai alapvetését adta a pápi hivatásnak, különös tekintettel a zsinat idevágó tanításaira. Kitért ezzel kapcsolatban az Isten népe minden tagjának általános papságára. „Ez az általános papság — mondotta —, amely az újszövetség értelmében valódi papság, nem tette feleslegessé a hivatali papságot, hanem inkább élesebb fényt derített értelmére és határozottabban kijelölte a helyét. A hívek papságát egészíti ki a hivatali papság, amely mintegy szentségi és aktív szimbóluma az előbbinek. A kettőnek egymásba kell hatolnia.”

A szümpozion tárgyalásait Suenens bíboros konferenciája zárta be: ő feltehetőleg a tárgyalásokon elhangzottak nyomán, gyakorlatibb szempontból közelítette meg a kérdést. „Mindenekelőtt úgy gondolom — mondta — nyugalommal és valóságérzéssel kell a válság szemébe néznünk. És ugyanakkor történeti érzékkel is, amely sok elképzelés viszonylagosságáról tanúskodik. Ha egy film segítségével levetíthetnénk a pap arculatát a századok során, a legkülönbözőbb pápi, püspöki, sőt pápai típusok vonulnának el előttünk. Már a különböző korokban viselt ruha is jellemző és festői látvány. Minő különbség a jeruzsálemi presbiterek és a Konstantin utáni papok, a középkor és a reneszánsz klérusa, a trienti zsinat vagy a II. Vatikáni Zsinat előtti és utáni papok között...”

Suenens bíboros szerint erkölcsi, szociológiai, teológiai pasztorális síkon kell a jelen válságot megközelíteni. A hivatások csökkenésével kapcsolatban ugyanis túl könnyen mondjuk ki az ítéletet, hogy az ifjúságból hiányzik az idealizmus és a lelki nemesség. Az igazság azonban az, hogy az általános anyagiasság és az egész társadalmi életet elárasztó erotika ellenére a fiatalok még ma is szívesen áldozzák oda életüket nagy ügyeknek. Csak fel kell ismernünk azokat a pozitív értékeket, amelyek vonzóerőt gyakorolnak rá: az öszinteséget, az élet értelmességét, a szomjúságot az egyszerűségre, a hitelességre és az igazságra. Szociológiai szempontból a mai pap nem óhajt többé valamilyen „társadalmi

osztály" tagja lenni, amely kirekeszti a világból. Benne akar élni a világban. A világ érdekében akarja szolgálni az egyházat. Meg akarja találni a helyét az egyre jobban szekularizálódó világban, és kritikus szolidaritásban akar együtt élni a világgal. Persze, amikor ilyen elutasító módon reagál a „klerikális státusra” *szociológiai síkon*, semmiképp sem akarja elutasítani azt, ami papi *küldetésének* lényege. Nincs tehát másról szó, mint azoknak a történetileg kialakult privilégiumoknak az elutasításáról, amelyek az *ancien régime* társadalmi szerkezetéből folytak. A kezdet kezdetén az egyház nem ismerte a „klerikális státust”. Az egyháziak csak a IV. századtól kezdenek társadalmilag kiemelt helyzetbe kerülni, az V. században kezdenek elkülönítő öltözeteket hordani, és a VI. századtól válik fokozatosan általánossá a latin egyházban a cölíbatús, meg a tonzúra a világi papok számára is. Az újszövetségben nyoma sincs a klérusnak mint „szociológiai státusnak”. A *paphiereus* kifejezést csak a zsidó és a pogány papokra alkalmazzák. Hiszen csak egy pap, egy közvetítő, egy mester van: maga Krisztus. A keresztények pedig mindannyian ugyanannak a papi népnek a tagjai. S ha ezek után azt kérdezné valaki, mi a pap különleges küldetése, azt lehetne válaszolni, hogy amint minden kereszténynek megvan a sajátos szolgálata, sajátos karizmája, a pap az, aki állandó szolgálatot teljesít a közösségért, mint olyanért. Krisztus a közösség szolgálatára hívja a papot, a szolgálat minden feladatával együtt.

A szümpozion végén nem adtak ki hivatalos nyilatkozatot, csak a titkárság tető közé kivonatoltan a viták során elhangzottakat. Kiderül ebből a titkársági közleményből, hogy az összejövetelen részt vett püspökök alaposan megvitatták a papság problémáját, beleértve a cölíbatús kérdését is. A püspökök megegyeztek abban, hogy bátorítani kell, de el is kell mélyíteni azokat a kutatásokat, amelyek a papi küldetés fogalmát igyekeznek tisztázni, igénybe véve minden idevágó tudományát.

A püspökökénél majdnem nagyobb nyilvánosságot biztosított a sajtó annak az összejövetelnek, amelyet ugyancsak Churba a püspöki szümpozionnal párhuzamosan azok a papi csoportok rendeztek, amelyeket a „kontesztálók” gyűjtőnévvel szoktak illetni. A legtöbb európai államban, sőt az amerikai kontinensen is kialakultak az el-

múlt évek során ilyen kisebb-nagyobb papi csoportosulások. Ezek — mint a *Herder Korrespondenz* múlt évi júliusi száma beszámol róla — gyakran nagyon különböző célúak. Vannak közöttük olyanok, amelyek elsősorban csoportérdekeket szolgálnak; mások inkább az egyházi reformra törekszenek, vagy új elhelyezkedést keresnek az egyház számára a társadalmon belül. Szervezettség tekintetében a legkülönbözőbb változatok fordulnak elő, kezdve az egy-egy kérdés szakszerű megtárgyalására alakított *ad hoc* csoportoktól az egyházmegyei szintű, vagy esetleg még azon is túllépő nemzeti szintű szorosabb szervezetig, mint amilyen például a Franciaországban 1969 eleje óta működő *Échanges et Dialogue* (Csere és dialógus) nevű papi egyesület. Franciaországban emellett van még egy másik mozgalom is, a *Concertation* (egyeztetés, összhangba hozás), amely részben papokból, részben laikusokból áll, es kapcsolatot tart az előbbivel. Amerikában is kétféle mozgalom működik, közülük az egyik bizonyos szakszervezeti tendenciákat mutat, míg a másik. a *Priestly Association for Free Ministry* (A szabad egyházi szolgálat papi egyesülése) jellegében sokkal közelebb áll az európaiakhoz, amelyek Németországban és Ausztriában SOG (Szolidaritási közösségi) csoport néven alakultak meg. Működnek ilyen csoportok Belgiumban, Hollandiában, Olaszországban és Spanyolországban is.

Nagy vonásokban azzal lehetne jellemezni ezeket a papi mozgalmakat, hogy amíg a latin nyelvterületek (beleértve Latin-Amerikát is) erősen szociális irányúak és gyakran nyíltan a szociális forradalom mellé állnak, addig az angolszászoknál nagyobb hangsúlyt kap a demokratizálódás az egyházban, a német nyelvterületek pedig elsősorban az egyház túlságos intézményesülését kifogásolják. Ami összefűzi őket, az a nyugtalanság: hogy a zsinat által kezdeményezett megújulás, a XXIII. János pápa által meghirdetett *aggiornamento* elakad a megmerevedett struktúrák és a beidegzett szokások ellenállásaiban.

Nos, az európai püspöki karok képviselőivel egyidőben ezek a papi csoportok is elküldték képviselőiket a sváici Churba, remélve, hogy párbeszédet kezdenek a püspökökkel azokról a kérdésekről, amelyeket fontosnak tartanak. Erre a párbeszédre — javarészt a szenzáció-hajhász sajtó jóvolt-

tábol — nem került sor. Legalábbis nem abban a formában, ahogy a papi összefogó rendezői szerették volna. Végül is a churi papi gyűlés 1969 július 8-i és július 9-i ülésén több egyhangú határozatot fogadott el. Ezekre a határozatokra talán a latin szárny nyomta az legerősebben a bélyegét. Ezért kapott a határozatokban különös hangsúlyt az *engagement*, a közeleti elkötelezettség; és ennek következményei voltak az ilyen jellegű megállapítások: „Lehetetlenség egy ember számára úgy élni, hogy ne foglalkoztassa a társadalom szervezete, vagyis a gazdasági, a szakszervezeti, a közösségi, a családi és a kulturális életé, hiszen a teljes ember helyzete vált kérdésessé”. Továbbá: „Nem akármilyen politika felel meg az emberi méltóság tiszteletének, hanem csakis az, amely harcol az újfajta rab-szolgaság, a pénz primátusa, a kiváltságok és a kizsákmányolás ellen, és amely előmozdítja az emberi személyiség teljes kibontakozását.” Hangsúlyozták a gyűlésen résztvevő papok, hogy a „papi hivatásnak nem lehet az a következménye, hogy a papot különleges társadalmi osztályba helyezzük; az evangélium iránti hűség megköveteli, hogy a pap felszabaduljon a klerikális státusból.” De ezeknél radikálisabb követeléseket is hangoztattak, így például azt, hogy a papok az egzisztenciájukat biztosító munkát vállalhassanak, tehát ne függjenek anyagilag a felettes hatóságoktól (itt nyilván ugyanaz az elgondolás kísértett, amely annak idején a munkáspapok intézményét is létrehozta), és állást foglaltak a cölibátus fakultatív volta mellett. A sajtószenzáción túl a követeléseknek ez a radikálisizmusa is akadályozta, hogy a püspöki szimpózium tudomásul vegye ezt a papi gyűlést; csak egy óvatos találkozóra került sor: a püspöki összefogó három tagja találkozott nem hivatalosan a papi gyűlés néhány kiküldöttjével.

A papi csoportok Rómában

A papi csoportok már sokkal jobban előkészített újabb gyűlésére 1969 októberében került sor, párhuzamosan a püspöki szinodussal. Mintegy 130 küldött vett részt a találkozón. A profán sajtó ezúttal sem maradt adós a szenzációs jelentésekkel, ellen-szinodusról beszéltek, tintetű fölvonulásokat jósoltak, minderre azonban nem került sor. Bár arra sem, hogy a „szolidaritási pa-

pi csoportok” valamilyen egységes programot kidolgoztak volna. A megbeszélések alapjául egy ún. „piros könyv” szolgált, amelyben németül és franciául közölték azokat a tervezeteket, amelyeket a különböző európai csoportok készíttettek elő. A füzet címe: „Fölszabadítani az egyházat a világ fölszabadításáért”. Hat tárgykört ölelt fel ez a munkatervzet és A.B.C.D.E.F. pontok alatt sorolja fel őket. Az A. pont címe: *Egyház a világ számára*. A többek között ezeket olvashatjuk benne: „A múltban a hívek túl gyakran szorítottak arra, hogy az emberi nyomorúsággal szemben, vigasztalásul a túlvilágra hivatkozzanak, ahelyett, hogy ennek a nyomorúságnak okait keresték volna és részt vettek volna abban a harcban, amely igazságosabb, testvériesebb és felelősebb társadalomra irányult”; „az egyházért való világnak részt kell vennie a kollektív eseményekben és rá kell mutatnia az idők jeleire. Csak így ismerhetik fel az emberek, mire hívja el őket Jézus Krisztus az időbeli események közepe, amelyeknek néhány aspektusára külön szeretnék felhívni a figyelmet; ezek: a demokratizálás és együttes felelősség biztosítása a társas élet minden vonalán, a kizsákmányolás minden formájának, a fajok, osztályok, kultúrák, nemek elnyomásának és diszkriminálásának meg kell szűnnie, mint-hogy útjában állnak az Isten akarata szerinti emberi egyenjogúságnak”. A B. pont azt fejt ki, hogy a „*helyi egyházak valódi egyházak*”. A C. pont ezt a címet viseli: „*Az egyház és az emberi szabadság*”. Ebből idézzük: „Szerte a világon mindenütt egyre inkább tudatára ébrednek az emberi jogoknak. Egyre több ember követeli a szabadságot és az emberhez méltó életet, és dolgoznak is ezért. Forradalmak, fölvilágosodás, az emberi jogok proklamációja, a népek harca a gazdasági és politikai függetlenségért, a nők emancipációja, a szakítás a szexuális tabukkal; mindezek jelei annak a keresésnek, amely az emberi személyiség méltóságára irányul. Mi több: a lehető legnagyobb szabadság elve, amelyet csak ott és olyan mértékben lehet korlátozni, amilyen mértékben szükséges, egyre inkább általános követelésévé lesz a társadalmi életnek”. Ugyanakkor „a szabadságot ma már nem lehet a XIX. század fogalmai szerint értelmezni, tehát úgy, hogy az az izolált egyén fölszabadítása minden kotelék alól. Olyan világban, ahol a társadalmiasodás (a szocializmus) egyre erősebbé vá-

lik és az egységesülő emberiség egyre közelebb kerül egymáshoz, a szabadság és a felelősség csak a testvériség és a jószomszédság kontextusában valósítható meg. A szabadságot ezért ma nem lehet többé individualisztikusan és libertinisztikusan értelmezni: csakis a közösség keretében és az emberek közötti kapcsolatok szolgálatában képzelhető el." A továbbiakban megállapítja a munkaterv, hogy: „A történelem során a kereszténység és az egyházi intézmények a felvilágosodás, az emancipáció és a testvériség mozgalmával szemben többnyire bizalmatlan és elutasító álláspontot foglaltak el... Önmaga érvényesítése érdekében az egyház túl gyakran támaszkodott a világi hatalmakra ahelyett, hogy mindenkinek a szabadságát védelmezte volna mindenfajta elnyomással szemben. Ezáltal ténylegesen gyakran ideológiai fölépítményül szolgált igazságtalan szociális és politikai viszonyok számára, és ellenforradalmi erőként akadályozta ezek megváltoztatását." Mindez a röpirat szerzői szerint azért volt így, mert magán az egyházon belül is hiányzott a szabadság. Szerintük tehát elsősorban az egyházon belül kell megvalósítani a szabadságot, le kell építeni az öncélú intézményességet, végét kell vetni a bürokratikus ügyintézésnek, stb. A piros könyvnek ez a pontja a *Humanae vitae* enciklikával kapcsolatos állásfoglalást is tartalmaz, lényegében az enciklika bírálóinak szellemében.

A munkaterv D. pontja a papi szolgálatlalt kapcsolatban fejti ki a szerzők nézetét. Mint legjellemzőbbet idézzük belőle az alábbiakat: „A pap elsősorban mint pásztor szolgálja a többieket. Ő a próféta és az előjáró a közösségi gyűlésben, a szolgálatteljesítő az istentiszteletben; ő koordinálja a különböző karizmákat, amelyeket a lélek mindenkinek kiosztott. Személyének, valamint tevékenységének méltósága tekintetében a pap emellett alapvetően egyenrangú a többiekkel. A pásztori szolgálatra szóló karizmatikus adományt, amely a lélek szabad ajándéka, az egyházköziség ismeri el, és a kézfeltevés erősíti meg; s azaz a feladattal jár, hogy mindenkinek segítsen a szereteten alapuló egység növelésében és kibontakoztatásában. Ennek a célnak elérése érdekében a papnak testvérként kell a testvérek között élnie, osztoznia kell életükben és szolgálnia kell nekik. Semmilyen döntés nem függ egyedül az ő akaratától, hanem sokkal inkább valamennyi kariz-

ma összjátékától. A keresztény közösség csak akkor tudja betölteni üdvörtörténeti küldetését, ha Krisztussal együtt fordul a szegények és elnyomottak felé." Az E. pont a püspöki tisztséggel foglalkozik. „A püspök a szó legnehezebb értelmében felügyelő, aki összekapcsolja az evangéliumi inspiráció kezdeményezéseit, ahol szükséges, összehangolja az új nézeteket és formákat, s így, mint a rábízott egyházmegye legfőbb szolgálója, biztosítja a vallásbeli egységet. Feladata elsősorban az, hogy elevenen tartsa az evangélium hirdetését, elől járjon az Írás kutatásában és megértésében, örökdíjként afelett, hogy egyházmegyéjének minden templomában hirdessék az evangéliumot". Ugyanez a pont síkraszáll amellett, hogy a püspököt a helyi egyházköziségek választják meg. A hatodik, F. pont végül a pápaság, a *Péter-szolgálat* kérdésével foglalkozik és annak reformját sürgeti. Ezzel kapcsolatban szól a szinodusról, amelyre szerinte a pápaválasztás feladatát is át kell ruházni.

Rómában érthető idegenkedéssel fogadták ezt a papi találkozót, annál is inkább, mert az a hír járta, hogy a „kontesztáló papok” zavarni akarják a szinodus munkáját. Ilyesmi azonban nem történt. A papi csoportok szószólója, *Robert Detry* belga lelkes a sajtónak adott nyilatkozatában kijelentette, hogy a papi szolidaritási csoportok római találkozója nem akar sem ellenszinodus, sem párhuzamos szinodus lenni. „A papi szolidaritási csoportok — mondotta — az egyház jelenlegi nehéz válságában mindenkivel együtt kívánnak működni, akiknek az egyház reformja a szívében fekszik”, és gyűlésük fő célja a piros könyvben lefektetett tárgykörök megvitatása.

Azt, hogy Rómában is mennyire eltérő módon ítélték meg a papi találkozót, jól mutatja két félhivatalosnak tekinthető kommentár. Az egyiket *Federico Alessandrini*, az *Osservatore Romano* helyettes főszerkesztője írja az *Osservatore della Domenica*-ban (ami nem az *Osservatore Romano* vasárnapi kiadása vagy melléklete, hanem önálló, képes magazin), s ebben kijelenti, hogy a tiltakozó papok közül sokan már voltaképpen az egyházon kívül állnak, a gyűlést foglalkoztató kérdések pedig „tiszta negatív tényezőt” képviselnek. A papi találkozó erre a cikkekre tiltakozó levelet küldött *Federico Alessandrini*-nek. Viszont a vatikáni rádió hírszolgálatát október 14-én szó szerint a következő

kommentárt fűzte a gyűléshez: „Rómában jelenleg gyűlést tartanak azok a papok, akik »szolidárisnak« nevezik magukat, és Európa különböző országaiból jöttek össze, hogy tanulmányozzanak néhány olyan problémát, amelyet a mai egyház legsürgősebb kérdésének tekintenek. Ugyanakkor néhány más papi csoport is van Rómában, akik az ún. »papi testvériség« mozgalmához tartoznak. Míg az előbbiek újító eszméket és programokat hirdetnek, az utóbbiak kijelentették, hogy tradicionalista és intranzigens vonalat követnek. Három teológus, név szerint *Rahner*, *Congar* és *Gonzales* — akik a teológiai bizottság tagjai — találkoztak a szolidáris papokkal, hogy fölülvizsgálják követeléseik teológiai és egzegétikai alapjait. Kíváncos lenne, hogy a véleménykülönbségek és ellentétek a zsinati utasítások helyes értelmezésének a fényénél és a pápai tanítóhivatallal összhangban kiküszöbölésre kerüljenek, és — mint VI. Pál mondotta ma — a szeretet és egység legyen az a két alapelv, amely meghatározza a jogkörök és feladatok hierarchikus elosztásánál azoknak munkáját, akik Krisztus üzenetének az emberek közötti terjesztésére hivatottak.”

A Rómában ülésező papi csoportok kihallgatást kértek VI. Pál pápától is. Erre a kihallgatásra ugyan nem került sor, de az elutasítás módja semmiképpen sem volt merev: az egybehangzó jelentések szerint a Szentatya nem akarta elítélni ezeket a papi csoportokat, viszont minden félreérthető látszatot is el akart kerülni. A pápa ugyanis ugyanakkor, amikor közölte, hogy nem fogadhatja a papi gyűlés küldöttségét, megbízta a jezsuita *P. Tuccit*, a *Civiltà Cattolica* főszerkesztőjét, lépjen kapcsolatba a szolidaritási csoportokkal. A szinoduson részt vevő püspökök közül is többen találkoztak hazájuk papi csoportjával, így *König* bíboros és *Marty* párizsi bíboros-érsek, *Roger Etchegaray* felszentelt püspökkel, az európai püspökkari konferenciák összehívó irodáinak vezetőjével együtt.

Mario von Galli kommentárja

Érdekesen foglalta össze a római papi találkozó eredményeit az *Orientierung* hasábjain megjelent „Római levelé”-ben *Mario von Galli*, a neves jezsuita publicista, az *Orientierung* szerkesztőségének vezetője. Cikkének címe: „Sikertelen volt-e a papi találkozó?”

„A papi csoportok bezárták gyűlésüket — írja *Mario von Galli*. — Azt hiszem nem elégedetlenül térnek vissza munkahelyükre. A pápa ugyan nem fogadta őket: de ők megértést mutatnak a nehéz helyzet iránt, amelyben a pápa pillanatnyilag velük szemben van. A sok ok között, amelyekre a pápa hivatkozik, nem mindegyik azonos súlyú. A döntő momentum alighanem ez: a fogadás ténye elkerülhetetlenül olyan téves értelmezésekre adott volna alkalmat, amelyeket semmiféle nyilatkozattal nem lehetett volna elhárítani... hiszen a szolidaritási mozgalomban részt vevő papok maguk sem jutottak még egységes önértelmezésre. Bár reális és közös ügy köti össze őket, ezt — tekintetbe véve az egyes csoportok nagyon különböző helyzetét (kapcsolatuk a püspökökkel, akikkel nem egy csoport már termékeny párbeszédben van, míg másoknál a püspök eleve elhárítja a kapcsolatot; az egyes nemzeti csoportok különböző műveltségi szintje, a más és más tevékenységi lehetőség) — nem tudták még pontosan megfogalmazni. Még a piros könyvecskében foglaltak sem találkoztak valamennyi résztvevő helyeslésével. Az olasz papi csoportok a gyűlés végén szemére hányták a németeknek, hogy triumfalisztikus módszereket alkalmaztak, manipulálták a gyűlést és megakadályozták a valódi vitát. Az ilyen belső növekedési válságok nyilvánvalóan természetszerűek és nincs bennük semmi meglepő. Mutatják azonban, hogy a csoportok egységét még meg kell találni. Hogy a pápa, aki pedig nyilvánvalóan szeretett volna a csoportokkal személyes kapcsolatba lépni, a mai keretek között nem fogadhatta őket, mert egy ilyen fogadást azonnal félremagyarázták volna: ez könnyen belátható.

A papok egyébként nem is tartották ezt olyan fontosnak — folytatja *Mario von Galli*. — Nem azért jöttek Rómába, hogy a szinodust megzavariák, nem is azért, hogy a pápát inzultálják, vagy forradalmárkodjanak, hanem hogy nyilvánvalóvá tegyék: belül vannak az egyházon és úgy hiszik, az egyházon belül kell egy jó és szükséges feladatot betölteniök. Arra az ellenvezetésre, hogy a papság soraiban csak kisebbséget képviselnek, azt válaszolták: ennek tökéletesen tudatában vannak, és éppen ezért nincs is semmi észrevételük más tendenciájú csoportok ellen. Mindenesetre az a kísérlet, hogy Rómában egy antikontesztáló francia csoporttal párbeszédbe elegyedjenek,

október 15-én meghíúsult, mert ez utóbbi csoport képtelen volt rá, hogy valódi beszélgetést vállaljon.

Ha azt mondaná valaki, hogy a hivatalos egyházmegyei papi tanácsok elegendőek, erre ezt válaszolják az európai papi csoportok: a hivatalosok természetesen kiegyenlítő, középútas álláspontot képviselnek, amelyben az élesebb állásfoglalások elsimítódnának. Ebben kétségkívül igazuk van. Jó azonban, hogy az élesebb magatartás külön csoportban és annak tevékenységében válik lehetővé. Úgy gondolom, ilyesmi mindig volt az egyházban, ez testesült meg az újszerű szerzetesrendekben (például Assisi Szent Ferenc első társaiban) és egyéb mozgalmakban. És ha így tekintjük, talán a jövő reménye is ezeken az egyelőre utópisztikus csoportokon nyugszik, s az egyházban ezeknek mindig nehéz volt a hivatalos elismerést kiérdemelniük” — írja *Mario von Galli* az *Orientierung* beszámolójában.

Befejezésül idézünk még két rövid bekezdést abból a tanulmányból, amelyet a papi csoportok problémáiról *Klaus Schäfer*, a tübingeni egyetem teológiai fakultásának magántanára írt a nagy tekintélyű német katolikus folyóirat, a *Stimmen der Zeit* idei januári számában:

„Van-e keresztény szempontból mondanivalójuk ezeknek a csoportoknak? — veti fel a kérdést. — Van-e olyan meggyőző lelkiességük, amelyben az ember mint pap megértheti önmagát, és amelyben mint keresztény élhet? A várakozások mellett ott állnak a kritikus kérdések is. Hogyan értelmezik ezek a papok küldetésüket? Akarnak-e még tudni saját különleges szol-

gátukról? Vajon prédikációjukban és személyes életükben nem szorul-e háttérbe az ima, az Istenhez való viszony, a „kereszt örölete”, az odaadás és a lemondás? Látják-e még azt, ami a kereszténység lényege — az isteni megváltást, Krisztus kereszttje által az örök üdvösségre? Vajon istentiszteletnek tekinthetők-e még »deszakralizált« szertartásaik?... A kérdések mindenesetre azt mutatják, hogy a konfliktust, ami a »gyámkodó egyház« magatartási mintái és elképzelései, meg az emancipációs kísérlet magatartás- és kifejezőmódjai között adódik, nem elkerülni kell, hanem megvívni, hogy azok a keresztények is, akik még mindig azt hiszik, hogy ismerik és gyakorolják a »tulajdonképpeni kereszténységet«, felfigyeljenek sok más keresztény helyzetére: a vallás fokozatos megszűnésére, a tiltakozásra a felelősség alól felmentő imádság ellen, a keresztény nyelv érthetlenségére és az alapvető tudat-átalakulásra.”

Tanulmányában *Klaus Schäfer* arra a következtetésre jut, hogy minthogy Európa sok országában egyházzociológiai szempontból még mindig a klérus a mérvadó réteg, csak tőle várhatók el az olyan kezdeményezések is, amelyek például a lelkipásztorkodás szerkezeti megváltozásával, felnöttek teológiai képzésével, a túl szigorúan vett plébániai elven való túllépéssel kapcsolatosak. Éppen ezért szerinte a papi csoportok talán éppen azáltal tudnák funkciójukat betölteni, hogy az egyház „rendjeit” elválasztó határokat teológiai és szervezeti szempontból is lebontják, és ezáltal mint kléruscsoportok fölöslegessé teszik önmagukat.

DOROMBY KÁROLY

NAPLÓ

NÉGY ÉS FÉLMILLIÓ EMBER ÉLETE VESZÉLYBEN A FRANCIA PÜSPÖKI KAR NYILATKOZATA NIGÉRIÁRÓL

A francia püspöki kar állandó bizottsága a közelmúltban nyilatkozatot adott ki, melyet Marty és Gouyon bíborosok, valamint Maziers, Puech, Vial és Etchegaray püspökök írtak alá. Ez a következőket tartalmazza:

„A tél minden bizonnyal félelmetes időszakot jelent Nigéria éhező lakosságának életében. A gabonaraktárak teljesen kiürültek, az élelmiszerkészletek fogytán. A Nemzetközi Vöröskereszt által szervezett léghídon a segélyszállítmányok

rem érkeznek meg rendeltetési helyükre. A legszükségesebb segítség csak kerülő úton és nagy nehézségek árán juthat el a nélkülözö lakosság egy részéhez. Négy és félmillió ember van közvetlen életveszélyben. A gyermekek halálozási és az éhhalálnak áldozatul esett felnöttek száma elképesztő arányban növekszik. S ez alatt a békének semmiféle reménye sem látszik feltűnni a láthatáron. Ez a véget nem érő dráma, amely változatlanul folytatódik a világ szeme előtt, a fegyvernyugvásnak és a tárgyalásoknak ismételt elutasítása már-már a közvélemény figyelmét is ellankasztja. Könyörögnünk kell, hogy ez a veszély végre elháruljon. Kérjük a jóakarató embereket, hogy ne engedjenek erőfeszítéseikből. Szüksége van az ő nagylelkűségükre azoknak, akik ettől a kegyetlen háborútól szenvednek és semmit sem kívánnak jobban, mint a békét. Szükség van arra, hogy a politikai szándékokban most már emberséges megfontolások is érvényesüljenek. Embertársainknak, akik ugyan más földrészen élnek és mást vallanak, mint mi, de akikre szüntelenül a halál leselkedik mind fenyegetőbben, segítő kezet kell nyújtanunk. Biztosak vagyunk abban, hogy a karitatív szervezetek — köztük a nemzetközi Caritas, amelyet Franciaországban a Katolikus Segélyegylet képvisel — a legokosabb módon használják fel anyagi erőforrásaikat Nigéria népének támogatására.

De vajon mi fogja megváltoztatni az emberek gondolkodását, amelytől végtermékben a háború folytatása vagy a béke megkötése függ? A Szentlélek az egyetlen, amely sürgetni képes a szíveket és helyt tud adni a testvéri együttérzés követeléseinek. A keresztyének tehát kettőzzék meg könyörgéseiket, hogy mielőbb vége legyen ennek a konfliktusnak! Amit félnek megtenni nyilvánosság előtt, tegyék meg az egyházközségekben és intézményekben: könyörögjenek!

Ez idő alatt mi a közvélemény segítségét kérjük:

Állítsák meg a lőszer- és fegyverszállításokat.

Biztosítsák a segítségnyújtást, szabad és veszélytelen belépést a front mindkét oldalán azokra a vidékekre, ahol az éhínség leginkább dühög.

Hirdessék ki az azonnali fegyverszünetet, amely lehetővé tenné a tárgyalásoknak késedelem nélküli megindulását.”

AZ OLVASÓ NAPLÓJA

Ki volt *Sík Sándor*? — az idősebbek és a középkorúak személyes élményeik és emlékeik alapján talán még tudnának válaszolni e kérdésre — de a tizen- és huszonevesek legfeljebb annyit mondhatnak: egy pap-költő.

Nyolcvanegy éve született, hat éve halt meg, s az utóbbi húsz évben — zsoldárfordításain kívül — mindössze két verseskötete jelent meg. Ezek alapján a fiatalok — akiknek személyesen már nem volt módjukban ismerni — még csak nem is sejthetik századunk egyik legérdekesebb egyéniségének sokoldalú tevékenységét. Ezen az a tény sem változtat, hogy életének, pályájának egy-egy részletkérdéséről halála óta megjelent néhány — általában kis terjedelmű — tanulmány. Most végre előtűnik van, *Rónay György* szerkesztésében, *Sík Sándor* életművének első ra-

gyobb felmérése,* amely az irodalomtörténeti összegezés igényével készült.

Az első kötetbe *Rónay György* bevezető-tanulmánya, *Sík Sándor* válogatott versei, egy még kiadatlan szindraképe és néhány irodalmi tanulmánya került. A bevezető-tanulmány és a versek szerves egységet alkotnak: meghatározzák *Sík Sándor* helyét irodalmunkban. *Sík Sándor* a század elején megpezdülő szellemi élet részvevőjeként indult, észrevette, üdvözölte, rokkonnak érezte azt az újat, amelyet a Nyugat és Ady neve jelez irodalomtörténetünkben. A haladó és a konzervatív tábor összecsapásaiban a haladás oldalán állt, a háború és béke kérdésében, a társadalmi egyenlőtlenség megszüntetésében, a nemzeti függetlenség kérdésében és a fasiszmus elleni harcban egyaránt. A harmincas években irodal-

* A kettős végtelen — *Sík Sándor* válogatott munkái, I–II. kötet, Ecclesia, 1969.

mi életünkben végbement egy folyamat, amelynek tudományos feldolgozása nélkül nem rajzolhatunk hiteles képet századunk irodalmi életéről. S ehhez elengedhetetlen egy alapos Sík-tanulmány, amely Sík alkotó tevékenységének és egyéniségének vizsgálata alapján — mindenféle sablonosító egyszerűsítést mellőzve — megjelöli Sík Sándor helyét irodalomtörténetünkben; ott, ahova egész életműve alapján illik, de ahol a ráerőszakolt „konzervatív” címke miatt eddig nem kapott helyet: „a tág, stílus-történeti értelemben vett Nyugat első nemzedékében”.

A bevezető-tanulmány tömör értékeléséhez a bizonyítékot a versek adják. A versek, amelyek elsődleges és egyetlen válogatási szempontja az esztétikai érték. A költemények így — mentesülve a közvélemény befolyásolásától — kiegészítik a bevezetőben leírtakat, bemutatják, amire a néhány oldalas tanulmány szűk keretei között csak vázlatosan volt lehetőség: Sík Sándor költészetének kiteljesedését. E verseket olvasva végérvényesen eloszlik az a megalapozatlansága ellenére már-már hagyománossá váló irodalomtörténetési vélemény, hogy „az emberi magatartás és nem annyira a költői teljesítmény biztosított Sík Sándornak előkelő helyet a magyar szellemi életben” (A magyar irodalom története, VI. 170. old.).

Az *évigérő torony* címmel Sík Sándor egy már előadott, de nyomtatásban még meg nem jelent színdarabját közli a válogatás. Sík Sándorra, a drámaíróra, csak azok emlékezhetnek, akik a húszas-harmincas években már színházlátogatók voltak. A színdarab — így könyvdrámaként is — érezteti: írója újra, másra törekedett, mint ami drámai irodalmunkban a két háború közt megszokott, szabályos volt. Az *évigérő torony* persze már egy út kiteljesedése. Azé az úté, amely valahol az Alexiusz-szal kezdődött, és az István királlyal folytatódott. De hogy nyomtatásban láthatjuk a darabot, s nemcsak egy vidéki színházi bemutató poros emlékeként áll előttünk, ez arra kényszerít, hogy észrevegyük ezt az új hangot, és megvizsgáljuk azt a folyamatot, amely drámai irodalmunk alakulását 1919-től 1945-ig jelentősen befolyásolta. A folyamat jellegéről nem vagy kétséget az a tény, hogy Sík Sándor a fasizmus tombolása közepette Bábel tornvának bibliai példájához nyúl. S a folytatás: másik drámáját az erősen fasizálódó Magyarországon már nemcsak kinyomtatni, hanem előadni sem engedték, pedig a pre-

mierre szereplők és plakátok készen álltak.

A válogatás első kötetének utolsó része Sík Sándor irodalmi tanulmányaiból tartalmaz néhányat, s az olvasó előtt újra rögzít egy tényt, amiről sokszor elfelejtkezünk: Sík Sándor esztéta és irodalomtörténész is volt. Életművében a papi és tanári működés, a költészet és drámaírás mellett jelentős tudományos tevékenysége is. A könyvvalakban most először megjelenő tanulmányok megmutatják, milyennek látta Sík Sándor irodalmunk néhány jelentős, de gyakran nem egyértelműen értékelt egyéniségét, útmutatást adnak Sík Sándor irodalomszemléletére vonatkozóan, s így nem elhanyagolható forrásai egyénisége megismerésének. A kötet e részének külön érdekessége és értéke, hogy a válogatásban helyet kapott a „Szent Jeromos barlangja” című tanulmány, amely a keresztény ember irodalomhoz, irodalmi alkotó tevékenységhez, irodalmi művek élvezéséhez fűződő kapcsolatának tanulmányozásában alapvető jellegű.

Sík Sándor válogatott munkáinak második kötete is gyökeresen újat ad: élénk állítja Sík Sándort a lekipásztort. Természetesen merészség lenne azt követelni a betűkbe merevedett elmélkedésektől, hogy hűen adják vissza az előszóban elmondott beszédek hangulatát. De mégis ez látszik a legbiztosabb módnak arra, hogy minél többet megőrizhessünk Sík Sándornak papi egyéniségéből. E beszédek közlésére vállalkozva vállalni kellett a kockázatot, hogy a beszédek az írásban is megjelentethetővé alakítással vesztenek varázsukból, egyéni színükből. De e kockázat vállalására maga Sík Sándor szinte biztatást adott, amikor konferencia-beszédei közül például a *Miatyánk* sorozatot leírt változatban sajátkezűleg javította át. A szövegszerű közlésre így alkalmassá tett beszédek lehetőséget adnak arra, hogy megőrizzük azokat a gondolatokat, amelyek — előszóban — oly sokak számára emlékezetessé váltak, s amelyeket nagyon sokan személyesen már nem hallhattak. Az átéltség és a magasság-élmény — nyugodtan mondhatjuk: az istenélmény, — amelyet esztétikája és versei is kifejeznek, rendkívüli erővel sugárzik beszédeiből, s ezt megőrizte azok írott változata is. A konferencia-beszédekből s a lelkiélet köréből vett tanulmányokból jó néhány olyan gondolatot és gondolatort elmélkedhetünk végig, amelyek Sík Sándor egyéniségének alakulásában döntő jelentőségűek

voltak, s amelyek így segítenek megragadni azokat a vonásokat, amelyek a modern embert, napjaink keresztényét jellemzik.

Bemutatás és értékelés ez a két kötet — de mindkét szempontból csak az első lépés. Megjelenésükkkel egyre sürgetőbben bontakoznak ki az újabb feladatok: Sík Sándor költészetének irodalomtörténeti elhelyezése és értékelése után ugyanézt meg kell tenni drámaival, tanulmányaival, esztétikai munkáival is. A bevezető — tanulmány minden egyes sora még feldolgozásra váró kérdéseket vet fel, amelyek megoldásával majd lehetővé válik irodalmunk e nagy egyéni-

ségének világirodalmi elhelyezése is.

A bemutatás még nem jelent teljes és mély ismeretséget. Egyrészt a legfontosabb adatok megismerését jelenti, másrészt egy bizonyos megnyílást, kitárulkozást a másik felé: azt, hogy adva vannak a feltételek a teljes megismeréshez. Sík Sándor költészetének irodalomtörténeti elhelyezése mellett ebben rejlik e két kötet jelentősége; századunk egyik kiemelkedő egyéniségének néhány lényeges vonását vázolva, alapja és kiindulópontja lehet a további, immár teljességre törekvő kutatásoknak.

GALÁNTAI MÁRIA

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

Mindig különös izgalmat jelent a fiatal, pályájuk elején álló írók munkáira figyelni, hisz hibák és erények egyaránt tisztábban jelennek meg bennük, minthogy hiányzik belőlük a sok mindent elködösítő rutin. De a húszegynéhány éves drámaírók alkotásainak színpadra kerülése a holnapi magyar színház lehetőségeiről is árulkodik. Ezért érdemes külön foglalkoznunk az idei évad két, lényegileg most debütáló drámaírójával: Erdélyi Sándor „Mozaikok” című drámáját a Katona József Színház, Boldizsár Miklós „Szerelmesek a város felett” című színpadi játékát a Thália Stúdió tűzte műsorára.

Különböző igényvel, különböző írói megközelítéssel megírt két drámát állítunk itt egymás mellé, s — mint látni fogjuk — különböző szintű írói kvalitást is; ami azonban közös mind a két íróban, azt már ők maguk is jelzik a bemutatóra írt előzetesükben: Erdélyi Sándor is, Boldizsár Miklós is úgy véli, hogy „gondosan elkerülte” az alproblémákat. S bár mindjárt meg kell állapítanunk, hogy ez az írói alapállás igen rokonszenves, sőt jellemző is, mégis mindkettőjüknél többnyire igény, vágy, szándék marad, s a felvetett problémát egyik darab sem tudja valóban mélyen, lényegi aspektusában tárgyalni.

A „Mozaikok” főhőse, Török Iván, akit azért neveztek ki a Vegyipari Kutatóintézet igazgatójának, hogy ott rendet teremtsen, öngyilkos lesz. A dráma a már sok esetben jól bevált oknyomozó dramaturgiára épül: feltűnnek a múlt mozaikjai, s mintegy szemünk

előtt visszapereg a dráma. Az új igazgatónál egy technikus bejelentést tesz, hogy találmányát Hidas főmérnök ellopta, s csoportjával együtt hatalmas összeget vett fel érte. Török Iván elhatározza, hogy fényt derít az ügyre, s eleinte akadnak is szövetségesei. Amikor azonban világossá válik, hogy egy megfoghatatlan érdekszövetséggel áll szemben, hívei elhagyják, ő is összeroppan. Az erőt csupán helyettesének felesége, Anna tartja benne: Iván és Anna közt egyre nagyobb sodrású szerelem szövődik. Ezt használja ki Váradi Péter, aki annak idején átjásztotta Hidasék kezére a találmányt: most olyan botrányt kavart az igazgató körül, hogy az az öngyilkosságba menekül.

Már e tartalmi kivonaton is érezhető a darab legalapvetőbb buktatója: a „laboratóriumi” körülmények közt előállított tragédia. Nem az öngyilkosságok ugyanis az igazi drámák. Hisz a nagy katartikus erejű, klasszikus művekben (görögöknél, Shakespeare-nél) bármilyen döntő szerepet játszik is az öngyilkosság, mindig megmarad motiváló tényezőnek: a drámát igazában az a fél hordozza, aki hozzátartozóját, kedvesét veszítette el az öngyilkosban. Így Jokaszte öngyilkosságát Ódipusz szenvedése teszi tragikussá, Antigonéét Kreoné, Rómeóét Júliáé. Az öngyilkosság drámai szempontból csupán szerencsétlenség, s Török Iván „tragédiája” is csupán szerencsétlenség, semmi köze a valódi drámához.

Mindéz természetesen mélyebb problémát jelez: nevezetesen azt, hogy Erdélyi Sándor a drámai végzet hiányát

mesterségesen előállított tragédiával igyekszik pótolni. Egy kártyavár omlik össze a színpadon, amiben — épp mert csak kártyavarról van szó — nincs semmi megrázó, megtisztító, egészen egyszerűen szólva: kevés ahhoz, hogy művészi alkotás szülessen belőle. Papírfigurákat küld az író a színpadra, de mégsem ebben, elsősorban látásmódjában van a hiba. S ezért a megtagadott álproblémákat újabb álproblémákkal helyettesíti: nem igaz, hogy sor-sunk, létünk alapvető kérdéseit veti fel az író e szerencsétlenül járt igazgató történetével, aki nem volt elég erős (vagy elég szerencsés?), hogy fölszámolja a bűnszövetkezetet.

S ezen már vajmi keveset segíthetett a tehetséges fiatal rendező, Babarczy László és a jőnevű színészi gárda munkája. Legfeljebb arra vállalkozhattak, hogy a papírfigurákba némi életet öntsenek, a mű alapvető hibáját nem korrigálhatták. S bár az előadáson jól érezhető a rendező szándéka, hogy a színpadi összecsapásokban valódi szenvedélyek feszüljenek, a legjobb színészek — így Sinkovits Imre, Kallai Ferenc, Sinkó László — sem jutnak tovább annál, hogy bevált sztereotip fogásaikkal éljenek, ami kissé modorossá is teszi az előadást. Egyedül Balázs Samu terem magá körül színházi levegőt, neki sikerül Hidas főmérnök halva született figurájából élő, ellentmondásos-kétszínű színpadi alakot teremtenie.

Erdélyi Sándor darabját tehát úgyahogy megmenti az inszenizáció; Boldizsár Miklós játéka viszont, melyet Gosztonyi János rendezett a Thália S'üdióban, sajnálatosan győnge előadásban került a közönség elé.

Boldizsár Miklós — saját vallomása szerint — három éve, huszonegy évesen írta a „Szerelmesek a város felett” című színpadi játékát; s ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a drámai műfaj közismerten nem a pályakezdők műfaja. S talán ezért is érződik meg a művön az a három év, amit a bemutatóig várt: csak nem egészen végiggondolt műveket kezdhet ki az idő. S innen a bizonytalanság is, mely a nézőben megmarad: vajon csak életkori „fogyaté-kosság” a mű végiggondolatlansága?

A „Szerelmesek a város felett” főhőse, István, az ún. „mai fiatalság” jellemző ellentmondásait hordja magában: nem tartja a kapcsolatot az apjával, „Fekete elvtárssal”, aki az ötvenes években ugyanolyan gátlástalanul építette saját karrierjét, mint ma, azaz alapvetően hazug módon él. Erkölcsi

felháborodása azonban nem zavarja Istvánt abban, hogy elfogadja „Fekete elvtárs” pénzét, s ebből tartja fenn magát önálló garzónjában (a műsorfüzet szerint albérletben, de a lényegen ez sem változtat). István életét két nő fonja át, s a szerelmi háromszög nemcsak szerelmi: az, ahogy István Vera karjaiból Ágneshez menekül, Ágnestől Verához, majd ismét Ágneshez stb., nem más, mint két életforma, életfelfogás közti hányódás. Vera az álmodozást jelenti számára, a szakítást mindazzal, ami lefelé húzza, „Fekete elvtárssal”, a hétköznapiakkal, a társadalom ügyes-bajos dolgaival: a szerelmesek szállnak a város felett, mint Chagall korai festményén. Vera az ellenkező pólus: ő a „hangyaszorgalom” híve, aki úgy tartja, az apák hazugságát csak a fiak odaadó, áldozatkész munkája orvosolhatja. Ő minden ízében meg akarja változtatni Istvánt, le akarja húzni a földre, de István, bár vonzza a kemény, dolgozó élet is, mégis a könnyebb ellenállás irányába lép: azt a lányt választja, aki nem akar rajta változtatni, s aki együtt száll vele a város felett.

Boldizsár Miklós csakúgy, mint Erdélyi, el kívánta kerülni az álproblémákat (meg is nevezi őket: hosszú haj, beszédstílus stb.), valahol mélyebben keresve az összefüggéseket. A darab mégis leegyszerűsíti az ún. „beat”-életérzést, amiről beszélni szándékozik; nem azért, mert egvetlen példán — Istvánén — nem ábrázolható a „nyugtalan ifjúság” kérdéskörének minden összetevője, hanem mert a kiválasztott egyedi eset vizsgálatában is publicisztikai szinten marad: a meglátott összefüggések legfeljebb egy sajtóbeli hozzászólást tudnának feltölteni, de nem egy komplexitást igénylő drámai alkotást. Aligha képzelhető, hogy István nyugtalanságát egyedül „Fekete elvtárs” és társai inkorrekttsége indokolja. Ezt maga az író is érzi, amikor Ágnes alakjában épp az ellenkező reakciót ábrázolja, de Ágnes magatartása már annyira sem motivált, mint Istváné. És épp a figurák sablonossága árulkodik a legjobban: ha ebben a háromszögben valóban ott feszülne a felfelé és lefelé vonzás, ha kiderülne, hogy az ember gyengesége sokszor épp abban áll, hogy a „mennybe” vágyik és fél a pokoljárától, ha Istvánt valóban gyötörnék ezek a kérdések, ha valóban ott vergődne a két pólus közt, akkor a nőalakok is előbbek, igazabbak lennének.

Mégis nagy előnye Boldizsár Miklósnak, hogy maradéktalanul őszinte; s ez

az egész művön átütő őszinteség kínált nagy lehetőséget a rendezőnek. Hisz Erdélyi darabja mesterséges dráma, tehát eleve képtelen a művészi igazság kimondására; Boldizsárban semmi meszterkeltség sincs, s így a rendező mindazt tovább gondolhatta volna, amit a fiatal író félbehagyott. Gosztonyi János azonban teljesen értetlenül állt a rá háruló feladattal szemben. Nem-hogy mélyítette volna az író által felvetett kérdéseket, még a bennük megfogalmazott dialektikát is sematizálta. Láthatóan minden erejét abba ölte, hogy „modern” előadást produkáljon, s mintegy ráhúzott a darabra egy föle teljesen idegen modort. Boldozsár dialógusai a hagyományos lélektani dráma hangvételében íródtak; Gosztonyi e színte mozdulatlan párbeszédek közben valósággal megtornásztatja a színészeket, akik állványokra másznak fel és le, kezüket lengetve sétálnak fel-alá a színen, s Istvánnak úgy kell elmondania a darab végén filozofikus-meditatív következtetéseit, hogy közben az ágy alatt mászik. Mindennek, ismétlem, szövegből, drámai szituációból semmiféle indokoltsága nem olvasható ki. Így

a megírt dráma, ahelyett, hogy mélyülne és életre kelne a színen, nevetségessé válik.

Nem mintha a modern színjátszás nem a mozdulat- és gesztusművészet mind fokozottabb kibontakozását jelentené. De azért mégsem lehet úgy modern színházat teremteni, hogy a drámai anyagtól függetlenül egyszerűen akrobatikáztatjuk a színészeket. Igen súlyos, lényegi tévedés ez. A rendező csak a drámai műből, a megjelenítendő drámai szituációból indulhat ki, annak mély és összetett realizálására kell — korszerű — eszközöket keresnie. Ellenkező esetben csak hamis, rossz színház születhet — tornagyakorlatokkal vagy anélkül, mindegy.

A három fiatal színész aligha próbálkozhatott mással, mint a rendező. A leghálásabb szerep Csikos Gábornak jutott, de gazdagítani nemigen tudta István megírt alakját. Esztergályos Cecília a líraiságot ragadta meg Vera figurájában; a legvisszafogottabb talán Monori Lili volt Agnes szerepében (ami ezáltal egyértelműen erény), csakhogy az ő szerepe a legsablonosabb.

PÁLYI ANDRÁS

KÉPZŐMŰVÉSZEK

Rudnay Gyula-émlékkiallítás. A Nemzeti Galéria 1969-es kiállítási programja a Rudnay-tárlattal zárult. A Vigilia 1969. évi szeptemberi számában — László Gyula professzor Kaposvárott kiadott Rudnay-könyvecskéjét ismertette — utaltunk arra, hogy a mester munkásságának értékelése körül újabb művészeti irodalmunkban igen eltérő álláspontok alakultak ki. Olvan jeles művészeti írók, mint Kállai Ernő („Új magyar pikktúra”, 1925) és Kassák Lajos („Képzőművészetünk Nagybanváltól napjainkig”, 1947) meg sem említik könyveikben Rudnay nevét, mások — így pl. Pogány Ö. Gábor az 1947-ben kiadott „A magyar festészet forradalmairai”-ban — meglehetősen szigorú bírálatot gyakorolnak a művész kései termése felett; másfelől azonban szép számmal vannak olyanok (művészeti életünk legjobbjai között is: Barcsay, Borsos Miklós stb.), akik kora élvonalbeli művészei közé sorolják a romantikát a realizmussal ötvöző mestert.

Az ilyen pereket mindig a művek tanúvallomása dönti el. A Nemzeti Galéria emlékkiállítását az bizonyította be,

hogy Rudnaynak — önismétlő, ernyedt, a műkereskedelem számára készített munkái mellett — van igen sok olyan műve, amely a mester hírének-nevének mindig elevenen fogja tartani. A dr. Horváth Zoltán gyűjteményében levő „Fiúfej”, a Tamás Henrik galériatulajdonosról festett portré, a művész feleségéről készült arcmások, néhány életkép a táblabíróvilág kurtanemeseiről, több önarckép, a „Mária megérkezése a kánai menyegzőre” című kompozíció, az első világháború menekültjeit megjelenítő, drámai erejű csoportképek — kiiktathatatlanok a magyar művészettörténetből.

A magunk részéről tehát nem tudunk egyetérteni a *Tükör* című képeslap munkatársával, aki tárlatbeszámolójában Rudnay életpályáját „félresiklott”-nak nevezi. A nyilvánvalóan elfogult cikléző azt állítja, hogy Rudnay Gyula „a régi Magyarország hivatatos költészetének és prózájának jellegzetes alakjait” örököltette meg képein. E sorok azt sejtetik, hogy a Rudnay-képek modelljei Herczeg Ferenc, Szabolcska Mihály, Pekár Gyula vagy Bárd Miklós voltak.

holott a Rudnay által leggyakrabban ábrázolt írók és költők — Csokonai és Adv...

Az emlékkiállítás képes katalógusában örömmel láttuk a mester műveinek gondosan összeállított, terjedelmes jegyzékét; csalódást okozott viszont dr. Bényi László műtörténész előszava, amely tele van magyarkodó, harsány frázisokkal. A két háború közötti időszak magyar kisvárosi újságjainak vezércikkeire emlékeztetnek az ilyen (és hasonló) stílusképződmények: „Ady Endre tágas és rendíthetetlen magyar lelke”, „büszkére edzett nemzet”, „szent hivatástudat” stb.

Véleményünk szerint felesleges volt a katalógusban *kiragadott mondatokat* közölni Rudnay beszédeiből, írásaiból. Egyrészt: a szövegösszefüggésből kiemelt sorok sosem meggyőzőek, — másrészt: Rudnay mestere volt az ecsetnek és a karcolótűnek, de nem volt mestere az író tollnak. A művész politikailag sosem tartozott a jobboldalhoz (egyik közeli barátja Révész Béla szociáldemokrata író volt, aki a 19-es forradalomban is szerepet játszott, s aki a kommun bukása után egy időre emigrációba kényszerült), de bizony: a 20-as, 30-as évek jelmondat- és bombasztáradata mesterünket is olykor-olykor hatalmába kerítette; írásaiban túl sűrűn tételit említés a „magyar lelkiség”-ről, s túl gyakoriak a „Párizstól elcsábított és elszédített” magyar írók és művészek elleni ingerült kifakadások. Úgy gondoljuk, szükségtelen volt előbányászni és közreadni ezeket a fejtegetéseket, amelyek felett jócskán eljárt az idő. Rudnay Gyula *festőnek* volt jó, s *nem* művészeti teoretikusnak...

*

Mestrovity-kiállítás. Napjaink művészettörténetészeinek az a csoportja, amely csupán az avantgarde áramlatokhoz tartozó alkotókról hajlandó tudomást venni, meglehetősen kevés megbecsülésben részesíti Ivan Mestrovity (1883—1962) életművét. Az 1958-as brüsszeli világiállítás alkalmából rendezett, „A modern művészet ötven esztendeje” című tárlaton egyetlenegy művét sem állították ki, neve nem szerepel sem Sir Herbert Read „A modern szobrászat” című könyvében, sem a „Knaurs Lexikon der modernen Plastik”-ban; Werner Hofmann értékes könyvében („Die Plastik des 20. Jahrhunderts”, Frankfurt am

Main, 1958) is csupán egy felsorolásban említetik a „szerb” Mestrovity (aki valójában nem szerb, hanem horvát volt).

A budapesti Szépművészeti Múzeum — decemberben zárult — Mestrovity-tárlata, valamint a mesternek azok a munkái, amelyeket a közelmúltban Splitben, Trogirban és Dubrovnikban volt alkalmunk látni, azt a véleményt szilárdította meg bennünk, hogy Mestrovity — bár a modern szobrászat nem őt, hanem Brancusit, Hans Arpot, Zadkine-t, Lipschitzet tekinti előfutárainak — nagy képességű művész volt, aki egy sor időtálló kompozíciónak adott életet.

Igaz ugyan, hogy egyes Mestrovity-műveknek nem válik javára a túlzott pátoasz (amely olykor már a dagályosságához jár közel) és a modorosságot sem nélkülözik a mester némely munkái, — van viszont számos olyan alkotása, amelyet maradéktalan gyönyörködéssel tudunk szemlélni. A budapesti kiállítás darabjai közül elsősorban az „Emlékezés” című bronz női akt, a „Kariatida” című fafaragás, a „Furulyázó angyal” (ugyancsak fa-szobor) és az 1915-ös „Gondolkodó” című kisbronz mutatta meg Mestrovity erőnyeit.

*

Az 1899-ben született Főnyi Géza munkáiból nyílt kiállítás a Múcsarnok kamaratermében az elmúlt esztendő legvégén, a festő 70-ik születésnapja alkalmából. Főnyi — aki korábban egyházművészeti tevékenységet is kifejtett (1942-ben ő tervezte a Győr-nádorvárosi templom mozaikpadlóját) — kisé egyhangú, de jó ízlésű és kultúrált művész. Gyümölcsös, halas, mandolinos csendéletei és enteriőrjei a francia festészet — főként Georges Braque piktúrája — iránti hűségről tanúskodnak. A művész — Göllner Miklóssal, Mihályt Pállal és Ilosvai Varga Istvánnal együtt — a szentendrei festőknek ahhoz a csoportjához tartozik, amely a konstruktív és a posztimpresszionista kifejezés mód szintézisére törekszik. Főnyi munkásságának esztétikai súlya nem túl nagy, — rokonszenves viszont a művész mértéktartása; más — hasonló kaliberű — festők munkáik tömkelegét teszik ki a falakra, ő viszont beéri két-három tucat képének bemutatásával. S ezt a kis gyűjteményt végül is kellemes szájjázzel néztük végig.

*

A kaposvári Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár Goszthony Mária festő és

iparművész festményeit, rajzait, rézkarcait és kerámiáit állította ki. A Somogy megyei Bárdibükkön élő Goszthony Mária a tizes évek végén Kernstok Károly legkedvesebb tanítványai közé tartozott. 1919 nyarán ő is növendéke volt a Kernstok vezette nyergesújfalusi szabadiskolának, amely művészettörténeti nevezetességűvé vált, minthogy ott dolgozott a fiatal Derkovits Gyula is.

A művész nő a 19-es forradalom leverése után külföldön élt, Bécsben, Firenzében, Assisiben, Perugiában, Rómában, Tunéziában, az angliai Berkeley-ben és a karintiai Villachban. Kapcsolata Derkovits-csal nem szakadt meg, több ízben vásárlással segítette nehéz körülmények között élő kollégáját.

Goszthony Mária rajzai („Fák a nyergesi kertben”, „Dombos táj”) a *Nyolcak*-csoport művészeinek tömör, a látvány-elemeket komprimáló előadásmódjához állnak közel. Ugyancsak értékesek olajfestményei és akvarelljei („Tunisz”, „Önarckép”, „Positanói táj”), amelyeket az élmény melege és biztos (de nem hivalkodó) mesterségbeli tudás jellemez.

A művész nő — aki keramikai stúdiumait Faenzában folytatta — artisztikus vázákat, tálakat és feketekávé-készleteket is készít. A kaposvári tárlat katalógusa nem túloz akkor, amikor azt állapítja meg, hogy a Goszthony-kiállítás „egy jeles művész gazdag, sokrétű munkásságát” tárja a közönség elé.

*

Képzőművészeti könyvek. Művészeti könyvkiadásunk szerencsés kezdeményezésének tartjuk a *Képzőművészeti Almanach* (Corvina kiadó) megjelenését. A *Szabadi Judit* szerkesztette első szám anyagából elsősorban a közelmúlt nevezetesebb külföldi és hazai tárlatairól (így az 1968-as Velencei Biennáléről, a Rippl-Rónai-, Nagy István-, Bokros Birman-, Kassák-émlékkiállításokról) szóló tartalmas cikkeket, továbbá Sík Csabának az utolsó nevedszázad angol szobrászatával foglalkozó tanulmányát és Szabadi Juditnak Ország Liliről, „a magyar festők között teljesen társtalan”, kiváló művészről írott esszéjét emelnénk ki.

A kötet munkatársainak — Körner Évának, Németh Lajosnak, Néray Katalinnak, Pernecky Gézának, Szabó Júliának és másoknak — írásait a modern művészeti törekvések iránti rokonszenv; megértés hatja át, a kiadvány esztétikai orientációja kiviláglik Körner Éva Bauhaus-cikke egyik mondatából:

„A húszas évek sokak számára elvontnak és túlhaladottnak tűnő avantgarde mozgalma — ma is eleven művészet.”

A „Körkérdes” rovatban prominens magyar művészek nyilatkozatait találjuk a XX. századi képzőművészet néhány sarkalatos kérdéséről. Borsos Miklós a kortársi művészet elméleteinél és irányzatainál sokkal nagyobb jelentőségűeknek tartja „az eredeti tehetségek (Manzù, Marini, Moore stb.) által létrehozott nagyszerű műveket.” A művészet iránt érdeklődő közönség — Borsos véleménye szerint — nem „esztétizálás”-t vár a művészeti írótól, hanem a minőség kérdésében való hozzáértő eligazítást, „a jó és a rossz, a silány divat és az igazi értékek” megkülönböztetését. Bartha László festő szerint „az utóbbi két évtized magyar művészete nem korszerű”, s ennek egyik oka „az opportunista számítás”. Bálint Endre festő a közelmúlt és a jelen hazai művész-képzését bírálja éles szavakkal: „A fiatal művésznemzedékek e húsz év alatt — sajnos — nem a kor valódi követelményeivel ismerkedtek főiskoláikon, hanem a művészet hivatálnokainak gyakorta váltakozó nézeteivel.”

A képanyagot Paul Klee, Fernand Léger, Henry Moore, Picasso, Kassák, Czöbel Béla, Ferenczy Béni, Vilt Tibor, Anna Margit, Kondor Béla és más kitűnő művészek munkáiból állította össze a szerkesztő.

*

„A művészet kiskönyvtára” sorozat legutóbbi kötete Bálint Endre festőnek, a szentendrei művészcsoport egyik legjelentősebb mesterének munkásságával foglalkozik. A tanulmány szerzője — Szabadi Judit — sok találó megállapítást tesz a művész „nosztalgikus-mágikus képeinek” világáról, Bálint „kereső-kísérletező szenvedélye”-ről, s arról, hogy a festő merített ugyan mind a nonfiguratív piktúra, mind a szürrealizmus eszköztárából, de „művészetét mégsem lehet akár a szürrealizmus, akár az absztrakció fogalmával kimeríteni”. Szépek, finomak Szabadi képelemzései is, így például a „Groteszk temetés”-ről vagy „A csodálatos halálszat”-ról szóló sorok. Azt viszont sajnáljuk, hogy a párizsi Labergerie-kiadónál (az 50-es évek végén) megjelent Jeruzsálemi Bibliához készült Bálint-metszeteket — amelyek François Mauriac meleg elismerését is kivívták — meglehetősen kurtán tárgyalja a kötet.

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(BACH KARÁCSONYI ORATÓRIUMÁNAK TEMPLOMI ELŐADÁSAI.) A Bach-életrajzok és a zenetörténeti kézikönyvek szinte kivétel nélkül „alkalmi” kompozícióként tartják számon Johann Sebastian Bach Karácsonyi oratóriumát, amely a mester lipcsei éveiben, 1734-ben született, amikor Bach hat kantátafüzérrel ünnepelte a karácsonyt. Az első december 24-én adták elő, az utolsót vízkereszt napján. A műnek nincs összefüggő drámai története, a lazan egymáshoz fűzött kantáták inkább az ünnep hangulatát fejezik ki, elsősorban tehát az impresszionisztikus víziók világába vezetnek, s egy-egy mesterien betoldott „pastorale” formájában idézik a jászol köré seregglő pásztorokat s egy-egy hatalmas kórus-sal az ünnep fénylő csillagképét. A korábban szerzett egyházi és világi oratóriumok és kantáták zenei anyaga szinte kivétel nélkül ott lüktet a Karácsonyi oratóriumban, s a mű épp ezzel válik összefoglaló alkotássá. Mintha Bach meg akarta volna mutatni a lipcsei polgároknak: íme, itt vagyok, ez az én zenei világom, figyeljétek, csodáljátok! S ez a csodálat korunkban évről évre növekszik. Korábban inkább a két hatalmas passiót, a h-moll misét és a Magnificatot emlegették Bach művei közül, az utóbbi két évtizedben azonban fokozatosan fölfénylött a Karácsonyi oratórium csillaga is. A mai hallgató nem hiányolja az egységes drámai cselekményt — Händel oratóriumaiban is alig-alig van ilyesmi —, inkább a csodálatos zenei materiát méltányolja, amelyben ott lüktet, ott izzik a barokk kor minden nagyszerű zenei kezdeménye, csak egy minőségileg sokkal magasabb rendű formában kifejezve, beállítva a karácsony utolérhetetlenül idillikus hangulatába. A karácsonyi hangulata ez, amely egy városzéli istállóban kezdődik, s melynek első kórusát a mezőről egybeseregglő pásztorok zendítették meg, oly szépen, oly kifejezően, hogy a krónikás az angyalok seregét is odaiázta melléjük. Ez az égitel egybeolvadó földi harmónia cseng Bach oratóriumban. Nem véletlen, hogy a lipcsei mester egyik legnagyobb értéke és rajongója, a nagy Pablo Casals épp a Karácsonyi oratórium hangulatát, szellemiségét, zenei világát imádkozott továbbfejleszteni saját alkotásában, az El Pessebre című oratóriumban, amely

a hatvanas évek közepén az emberiség békevágyának egyik legszebb kifejeződéskévé vált, városról városra ébresztgette bemutatóin a kollektív lelkiismeretet. Bach műve persze éppenséggel nem ilyen hatalmas szándékkal készült. Mint kivétel nélkül mindegyik alkotásában, ebben is mélységes vallásos érzését, lelkiületét igyekezett valamilyen formában „kiírni magából”. (Csak egy jellegzetes példa: a Karácsonyi oratóriumban a gyermek Jézus érkezését ünneplő ének azonos azzal, amely a Pilátus előtt áll, szenvedő, megalázott Krisztushoz szól. A mű tehát Jézus születésében előrevetíti halálát, s egységben — és ez sokkal mélyebből fakadó egység, mint a drámai történet — szemléli a megváltói életművet.) S talán épp ez a szándék, ez a mélyről fakadó, mindegyik taktusban érvényesülő őszinte, benső hitel az, amit korunk annyira értékel és érzékel az oratóriumban. Mert a Karácsonyi oratórium, amelyet még Albert Schweitzer sem helyezett az első sorba, kétségtelenül a manapság egyre erősödő, növekvő Bach-kultusz középpontjába került; még előadásában is összecsap a Bach-műveknél általában tapasztalható kétféle felfogás. A lipcsei „tradíció” inkább bensőséges, spirituális vonatkozásait hangsúlyozza, s a korálokra, a népénekekre helyezi a fő súlyt. A másik, kétségtelenül hatásosabb, és a nagyközönség körében is hamarabb népszerűsre számot tartó felfogás a hatalmas kartételeket és a bravúros áriákat helyezi az előadás homlokterébe, pedig így épp az oratórium kollektív szándéka sikkad el valamelyest. Ha szabad választani egyáltalán ilyen hatalmas művek esetében, számunkra inkább az egyszerűbb, a mű pasztorális vonásait aláhúzó előadás a rokonszenvesebb, bár nem kétséges, hogy a másik megszólaltatási formát olyan csodálatos egyéniségek fémjelzik, mint Karl Richter, korunk egyik legnagyobb Bach-karmestere.

Szinte természetes, hogy templomi kórusaink elsősorban a mű áhitatos vonatkozásait emelik ki, s így a Bach-oratórium leglényegéig jutnak. A Luthéria Ének- és Zenekara esetében ez nem is meglepetés, hisz Weltler Jenő karnagy és Traitter Gábor régóta a hitteles Bach-kultusz zászlóvivői. Most is szép, kidolgozott előadásban szólaltatták meg a Karácsonyi oratóriumot. De

haszonlóan magas színvonalú produkcióval örvendeztetett meg a Bucsy László vezette Liszt Ferenc kórus, melyet Gergely Ferenc támogatott az orgona mellől.

*

(KARÁCSONYI EGYHÁZZENEI ESEMÉNYEKRŐL.) Karácsony a magyar egyházzenenek is ünnepe. Ilyenkor szinte valamennyi templomi kórusunk előad egy-két nagyszabású misekompozíciót, vagy egyházzenei áhítatok keretében szólaltatják meg a zeneirodalom legszebb karácsonyi szerzeményeit. Mindegyikről írni egy ember számára természetesen lehetetlen feladat, de az a néhány, melyet meghallgathattunk, mint csepp a tenger, tükrözi egyházzenei kultúránk jelenlegi állapotát, s azt a törekvést, hogy a liturgia megújulásával párhuzamosan az egyházzene is új utakra térjen. Persze a legsikeresebbek, legemlékezetesebbek most is azok a hatalmas alkotások, melyek hegyecsökként emelkednek ki a zene átlagából, s egyszerre vallanak a zenei és a vallásos gondolat fejlődésének mozzanatairól. Itt van mindjárt a hozzánk még meglehetősen közel eső — s mesterségesen is továbbtenyésztett romantika. Gounod Szent Cecilia miséje — melyet annak idején Tamás Alajos oly remek érzékkel fedezett fel, megelőzve azt az érdeklődést, amely napjainkban támadt e csodálatos szépségű alkotás iránt — alighanem e korszak tetőpontja, túlcserdülő szépsége, letisztult dallamvezetése, mély költőisége a romantika minden törekvését egyesíti magában. Puccini Messe di Gloriájában azonban már olykor-olykor annak is tanúi lehetünk, mint lesz a forma tartalom nélküli keret, miképp helyettesíti az érzelmek gazdagságát a dallamfordulatok ismételtetése. Persze ezzel együtt nagy dicsősége az AC Kapisztrán Kórusának és Zenekarának, hogy e két alkotást állandóan műsorán tartja és igen szép előadásban szólaltatja meg.

Margittay Sándor megint másik korszak, a barokk tetőpontját idézi orgonadélelőttjein a Bazilikában, ahol sorozatban adja elő Johann Sebastian Bach összes orgonaműveit. Ez a remekül ki-vitelezett, magas színvonalú, felfogásában olykor revelációnak ható orgonajáték, és maga Bach is talán nagyobb, jobban szervezett propagandát igényelne. Tavaly a Bécsikapu téri templom zsúfolásig megtelt egy hasonló vállalkozás alkalmával. Erre itt az időpont — vasárnap délelőtt fél tizenkettőtől a déli

miséig — miatt sem számíthatunk. De a hirdető táblára például ki lehetne tenni a műsort, s egy-két jellemző, magyarzó szót is lehetne mondani az egyes művek között.

*

(LEMEZFIGYELŐ.) Decemberben egyre-másra jelentek meg a Magyar Hanglemezyártó újdonságai, melyek között jó néhány világszínvonalú, nagyszerűen sikerült felvétel is akadt. Hogy mit is jelent világviszonylatban a magyar lemez, azt ékesszólóan bizonyította az idén is megszerzett Francia Lemezek Nemzeti Nagydíja, mellyel a Hanglemezyártó négy Liszt lemezt tüntették ki (Zsoltárok, Egyházi Kórusművek, Missa Choralis, Requiem), részben azért, mert ezek a felvételek remekül sikerültek, részben mert a világon páratlanok. Ez a hatalmas elismerés mindenesetre figyelmeztető lehet, hogy milyen irányban lehet még a magyar hanglemezyártást továbbfejleszteni úgy, hogy nemzetközi vonatkozásban is további sikerekre számíthassunk. A máris nagy figyelmet és elismerést keltett Bartók és Kodály sorozat mellett érzésünk szerint a klasszikus és modern alkotásokat úgy kellene megválogatni, hogy lehetőleg kevés lemezfelvételük forogjon közkezen. Ritka az olyan eset, mint Ferencsik Jánosé, aki Mozart két közismert szimfóniáját vezényelte lemezre — mind az esz-dúr szimfóniából, mind a Jupiterből már tizenöt felvétel ismert —, az övé mégis joggal keltett nemzetközi elismerést. Bizonyára nemzetközi siker lenne például Bach összes orgonaműveinek felvétele, Händel orgonaversenyeinek előadása, Mozart és Haydn orgonakompozícióinak felvétele, s a sok egyéb lehetőség mellett hadd kockáztassam meg például azt is, hogy templomi kórusaink sokszor énekelnek olyan miséket, melyeknek egyszerűen hozzáférhetetlen a lemezfelvétel, vagy éppen nincs (például az előbbiekből említett Puccini-mise). A nemzetközi elismerés persze annak is elismerése, hogy a Magyar Hanglemezyártó jó úton halad, s igaz örömmel gratulálunk mindenkinek, akiknek munkája hozzájárult a magyar kultúra nemzetközi méltánylásához.

Aligha kell részletesen méltatnunk Erkel Bánk bánjának új felvételét Ferencsik János vezényletével (micsoda remek karmesteri munka ez!). Az is inkább érdekesség, hogy Melis György ezúttal új szerepre tért át, s Tiborcot énekl. Ez a lemez nyilvánvalóan „bestseller”

lesz, ami azért is öröndetes, mert egy olyan Erkel-kép kialakításához is hozzájárul, amely végre túllép a kizárólagos romantikus-centrikusságon és Wagner utánzásán (Hungaroton LPX 11 376-78). A lemez kivitelezése is művészi, az ismertető szöveget Konecsni György nagyszerű képei illusztrálják, az énekek és a zenekar teljesítménye pedig világviszonylatban is számottevő. (Nem is csoda, hisz a fontosabb szerepeket Simándy József, Ágay Karola, Komlóssy Erzsébet, Faragó András, Melis György, Réti József és Palócz László éneklék, tehát Operaházunk élgárdája.) Gyönyörűen szól a Filharmóniai Társaság Zenekara (ugyan melyik zenekar játszhatná szebben éppen Erkel műveit?) és a Németh Amadé vezette operaházi énekkar.

Alighanem igen népszerű lemez lesz Händel Négy orgonaversenyének felvétele is (Qualiton LPX 11 380). Az orgonaszólamot Lehotka Gábor játssza tartózkodó izléssel. A Liszt Ferenc Kamarazenekart Sándor Frigyes vezényli a töle megszokott lobogó szenvedéllyel. A felvételt a pannonhalmi Boldogasszony kápolna orgonáján készítették, amely a barokk korból származik. (Szigeti Kilián részletesen szól a lemezbortón erről a Burghard műhelyből kikerült hangszerről, amely Kajárról került jelenlegi helyére. Kár, hogy ismertetése az orosz nyelvű szövegből teljes egészében kimaradt.) Szépen hangzó, értékes lemez ez is, érzésem szerint azonban nem a legszerencsésebb két különböző opusból együvé gyűjteni a versenyműveket, hisz ezeknek több felvétele ismert, s korántsem biztos, hogy a hiányzó egyért megvásárolja valaki az egész lemezt. Ezen az orgonán, ezzel az együttesel érdemesebb lenne Händel összes orgonaversenyait felvenni.

Ragyogóan sikerült, minden szempontból kifogástalan felvétel a Vivaldi Tizenkét szonátáját tartalmazó lemez (Qualiton LPX 11 387-88). Kovács Dénes (hegedű), Sebestyén János (csembaló) és Frank Mária (cselló) salakta-

lanul szép, klasszikusan tiszta, nemes tónusú játékból hibátlan tökéletességgel bomlik ki Vivaldi zenéjének átszellemültsége, szökellő jókedve és életörme. A korai Vivaldi-művek közé tartozó tizenkét szonáta már érett, ereje és tudása biztonságában lévő mester alkotása, aki kivált a hegedű számára (értelmezhető: virtuóz hegedűs volt maga is) ad remek játékkalkulát. Kovács Dénes él is ezzel a lehetőséggel...

Az NDK Kulturális és Tájékoztató Irodájának lemezüjdonsgái közül Brahms III. szimfóniája és Vivaldi öt fuvolaversenyének felvétele érdemel külön méltatást. A Vivaldi lemez (Eterna 8 20 740) tulajdonképpen átvétel, eredetije a Supraphon cégnél jelent meg az Ars Rediviva együttes játékaival. Milan Munclinger együttese a barokk korszerűsítésének sok vitát keltő, de kétségkívül jelentős útját járja: együttesük összeállításához alkalmazzák a régi partitúrákat, s a tempókat is a maguk elképzelései szerint választják meg. A Vivaldi felvétel az együttes vezetőjének szép fuvolajátékával legjobb teljesítményeik közül való, melyet érdemes volt átvenni német lemezre is. E lemez előnye az eredetivel szemben: Canaletto gyönyörű festménye a címlapon.

A 8 20 186 Eterna lemezen Brahms Tragikus nyitányát és a III. szimfóniát Wolfgang Sawallisch vezényli a Bécsi Szimfonikusok élén. A nagyműtű, világhírű együttes szereplése eleve tekintélyt biztosít e lemeznek, még ha Sawallisch kissé száraz előadói alkat is, akit ritkán hevít fel a zene spontán áradása. Egyéniségéhez talán ezért is a gyors tételek s Brahms heroikus alkata állnak közelebb, míg a líra kifejezésére kevesebb árnyalatot talál. Ezért szürkébb a Tragikus nyitány, s a szimfónia Andante tétele. Azt talán mondanunk sem kell, hogy ezekkel a kifogásokkal együtt a lemez igen magas művészi színvonalat képvisel, s öröme lehet minden gyűjtőnek és a szép zene barátainak.

Rónay László

A szenvedélyekből és vágyakból ered minden erény, ha azok jól rendezettek és helyes mértékkel élünk velük; ha azonban nem fékezzük őket, akkor belőlük származik a lélek minden hibája és tökéletlensége.

K e r e s z t e s S z e n t J á n o s

FILMEK VILÁGÁBÓL

Dillinger halott (olasz, színes). Írta: M. Ferreri és S. Bazzini; kép: M. Vulpiani; zene: T. Usuell; rendezte: Marco Ferreri; fősz.: M. Piccoli, A. Girardot.

Ha... (angol, színes). Írta: D. Sherwin; kép: M. Ondricek; zene: M. Wilkinson; rendező: Lindsay Anderson; fősz.: M. McDowell, D. Wood, R. Warwick, Ch. Noonan.

A tömegméretű termelés felé tartó társadalmak lassan kimerülnek a maguk tagadását. A társadalmi-politikai helyzet megítélésében eltűnnek a múlt századvég szokásos osztálykategóriái; a jól-rosszul intézményesített jólét és demokrácia gyakorlatilag megvalósítja a klasszikus bérharcok követeléseit, s a közvetlen erőszak hívei között inkább az anarchizmus időtlenebb eszméi hódítanak. Valamennyi fejlettebb ipari álamban bonyolult irányítási, bürokrata és kommunikációs rendszer alakul ki, és a manipuláció különféle képpen megszervezett változatai tűnnek föl. Az új kritikai elméletek kialakulására talán a legnagyobb hatással az a fölismerés lehetett, hogy az elnyomással újabban nem az éhezés és a szolgaság jár együtt, hanem inkább a tömegek „kiskorúsítása”, mivel különféle módon ugyan, de érdektelenné teszik őket a politikai döntések hozatalában, ezzel párhuzamosan pedig felesleges erények és értelmetlen áldozatok reprodukálására készítik őket.

Marco Ferreri a jólétben élő átlagember torz cselekvésmechanizmusát, Lindsay Anderson pedig az ehhez vezető nevelési rendszert állítja műve középpontjába. Mindkét film a „kiskorú” tömegember kiütkeresésének, gyilkos önfelszabadításának folyamatát ábrázolja. Problematikájuk tehát a társadalom új negációját, s így a tömegtársadalom viszonyaira adott filozófiai válaszokat tükrözi.

Az új tagadás filozófiája Ernst Bloch tanításából indult ki: „Az, ami van, nem lehet igaz.” Ennek a dialektikus iskolának a keretei között alakította ki Herbert Marcuse a társadalmi utópia és a forradalom újabb összekapcsolásával totális, és eredményeiben metafizikus világnézetét. Céljai közé a társa-

dalmi változás, és az „új ember” misztikus létrehozása tartozik, bizonyos értelemben a bűnbeesés előtti állapot visszaállítása, ha nem is annyira a történelemelőttiesség irracionális lelkeségének segítségével, ahogy ezt még a századfordulón Klages, Dühring, Langbehn és más, az akkori fasizmus előkészítő filozófusok hangoztatták, hanem inkább a fejlett ipari-társadalmi eredmények alapján. Azonban a „ma esedékes dialektika” — írja Adorno, a dialektikusok előző nemzedékének legjelentősebb képviselője, — „nemcsak az uralkodó társadalmi tudat ellenfele, hanem a teljesen magára talált, s ennek következtében persze önmaga tagadásába forduló pozitívizmushoz is.”¹ Az utóbbi magyarázata elsősorban az, hogy az elkötelezetlen pozitivisták (Wittgenstein, Popper, Kaltenbrunner) éppen a kritikai elméletek messianizmusát vonják elsősorban kétségbe. Ezért Marcuse, és különösen Jürgen Habermas, a társadalomkritikai mozgalmak legdinamikusabb vezérégyéniségei, megváltás eszméik védelmében magának a tudománynak az előítéletmentességét és szabadságát tagadják, amiben sajátos módon megegyeznek a két háború közötti fasiszta nézetekkel. A forradalmi diákmozgalmakban ez az elmélet meglepően gyakorlatiassá vált, és a „tett a legmagasabb elmélet” ultraradikális jelszava a kritikai elméletek mentorait egy, számukra új félelemmel ismertette meg. Előállott ugyanis az a helyzet, hogy nemcsak a jóléti társadalom által nevelt nemzedék fordult szembe magával a társadalommal, hanem az új kritika által nevelt forradalom is szembe fordult saját nevelőivel.

Mindezt azért kellett részletesen ismertetni, mert ennek a jelenkori csődtömegnek a földolgozása bevonult a filmművészetbe is.

Truffaut: 451° Fahrenheit, Godard: Alfaville 60 című filmje példa rá, Marco Ferreri filmjének alapkoncepcióját például Marcusetől kölcsönözte; eszerint az ipari társadalomban élő ember elvesztette második dimenzióját, a reményt, és már csupán egy dimenzióban, a fogyasztásban él.² Ennek kö-

¹ T. W. Adorno: Negatív dialektika. Frankfurt, 1966. p. 296.

² H. Marcuse: Az egydimenziós ember. Tanulmányok a fejlett ipari társadalom ideológiájához. Neuwied, 1969.

vetkeztében cselekvései tartalmatlan hely- és ötletváltozásokká degradálódnak, s végül egyetlen egy cselekedet adhat már csak tartalmat az életének, a gyilkosság. Mindez a filmben úgy valósul meg, hogy a jómódú átlagember hazatérve munkájából, lakásában szokásos hétköznapi tevékenységét végzi: vacsorát főz, televíziót néz, filmet vetít, újságot olvas. A látszatra vontatott, valójában azonban súlyos feszültséggel — a cselekvésre bármely pillanatban kész ember és a céltalan lét ellentmondásának feszültségével — tele légkörben, a komfort és a béke környezetében ez az ember különösebb lelki átalakulás nélkül, jóformán játékból talán, lelővi alvó feleségét, és elindul Tahiti felé. Jellepe sen egész „jóléti” egzisztenciájától szabadult így meg, és hozzáfoghat második dimenziójának, a reménynek a kereséséhez. A filmben előforduló jelentéktelen cselekmények (még a feleség megölése sem kapott erőteljesebb hangsúlyt) valahol mindig kapcsolatban vannak az erőszakkal, képtelenek tehát magában a társadalom életében létező brutalitással: fegyverekkel, gengszterekkel, katonasággal. Az erőszaknak észrevétlenül hipnotizáló ereje van. Egy apró véletlen elég, hogy a rendezett, de lélektelen életet élő ember elinduljon az örület felé.

Lindsay Anderson műve az oktatási rendszert veszi célba: a lexikális tudásigényt, a tanári tekintélyt, a manipulációs szabadelvűséget, a militáns gyakorlatozást, a paternalizmust. Az iskola azonban itt is átvitt értelmű, s nyilván a társadalmat képviseli; lényegében újra csak arról van szó, hogy maga a társadalmi környezet vezeti az örületbe az embert. A szereplők régies öltözeteket viselnek, az élet koraközépkori falak között zajlik, mintegy sugallva, hogy minden idejétmúlt. Az oktatási rendszer bírálatában Anderson az előbb ismertetett dialektikus tudománykritika szempontjait alkalmazza. Eszerint a „tudomány, mint olyan, soha nem biztosítéka az igazságnak...”, azaz „... a tényleges megismerés nem az adott

tény fölismerésében rejlik, hanem abban, hogy hogyan foglalunk állást vele kapcsolatban” (ami annyit jelent, hogy ha a helyes ideológia alapján foglalunk állást egy ténnyel szemben, legyen az akár az Ix1, úgy ismerjük aényt, fordítva pedig nem). A hasznosságnak ez a korai kapitalista vállalkozókat is megszégyenítő agresszív fölfogása a *Marcuset* és *Habermast* követő, s aztán őket is támadó diákmozgalmak politikai koncepciójává vált, és „az iskola politizálásának” fogalmában öltött testet.

Anderson filmjében azt a nevelési rendszert ábrázolja, amely a maga szatócsgondolkodásával növendékeiben is kitermeli ezt a szemléletet; azaz a forradalmárok erkölcsisége szerinte semmiben sem különbözik azokétól, akik elene fellázkodtak. Tulajdonképpen ezért olyan heves Anderson kritikája: a brutalitásra vezető eredményen érzett kétségbeesését tükrözi.

„— Az erőszak és a forradalom az egyedüli tiszta cselekedetek!” — mondja a film egyik főszereplője. S a befejezésben halomra gyilkolják a kollégium tetejéről a szülőket és a látogatókat, akiket csak gépfegyverek hatósugara elér.

A szereplők irracionális megváltáskísérlete kapcsolja össze a két filmet. A felszabadulás a gyilkossággal esik egybe. Kézenfekvő tehát a kétség is: egyáltalán szabadok lesznek valaha is azok, akiknek ennyire szükségük van a gyilkolásra a szabadsághoz?

S ez az a pont, ahol a két film rendezői kikerülnek szereplőik, s egyben a tagadás dialektikájának gyilkos körforgásából. Rokonszenvük ezíránt a metafizika iránt kétségtelen; ennek ellenére képtelenek mást tenni, mint a tévket ábrázolni, állásfoglalás nélkül, anélkül, hogy valamiféle helvnek tartott eszmeiséggel magyaráznák őket. Így azonban egészében mégis pozitívista módszert alkalmaztak, mivel az igazságnak nem tulajdonítottak normatív jelleget, hanem egvszerre több fölfogás részleteivel is összekapcsolták azt.

UNGVÁRY RUDOLF

Ha Isten művei olyanok volnának, hogy az emberi ész könnyen fölfoghatná, nem volnának már csodálatosak, nem is lehetne azokat kimondhatatlanoknak nevezni.

K e m p i s T a m á s

D O K U M E N T U M

PÁRBESZÉD — DÉRY TIBORRAL

DÉRY-MŰVEK MARGÓJÁRA

(a riporter olvasónaplójából)

A KÉTHANGÚ KIÁLTÁS, 1922; AZ ÁTUTAZÓ, 1933

Mi van a megsejtett szépségek mögött? Kín, szerelem, beteljesülés. A beteljesülés zavara, csodái. Formák robbanása, s kísérletezések háttérben megbúvó lényeg. Olykor-olykor úgy érzem, földcsuszamláson állok, de gyönyörködöm mégis. Mert gyönyörködöm kell. Akár egy kamasznak, aki most fedezte fel saját erejét, az ember testének-lelkének ismeretlen tájait.

ÉNEKELNEK ÉS MEGHALNAK, 1928.

A szerelem elfáraszt és újraéleszt, frissen lepárolt szeszt önt a kékes láng alá, csodálatos boldogságot szór kávédarálójába, hogy finomra őrölje erőnket és megsemmisítse hazugságainkat. Különös élet: tétovaságok és tudatosság, érzelmek folyói, érzékek gejzirjei. Csak hasonlattal fogható: a mélykék égbolton szétterül százezer hőfőhő páfránylevél, s vörösbarna árnyékukba rejtik a tiszta szerelmek ölet.

AZ ÉNEKLŐ SZIKLA, 1930; G. A. ÚR X.-BEN, 1964

Az ösztönök kékfátyolos asszonyok, akik hosszú fekete folyókon bolyonganak a könyv lapjain. Vasrácsok őrzik a kijáratokat — a borítója, fedele —, szöges korbácsok az ablakokat: betűk, betűk, betűk. S most nincs, aki öntözze a kertek virágait, a zsenge jegenyék tövét. Semmi harmónia sehol!

FELELET I—II., 1950—52; KÉT EMLÉK, 1955; NIKI, 1956

Furcsa teremtmény az ember! Egyik sajátos tulajdonsága, hogy idővel fel-falja önmön eszméit, amikben hisz vagy már elfelejtett hinni. Így jártunk legutóbb a mi huszadik századi humanizmusunkkal is. Emberközpontúság — homocentrizmus. Tudjuk, adoptált gyermek, kengyelbe újra befogott csikó. Hatvan év álmodozói, ábrándos, nemes szándékú írói, költői, festői idomilgatták ezt a reneszánsz-korban elszabadult és nekikeseredett eszmét. Nagy műveket lehetne felsorolni, klasszikus remekeket, melyek a humanizmus jegyében fogantak. A század történelme pedig mintha cáfolná fogantatását. Visszamenőleg is. Tehát az emberi szellem hatalma a művészetben tisztán művi humanizmust hirdetne? A valóság ismerete, rutinja és igazolása nélkül? Csupán intellektuális vágyból? Nem hihetjük. Hajlok afelé, hogy inkább folytonos és mindmáig befejezetlen a csata. A játszma még nincs végleg eldöntve. Az ember egyszer felébredhet dehumanizált valóságából és felnőhet önmagához.

A BEFEJEZETLEN MONDAT, 1947

Egy félig-meddig önletrajzi mű. Főhőse, megundorodva gazdag polgári környezetétől, attól a kicsinyes és lélektelen világtól, amelyben élni kényszerült, a munkássággal keres kapcsolatot, de erőfeszítései sorra kudarcot vallanak. Nem sikerül megértetnie és elfogadtatnia magát. Hiába határozza el, ezentúl a munkások életrendjét követi, előbb-utóbb rá kell döbbenie arra, hogy reménytelen vállalkozásba fogott, mert idegennek tekintik, betolakodónak, és bizalmatlanok iránta. A mondat tehát, amely teljesnek indult, most már örökre befejezetlen marad. A közösségé-válás tragikuma ez. A „látva lássanak” és a „lennék valakié” megoldatlansága.

SZERELEM ÉS MÁS ELBESZÉLÉSEK, 1963;
THEOKRITOSZ ÚJPESTEN I—II., 1967

Írónak lenni és tisztának maradni — lehetséges-e? Amikor a lelkiismeretével és hivatástudatával, hiúsága kínjaival és öröme kétségeivel kell makacsul megküzdenie, miközben szépség és valóság maradéktalan birtoklására tör. A küzdők ugyanis gyakran elvesztik érzéküket a morális kategóriák iránt, mert őszinteségük néha nagyobb a szemérmességüknél. A művészet labirintusából pedig már sokakat úgy okádott ki a szörny, hogy rajtuk maradt a szépség mocska is: tévedéseik és tagadásaik szégyenfoltja. S ez azt jelenti, hogy — nem egy Minotaurusszal viaskodva — átkok és vádak szakadatlan fájdalmát viselik a nyíltságukért egész életükön át, irigy és haragvó tekintetektől kísérve.

A KIKÖZÖSÍTŐ, 1966

Az író nem ismételtetheti az olvasott vagy megtanult igazságokat. Magamagának kell újakat teremtenie, új kinyilatkoztatásokat megfogalmaznia. Azok tartják életben, azok örzik a jövőnek. De a művésznek nemcsak akkor elengedhetetlenül fontos erősnnek lennie, amikor kifejezi a maga igazát, hanem akkor is, amikor azt másoknak tudomására hozza. Az író azonban ehhez már erőltlen. Mintha számára a világ és az ember érdektelenné válna. Igazának visszhangja nem kelte benne több lármát. Körülnéz ajkbiggyesztve, ingerülten legyint és bölcsen lefekszik aludni.

SZEMBENÉZNI, 1968; ÍTÉLET NINCS, 1969

Vitakoznunk kell vele. Ugyanakkor azonban nem tagadhatjuk meg tőle rokonszenvünket, még ha sok mindenben ellenkezik is a felfogásunk. Drámai szentenciája: Káin és Ábel története nem fárad el ismétlődni, örök körpályát fut be az emberiséggel — félelmetes és csüggesztő állítás. Eszerint a rossz állandóan újratermelődik, mert újratermelődik maga az emberiség is. Mindig lesznek közöttünk gyilkosok és áldozatok, s bármit teszünk is, semmi foganatja. Ilyen tehetetlenek és kiszolgáltatottak lennénk? Értelmetlen és felesleges minden jóra való törekvés, a „küzdés maga”? Záróra, emberiség. Ezzel nem lehet egyetérteni!

Vajon nem arról van-e szó inkább, hogy az író élete vesszőfutásait, ki tudja, hány Canossa-járását vetíti ki és láttatja velünk a magunk bajának és kiábrándultságának? Vajon nem egy, a világgal és önmagával meghasonlott ember vallo-mása ez? Igaz, nem tudhatjuk, mi mit tettünk volna a helyében? Az vesse rá az első követ... És keserősége, szenvedéseinek és botlásainak takaratlan megmutatása mögött vajon nem ingerült szeretet-igény van-e? Szkepticizmusa, mímelt közönye vajon nem vágy-e az érdek nélküli megbecsülés és a romlatlan tisztelet iránt? Nem a mi dolgunk firtatni. A bizonyosság már felelősség is. De bármennyire is különböznek a nézeteink egy-egy kérdésben, meg kell hallgatnunk őt és mindig figyelniünk szavaira.

Hisszük, hogy van ítélet, de van, vagy lesz egyszer — feloldozás is.

SZEMTŐL SZEMBE AZ ÍRÓVAL

— Ha én csinálnék egy ilyen interjút, akkor a találkozás első percétől kezdve kinyitnám a magnetofont, mert amiről például az elmúlt hét percben beszélgettünk, sokkal közvetlenebb és mulatságosabb volt, mint amikor most majd nekem szegez egy-egy kérdést, és én a homlokomat ráncolva felelek rá. De próbáljuk meg...

— Ha most, a heves vitákat és megannyi méltatlankodást kiváltott önélet-rajzi munkája, az „Ítélet nincs” után

visszatekint az életére, elmondhatja-e, hogy elégedett? Vajon ha újakezdhetné, ugyanígy élné-e végig, változatlanul cselekedne-e minden helyzetben, vagy ma inkább kihagyná egy-egy szakaszát, egy-egy állomását?

— Épp a napokban olvastam valamelyik lapban, azt hiszem az Élet és Irodalomban egy színházi kritikát Frisch Játék az életrajzzal című darabjáról, amelyben tulajdonképpen ugyanezt a kérdést vetik föl, és a kritikus okosan

azt feleli rá, az író kommentálva, hogy az ember nem tud változtatni a sorsán. De ha tudna is, érdemes volna-e? Ha előlről kezdeném s másképp élnék, nem verném el az apai örökségemet kártyán, nem hagynám a legterméke-nyebb esztendőimet parlagon stb., stb., akkor talán azok az eredmények, amelyek mulasztásaim folytán és következményeképpen születtek, sem jöttek volna létre. Talán számtalan botlásomból eredt — nem csupán erkölcsi, hanem talán fiziológiai folyamatként — az a többé-kevésbé méltányolható eredmény is, amellyel életem során elszámolhat- tam.

— *Ez azt jelentené, hogy az emberi élet bizonyos fokú sorsszerűségnek, predestinációnak van alávetve?*

— Determinizmusnak, mondjuk. Tehát nem az eleve elrendeltetés protestáns értelmezésében. Arra a felfogásra hajlok, hogy génjeiben az ember sorsa és pályája — mondjuk pontosabban: életének menetiránya — részben már előre meg van rajzolva.

— *Az olvasóközönség egy része az „Ítélet nincs”-et nyilvános gyónásnak tartja. Vállalja Ön ezt a meghatározást?*

— Vállalom. Hozzátevé azt, hogy az írónak, minden tisztességes írónak minden tisztességes munkája tulajdonképpen nyílt vagy rejtett gyónás. Vagy az élete eseményeiről, vagy a vágyairól szóló...

— *Az olvasóközönséget meglepte az a kerdőzetlen őszinteség, ahogyan könyvében mulasztásairól és vétkeiről vall.*

— A bűn indokolás nélkül is bűn marad. Nem kell mentegetni, magyarázni. De az emberek álszentek, szerintük a vétek csak öngazolással együtt vallható be. En igyekeztem nyitabb lenni.

— *De volt-e lelkiismeretfurdalása vagy bűnbánata botlásainak és mulasztásainak elkövetése után?*

— Magától értetődik.

— *Ettől próbált megszabadulni írás közben?*

— Minden írói, művészi munka — tehát nemcsak az önéletrajz — ilyesfajta folyamatot is feltételez. Meg akarok szabadulni valamitől, ami teher a számomra. Ez egyként vonatkozik a tragikus mozzanatokra és az öröme- liekre. Ha valaminek nagyon örülök, meg akarom osztani, „kiírom” magam- ból az örömet, hogy másnak is örömet okozzak. A fájdalommal ugyanaz a helyzet. Bár a fájdalom műbeli jelent-

kezésének valószínűleg más következményei is vannak...

— *Talán együttérzést akar kelteni...*

— Vagy pedig minden didaktikus szándék nélkül, valamilyen katarzisz- felét elindítani, nemcsak magamban, amikor megírom, hanem abban is, aki elolvassa. Persze az eredmény mindig kétes.

— *Az „Ítélet nincs” egyes fejezeteinek olvasása közben óhatatlanul felülrik az emberben egy kérdés: vajon ez az írói- emberi sors nem olyan utat takar-e, mint amit Werfel is megjárhatott annak idején, élete végén eljutva a kereszténységig?*

— Előbb meg kell állapodnunk abban, mi is a kereszténység? Embersze- retet-e mindenekelőtt vagy a túlvilág- ban való hit? Ha elsősorban embersze- retet — hisz valamikor annak is indult —, akkor semmi kifogásom azellen, hogy ilyen értelemben keresztény író- nak is tekintsenek. Fiatal korom sok önzését és sok morális tévedését is be- leszámítva, igyekeztem úgy vezetni az életemet, hogy lehetőleg kevés ember- nek ártsak. Úgy vélem, ez a szeretetnek egyik legreálisabb formája. Az aktívabb emberszeretetre — tehát arra, amikor az ember önmagát dobja a játékba, mert hiszen ez is hozzátartozik a keresztény- ség gondolköréhez, bár talán így több a lehetőség a tévedésre is — soha nem éreztem elég erőt magamban. De nem is volt szándokom, mert írónak lenni önző foglalkozás, egész embert kíván. Választottam egy életformát, amelyet csak magam tölthetek ki, en- nélfogva minden egyebet, minden fel- adatomat és kötelességemet ennek ren- delem alá.

— *Ebből az következik, hogy Ön megmaradt klasszikus értelemben vett ateistának?*

— Igen. Hadd mondiam el ezzel kap- csolatban, hogy nemrég a kezembe ke- rült egy Szabó Lőrinc levél fotokópiaja, melyet egy volt apáca küldött el nekem születésnapj gratulációja melléle- teként. Szabó Lőrinc azért érdekes eb- ből a szempontból, mert ő haláláig ma- terialista maradt — már amennyire egy ember egyfolytában, kihagyás nélkül materialis- ta tud lenni élete végéig. Ez a levél fél évvel a halála előtt íródott, s ebben arról beszél, milyen jó volna hin- ni, hinni az egyéni túlvilágban. Sajnos — írja —, erre nem képes. S szinte irigyl mindazokat, akik a hitben meg tudnak kapaszkodni.

— Ezt most tekinthetjük az Ön személyes vallomásának is, vagy csak egyedül a Szabó Lőrincének?

— Nem, én nem vágyom ilyen fogódzókra. Úgy látszik, eléggé önhitt vagyok ahhoz, hogy azt higgyem, saját rendem szerint, ami a földi életben elvégezni valóm van, meg tudom tenni anélkül is, hogy valamilyen más eredménybe kapaszkodjam. Magam vagyok: a magam mértéke. Önhittség? Mondjuk úgy, elég lelkiismeretesnek tartom magam ahhoz, hogy a világon kijelölt feladataimat becsülettel elvégezzem.

— A beavatatlan szemlélőnek úgy tűnik, élete tele van ellentmondásokkal és vargabetűkkel — nem merem pálfordulásoknak nevezni, így nem lenne igaz —, amiért sokan az írói-emberi hitelt kérik számon Öntől. Minek tekinti ezeket? Fejlődési állomásoknak vagy az új felismerésekből származó magatartásváltozásnak?

— Szeretném a fejlődés szót kikapcsolni a beszélgetésünkből. Fejlődés — hova? Az ősemler bunkójától a gázkamráig? A hidrogénbombáig? De az egyén fejlődésére is inkább a változás, éres, öregedés és más szinonimákat használnék. Ennek a megállapítása után azt hiszem, hogy az, amit ön az én vargabetűimnek nevez, az a körülményeknek, a külvilágnak a vargabetűje, s nem az enyém. Ha végignézek a magam életén és művészetén is, amelyben ugyancsak rendkívül sok vargabetű fedezhető fel, akkor inkább valamilyen állandóságot, folytonosságot állapítanék meg. Olyan állandóságot, amely a külvilágnak a különböző korszakokban feltett különböző kérdéseire természetszerűleg mindig más és más választ ad. Mert más választ adtam mint kommunista a Horthy-rendszer kérdéseire, és más válaszokat kényszerítettem ki belőlem a Rákosi-korszak. Azt hiszem azonban, hogy ugyanaz az ember, ugyanaz a génnek által meghatározott jellem vagy temperamentum adta az egyik választ is, a másikat is. Ez annyit tesz, hogy életem során nagyjából változatlan koeficiensként kerültem különböző számok, különböző mennyiségek mellé; így az eredmény, azaz a válasz is különbözött.

— Ön tehát sohasem változott, csak a körülmények, a külső összetevők?

— Nagyképűség volna, ha azt mondanám, hogy nem változtam, dehogy nem. Kopaszabb is lettem, kevesebb a fogam, szellemileg is hanyatlók. Továbbá azt hiszem, hogy ma többet értek meg a világból, vagy vélek megérteni,

mint harminc vagy negyven évvel ezelőtt. Összefoglalva, pontosabban: ami bennem eredendő, a mag, amelyből én a világra kinézve válaszokat adtam, nagyjából mégis változatlan maradt. Az előbb, a kereszténységgel kapcsolatban emberszeretetről beszélünk, s írói önéletről, ezek valószínűleg kezdettől fogva egyformán bennem éltek. Ez volt a magja életemnek, ma is ez. Ahogy aztán egymástól eltérő helyzetekbe kerültem — említettem egyrészt a Horthy-korszakot, másrészt a Rákosi-korszakot, mint két ellentétet —, nyilvánvaló, hogy ebből a magból különbözőképpen reagáltam egyikre is, másra is.

— Ha a hivatás felől közelítve összegezzük az elhangzottakat, megállapíthatjuk-e, hogy az élete önmagának és az embereknek tett szolgálat?

— Ha csak magamat szolgáltnám, az nemtelen munka volna. Nyilvánvaló, hogy van a művészen valamilyen benső kapcsolat a maga szolgálatával és az emberek szolgálatával között.

— Mi a véleménye bűnről és büntetésről? A bűnök az ember természetéből fakadnak-e, vagy a megszokás, a külső környezet hatása kényszerítik, ösztönzik elkövetésére?

— Ne állítsuk fel ilyen mereven ezt a kérdést: vagy-vagy. Mindennek száz oka és motívuma lehet, tehát a bűnnek és a bűnözésnek is. Amint a beszélgetésünkből eddig is kiderült, hiszek valamilyen biológiai elrendeltetésben, ami azt jelenti, hogy már eleve adva vannak erőnyeim és hibáim, mielőtt elindulnék az életem útján.

— Erkölcsi normáink tehát nincsenek?

— Azokat megszerzem magamnak...

— A társadalomban eltöltött életem folyamán?

— Az erkölcsös élet követelménye is adva lehet biológiailag.

— Eszerint erkölcsi normáimat biológiai állapotomból eredeztetem?

— A véleményem nagyjából az — amennyire ezt a rendkívül bonyolult természettudományos gondolatot meg tudom közelíteni —, hogy egyrészt hiszek abban, nagyjából már előre meg van határozva a sorsom, éppen biológiai adottságaimnál fogva; ebben azonban benne vannak az erőnyeim is, nemcsak a bűneim. Másrészt azonban, mivel nem egyedül élek a világon, összeütközéseim a külvilággal befolyásolják eredeti adottságaimat. A társadalomban történő élet tehát igenis ronthat vagy javíthat rajtam, kölcsönhatás érvényesül köztem és a társadalom között.

— Hisz abban, hogy az ember megjavulhat? Mert ha a fejlődést megkérdőjelezi, kételkednie kell abban is, hogy erre bármikor képes lehet...

— Fogas kérdéseket tesz fel. Az emberi fajta történelme eddig nem nagyon biztató. Tele vagyunk agressziókkal, amelyekről még nem lehetett megállapítani, hogy ezek az emberrel együtt születtek-e vagy pedig a társadalmi körülmények keltették és nevelték fel őket. Egy német biológus, Mitscherlich erről a kérdésről érdekes könyvet írt. Megállapíthatatlan egyelőre — írja —, — mert hiszen az embert nem lehet lombikba visszahelyezni és úgy figyelni a fejlődését —, hogyha önmagára lett volna hagyatva, akkor is kifejlődtek volna-e benne ezek az agressziós ösztönök, amelyek a mi földi életünket hovatovább pokollá teszik. Hiszen ha szét nézünk a világon, alig van egy tenyérnyi földdarab, ahol ne marnák egymást az emberek, még egy-egy nemzetben belül is: itt nemcsak osztályharcról beszélnek természetesen, nemcsak fajgyűlöletről és nemcsak vallási harcokról... Írországbán a katolikusok és a protestánsok, Belgiumban a flámandok és vallonok közötti állandó összeütközésekről, amelyek folytonos áldozatokkal, vérrel és halállal járnak, nemcsak Vietnamból beszélnek, Afrikáról és Dél-Amerikáról s más, rikítóbb harcterekről... Hanem arról, hogy manapság már alig talál az ember egy kis községnyi helyet, ahol a szomszéd ne volna halálos ellensége valamelyik másik szomszédjának. Hogy aztán ezt egyedül a társadalom nevelte volna-e ki az emberben, nem tudni... Azt hiszem, rosszszul vagyunk megszerkesztve. És az én szkepticizmusom annak tulajdonítható, hogy nem látok békülési lehetőségeket. Nem tudom, hol és hogyan lehetne az embereknek kezet fogni egymással. Ők se tudják.

— Nem gondolja, hogy a félelemnek ebben jelentős szerepe van?

— Még hozzá elhatározó szerepe. Attól félek, hogy a szomszéd előbb fog ütni, mint én. Köztudott, hogy az összes háborúkat védelmi vagy preventív háborúknak nevezik. Hódító hadjáratokat a középkor óta alig ismerünk. Akkor viszont most miért háborúskodnak például Észak-Írországbán, miért akarjuk még ma is mindegyik katolikussá tenni a protestánsokat, protestánsokká a katolikusokat, miért van az, hogy a magyar falvakban oly sokszor hallani: ez nem magyar ember, ez protestáns,

vagy fordítva, ez katolikus, nem jó hazafi.

— Talán működik az emberben egy olyan ösztön, amely miatt nem bírja elviselni, hogy mások különbözzenek tőle. Szeretné, ha mindenki ugyanolyan volna, mint ő.

— Szeretné. De azt sem bírja elviselni.

— Az ember magához hasonlóvá akarja tenni a másik embert. Miért különb a másik hite, tehetsége, fizetése, tisztessége vagy tisztességtelensége?

— Ez egyébként a művészetnek is egyik legbősegebben buzgó forrása. Igyekszem a magam képére átgújni az olvasóimat vagy a nézőimet. Igyekszem olyan nemessé, fennköltté, kiválónak nevelni őket, mint amilyenek én képzelem magamat.

A baj, tudja, még az is, hogy túl sok információt kapunk a világról. Ami annyit tesz — most csak erre a területre szűkítve ezt a kérdést —, hogy azelőtt is verekedtek az emberek, de nem tudtunk róla, s nem vehettünk példát a verekedőkről. Hallottuk, hogy Kínában boxerlázadás volt, vagy hogy a pápuák megették egy fehér embert. De ezek is csak kétszoros kis hírek voltak az újságokban, harmadnapra az ember elfelejtette őket. Most azonban a tömegkommunikációs eszközök révén minden nap a fülünkbe üvöltik az összes mérszáltságot, amelyek a földön aznap végbementek. Olyanokat, amelyekről egyébként régebben, még harminc évvel ezelőtt nem is tudtunk volna, most rendszeres tájékoztatást kapunk róluk, hadd tanuljunk belőlük. Ez az oka annak, hogy lassanként elfásulunk, mert azt látjuk, hogy az embernek mindig mindenütt ugyanaz a sorsa. Már nem tudnak lelkesíteni bennünket ezek az információk arra, hogy megszüntessünk valami messzi rosszat, mert hisz közvetlen szomszédságunkban is ugyanaz a rossz működik, mellette ugyanúgy. S az ember már nem bírja követni sem az érdeklődésével, sem a szívvel, sem az eszével.

— Ön szerint az ember tehetetlen a rosszal szemben és kiszolgáltatott? Még csak menekülni sem tud előle?

— Bizonyára ismeri Voltaire-nek azt az öregkori tételét, hogy „ápoljuk kertjeinket”. Azt hiszem, ez a legtöbb, amit ma az embertől kívánni lehet. Mindenki végezze el tisztességgel a munkát saját kis kertjében, tegye rendbe mindenki saját dolgait, nézzen szembe naponta lelkiismeretével, akkor kevesebb összeütközése lesz a szomszédjával. És ha

a szomszédja is ugyanezt teszi és a második, harmadik szomszédja is, akkor valamiféle fegyvernyugvás, ideiglenes, hosszabb-rövidebb ideig tartó fegyverszünetek jöhetnek létre. Úgy érzem, hogy ez a becsülettel, tiszta szándékkal végzett munka talán a mai ember egyetlen menedéke.

— *Úgy érti, hogy ha az ember nem él ezzel a lehetőséggel sem, katasztrófa vár rá? Érzelmileg elszegényedik, tudata beszűkül?*

— Ha ezen az úton megyünk tovább, akkor minden bizonytal.

— *Nem gondolja, hogy megoldást jelentene az öskereszténység tanainak mai gyakorlatára? Visszatérés a forrásokhoz? A leegyszerűsödés, a megtisztulás, a gondok együttes teherviselése, a közösen vállalt hit?*

— Félek a közös hitektől, mert mindig csak újabb vérfürdőket eredményeznek. Amint az előbb ön is mondta, azt akarom, hogy a másik is ugyanolyan legyen, azaz ugyanazt higgye, amit én hiszek. De ezt a közös hitet is hányféleképpen lehet magyarázni! Az egyszerűbb élethez visszatérni pedig ma már lehetetlen. Tudom azt, hiába írnék például a tömegkommunikációs eszközök, a számítógépek ellen, semmi eredménye nem lehetne, mert az emberiség sodródik. Nem keresi a saját útját, hanem megadja magát annak, amit „fejlődés”-nek nevez, azaz mohósága, hiúsága, kapzsisága rossz diktátumának. Nem tudunk visszaegyszerűsödni, visszamászni a fára, pedig talán ott boldogabbak voltunk. Talán. mondom.

De visszatérek a hit kérdésére. A hit kollektív életforma, csak több ember együttesének lehet „hite”. Egy ember magányos „hite” rögeszmének vagy elmebajnak nevezetik. A hívő tehát kénytelen szövetségeseiket keresni, minél több embert megtéríteni maga körül, szervezkedni kénytelen, mert eszméjé csak a társakban kap testet: így lép ki az egy ember fejéből a valóságba. A vallások is nyilván így keletkeznek, világi megvalósulásuk az egyház, amely a történelem folyamán a hit erőszak-szervezetévé alakult át.

Vethetnék ellenem — amiben, ha jól tudom, az új-katolikusok is reménykednek —, hogy miután az egyházak a forradalmak óta elvesztették világi hatalmukat, most majd egy szellemi reneszánsz, azaz újjászületés során lassanként visszatérhetnek eredeti hivatásukhoz, az emberszeretet, a krisztusi könyörület gyakorlásához, amint azt például a francia munkáspapok, a latin-ameri-

kai alsópapság egy része igyekezik megvalósítani. Ebben két okból nem bízom, mondjuk nem nagyon bízom. Egyrészt, mert a világ mai gazdasági mechanizmusában anyagi erőforrások nélkül nem boldogulhatni, ezek nélkül a legnemesebb eszmény is előbb-utóbb magányos rögeszmévé torzul. Másrészt, mert a premissza is hibás: nem igaz, hogy az egyházak elvesztették világi hatalmukat. Tudtommal sok százezernyi vagy milliónyi fizetett alkalmazottjuk van. Hadseregeik ugyan nincsenek, de tudtommal hatalmas, az egész világot behálózó tőkéik fölött rendelkeznek, bankjaik, iparvállalataik vannak. Tudtommal politikai pártokat szerveznek és pénzelnek. Életrevalóságuk bizonyítéka, hogy tudtommal nem mindenütt fogadják meg Szent Pál rendelkezését sem, hogy „aki nem dolgozik, ne is egyék”.

— *Ön úgy véli, hogy a történelmi-társadalmi fejlődés egy magasabb fokon az egyházak elhalnak? A hit pedig átalakul vagy megszünteti önmagát?*

— Az egyházak, főképp a katolikus, csodálatosan rugalmas szervezetek, melyek az emberiség egy nagy szükségletét volnának hivatva kielégíteni, s bár feladatukat tökéletlenül látják el, még sokáig fenn fognak maradni. Talán tovább, mint amire épültek, a krisztusi szeretet tanánál.

— *A történelmi távlatokat tekintve, nem tartja a megoldás egyik lehetőségének a hívők és nem-hívők szövetségét az emberért, az ember érdekében?*

— Nem tudom. Történelem kísérletek a párbeszédre, tudtommal. De hogy ennek más eredménye is lehet, mint egy esetleges ad hoc politikai szövetkezés? Ismétlem: nem tudom.

— *Mi a véleménye ezek után: hozzájárulhat-e a mai ember problémáinak megoldásához a hit, a vallás?*

— Azt akarja megtudni tőlem, hogy véleményem szerint az Istenben való hit könnyíteni tudna-e az egyén és az emberiség boldogtalanságán? Civilizációnk mai menetirányát nézve, nem tartom tartós megoldásnak. Úgynevezett fejlődésünk ugyanis csak akkor engedélyezi ezt az egérutat a lélek számára, amikor már minden más kapu bezárult előtte. Sohasem boldog, nvulgumi állapotában. csak a desperáció pillanataiban. Esetenként bizonyára hasznos és segíteni tud. Minél szimplább az ember lelki szerkezete, annál könnyebben. Minél elesettebb az ember — azért beszéltem az előbb kétségbeesett pillanatokról —, annál inkább. De köznapi

élete során, nyakszorító társadalmi viszonyok között — most megint nem csak az osztályharcra, faji, vallási háborúskodásra gondolok, hanem az úgynevezett „civilizációs” folyamatra —, akkor nem hiszem, hogy akár az istenhit is a megoldást jelentené.

— Ön elsőként hívta fel hazánkban a közvélemény figyelmét a manipuláció veszélyeire. A hit is szolgálhat eszközzül? Milyen lehetőségeket lát a védekezésre?

— Manipuláció mindig volt, amióta az emberiség az esztét tudja, csak más néven nevezték. Az egyházak is éltek vele. Ma összehasonlíthatatlanul veszélyesebbnek látszik, egyrészt, mert technikai segédeszközei mérhetetlenül megszaporodtak, a prédikátorok, a politikusok, a kereskedelmi ügynökök a szöszékekről, a nyilvános terekről, a gyűléstermekből stb. átköltöztek tv-készülékeink képernyőire, rádiódobozainkba, azaz házhöz jönnek minden család otthonába, nem szólva a milliós példányszámokban megjelenő sajtóról; másrészt, mert felhasználva a modern lélektan kutatási eredményeit, ma sokkal finomabb, alattomosabb, tudományosan kidolgozott módszerekkel él. Védekezés?... az önálló gondolkodás, bármennyire megnehezíti is ezt maga a társadalom.

— „Az a dolgom, hogy kibéküljek a világgal, és talán önmagammal” — nyilatkozta legutóbb több helyütt és alkalommal is. Engedje meg a kérdést: hogyan kíván ehhez hozzákezdni?

— Csitítom magamban a nyugtalanságot, az agresszióimat, igyekszem enyhíteni az emberekről alkotott rossz véleményemet és az ezekhez kapcsolódó indulataimat. Régi folyamat ez, nem most kezdek hozzá. De ebből természetesen nem következik, hogy elhallgassam véleményemet a világról. Véleményemet, mely egy adat akarna maradni, s nem ítélet.

— Elmondható-e tehát ma Önről, hogy kiábrándult, csalódott és elégedetlen?

— Egyáltalán nem. Igaz, hogy sok mindenben csalódtam, az emberektől ma kevesebbet várok, mint 30–40 évvel ezelőtt, s nem tudok kiutat arra, hogyan lehetne őket megemelni... Tehát csalódott, keserű ember volnék? Itt ülök 75 évesen, pirosposzsgásan és sorsommal elégedetten, ha úgy tetszik; a könyveimet megvásárolják, nincsenek anyagi gondjaim, nagyjából meg tudtam írni — a tőlem telhető tehetséggel —, amit szándékoztam, a magam feladatát tehát többé-kevésbé elvégeztem. Mindent egybevetve, keserű is va-

gyok, derűs is, kiegyensúlyozott is, reménytelen is — ennek ellenére, vagy éppen ezért.

— Eletrajzi jegyzeteiben így ír: „Egészében véve józanléptékű életemből is emlékszem egy-egy percre, amelyben Istenhez kívántam szólni.” A „boldogságnak egy-egy különösen tiszta, betelt pillanatában” és életének néhány szorongatott helyzetében, amikor „lényre legalsó határáig szállt le egy szentségtelen de profundis clamavi kiáltásra...” Mit jelentenek életében ezek az Isten-élmények? Epizódok csupán vagy a környezet élményhatása szülte őket?

— Ha lelkiismeretesen akarok felelni, akkor azt mondanám, hogy amit ön jobb szó híján Isten-élménynek nevez, azt a bizonytalanságom szülte, azaz arról való tudomásom, hogy véges vagyok és a világ végtelen. Hogy hiába kalimpálunk, annak vagy semmi, vagy alig észrevehető következményei vannak az égitestek pályájára. Amiből a mi nyugati logikánk szerint arra következtetek, hogy van valamilyen, számomra ismeretlen erő, amely igazgat, irányít, de mondhattuk úgy is, hogy erőszakot tesz rajtunk. Ezt a lehetőséget — noha ateista vagyok — nem küszöbölöm ki, hisz nem tudom elképzelni sem a végtelent, sem az Einstein-féle véges teret. Egyszóval agybeli eszközeim — saját tudásom korlátai — nem elégségesek ahhoz, hogy beérjem kézenfekvő racionális magyarázatokkal. Ez a bizonytalanságom oka. Ebből fakad az — mint már említettem —, hogy életemben többször is voltak nagyon boldog vagy nagyon boldogtalan perceim, amelyekre csak irracionális válaszokat tudtam adni.

— Jártak ezek valamilyen következménnyel is az életében? Van folytatásuk?

— Ki tudja?

— Írásaiban sok szó esik az alázat-ról. Mit ért ezen?

— Nem azt, amit vallási értelemben nevezünk annak. Egy emberi, az önmaga jelentéktelenségével számot vető magatartást. Alázatosnak illik lennem abban a tudatban, hogy egy ember vagyok, egy a hárommilliárd közül, akiknek az élete valószínűleg ugyanolyan fontos, mint az enyém, akár a köz szempontjából nézzük, akár az egyén szempontjából. Alázat fog el akkor is, amikor az előbb említett, számomra megmagyarázhatatlan jelenségekkel kerülök szembe, olyanokkal, amelyekről egyelőre még nem tudom megmondani, vajon csak a tudomány készületlensége

teszi-e őket érthetetlenekké. Sokszor vigasztaljuk magunkat azzal, hogy egyszer majd minderről pontosabb információink lesznek. Nem lesznek. Élet és halál kérdéséről, az élet hasznáról és ártalmáról soha nem lesz megbízható tudásunk. Arra, hogy mivégre születünk, soha nem fogunk kielégítő választ kapni.

— Az „Ítélet nincs” című könyvében a következőket olvashatjuk: „Magunkhoz ösztentének lenni: elképesztő feladat. Önmagunkat talán leginkább a vallásos ihlet állapotában közelíthetjük meg...”

— Azokban az irracionális pillanatokban, amelyekről az előbb említést tettem. Itt, ha jól emlékszem, az önkritikáról, a nyilvános önkritikáról is beszélek, és a gyónásról. S a gyónás mellett szavazok a nyilvános önkritikával szemben, mert hatásosabbnak, öntisztítóbbnak tartom. Nem kell papnak lennie, akinek gyónok, lehet a barátom, a feleségem, az anyám is. A pap sokak számára talán azért alkalmasabb, mert semlegesebb bíró a hozzátartozóinál. Jobbnak tartom a fülbegyónást, mint a nyilvános önbevallásokat, amelyek kép-mutatásra, s látványos jellegük miatt, komédiázásra csábítottak, valószínűleg

már a középkorban is, amikor a bűnösnek a templom gyülekezete előtt kellett bevallania bűneit... De valamilyen gyónásra — például az íróknak írásra — szükség van, mert az embernek meg kell szabadulnia nyomasztó terheitől.

— Egyetlen beszélgetés nem törekedhet teljességre. Ezért mindig valamilyen hiányérzetet kelt a résztvevőkben. A kérdező fél tudniillik arra gondol közben, mi mindent kellene még megkérdeznie, vagy mit felejtett el a kérdések közül feltenni; a válaszadó pedig arra, hogy mi mindent kellene még elmondania, amire azonban már nincs elég ideje, sem energiája. Ön hogy értékeli a beszélgetésünket?

— Elégedetlen vagyok ezzel a beszélgetéssel, mármint a rám eső részével. Egy ugyanekkora terjedelmű novellában jobban s többet mondhattam volna el a világról s arról, hogy mit érek s gondolok róla. Feltéve persze, hogy sikerül a novella.

— Van-e valami üzenete a Vigilia olvasóinak és szerkesztőinek?

— Milyen jogon s illetékességgel üzenhetnék Önöknek, tisztelt barátaim? Inkább magamnak mondom: igyekezzünk őszintéknék lenni és mégis szót érteni egymással!

*

Egyik nemrég írt önvallomását Déry Tibor ezzel zárja: „Az öregember egy levél mögé búvik, s nézi a tengert. Néha az eget is, de az még messzi van.”

HEGYI BÉLA

SZÁMUNK ÍRÓIRÓL. — M. D. Chenu domonkos szerzetes, a Karl Rahner, Henri Du Lubac, stb. képviselte modern teológiai gondolkodás egyik kimagasló egyénisége; főként a munka teológiájával s a történelem és kegyelem kapcsolatának kérdéseivel foglalkozó művei úttörőek. Ezt a tanulmányát, melynek eredeti francia szövegét is teljes terjedelmében közöljük, a Vigilia számára írta. „Nagy öröm számomra — írta kísérő levelében —, hogy ezzel is tanúsíthatom szívélyes megbecsülésemet a munkájuk iránt, az értelem és a remény közösségében, korunk homályai közepett. Ez a közösség földrajzi és nyelvi határok fölött, ma szükségesebb, mint valaha.”

Szigeti Kilián bencés főiskolai professzor Pannonhalmán. „Magyar liturgikus énekeskönyv” című tanulmányát 1964 júliusi számunkban közöltük.

Gyéressy Béla tudományos kutató, pálos rendtörténész, számos rendtörténeti tanulmány szerzője.

A jóság egyetlenegyszer talált tökéletes inkarnációra emberi testben, s nem is fog soha többé.

G r a h a m G r e e n

Revue mensuelle — Rédacteur en chef: György Rónay — Rédaction et administration:
Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 4,50 US dollars.

SOMMAIRE

M. D. Chenu (Paris): L'homme dans sa dimension historique — *Kilián Szigeti*: Le nouvel Ordre Missel — *Agnès Gergely*: Poème — *Béla Gyéressy*: Écrivains de l'ordre des Pauliniens au moyen-âge — *Gyula Makrai*: Poèmes — *Tibor Déry*: Poème — *György Rónay*: Judas (pièce de théâtre) — *Tamás Nyíri*: La conférence de Noël à l'Institut Pastoral de Vienne.

L'ÉGLISE DANS LE MONDE: Les problèmes actuels des prêtres (*Károly Dorombo*).

JOURNAL

L'épiscopal français sur la guerre nigérienne — Journal du lecteur (*Maria Galántai*) — Chronique théâtrale (*András Pályi*) — Beaux-arts (I. D.) — Rubrique musicale (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*).

DOCUMENT: Entretien avec Tibor Déry (*Béla Hegyi*).

L'HOMME

DANS SA DIMENSION HISTORIQUE

Par M. D. Chenu

Tous sont d'accord, à travers toutes les frontières géographiques, sociologiques, politiques, culturelles, pour observer, avec émotion, avec inquiétude, avec espérance aussi, que l'humanité est actuellement en mutation profonde: nous entrons dans une ère nouvelle; se prépare un homme nouveau. Ainsi parle-t-on d'une révolution, non pas nécessairement dans le sens d'une violence désordonnée et meurtrière, mais parce que l'évolution en cours est à la fois radicale et rapide, touchant les fondements psychologiques des personnes et les structures collectives de la société.

Dans l'analyse de cette mutation radicale, les diagnostics sont divergents. Même s'ils se recoupent dans une convergence objective des constats, ils se développent selon des insinances diverses pour déterminer l'axe de cette révolution. Les uns observent avec plus d'attention le choc du progrès technique sur les comportements personnels et collectifs: le travail, acte typique de l'homme est transformé dans ses fins et dans son idéologie. D'autres sont plus sensibles à la science, à la culture scientifique, à la rationalité, depuis la recherche fondamentale jusqu'à la planification économique, dans un dépérissement plus ou moins conscient des valeurs infra ou supra-rationnelles. D'autres considèrent que l'expérience est devenue le pivot, la règle, le concept central de la vie moderne. D'autres soulignent l'importance capitale du phénomène d'urbanisation comme noeud des évolutions socio-culturelles. Et ainsi de suite.

Tous ces diagnostics sont vrais; il serait maladroit et erroné de se laisser emporter par une option qui dissimulerait d'autres opérations en cours et télécoperait d'autres problèmes. En vérité, ces diverses analyses conduisent à un dénominateur commun: la mutation radicale et rapide provoque, dans les individus et dans la société, une prise de conscience aiguë de l'histoire, non seulement comme terrain matériel de l'existence humaine, mais comme coefficient spirituel de l'hummanisation, dans un univers dont le mouvement est la loi. Toujours l'action humaine s'est accomplie dans l'histoire et a accompli l'histoire; aujourd'hui le changement accéléré et généralisé provoque une prise de conscience, qui modifie profondément la représentation que l'homme se fait de lui-même

Historicité de l'homme

Ce serait en effet rester à la surface des phénomènes, même les plus violents, que de s'en tenir aux changements introduits par la connaissance scientifique, l'instrumentation technique, les organisations économiques, sociales et politiques, les phénomènes de masse, la mondialisation des problèmes. Tous ces phénomènes sont de très grande envergure en eux-mêmes, et appellent de radicales réformes des structures. Mais leur *signification*, au delà de leur exigence immédiate, porte sur l'être même de l'homme, se dévoilant dans sa mentalité et dans ses comportements.

L'homme, certes, est une „nature”, ayant ses lois déterminées, ses articulations biologiques, psychologiques et sociologiques, par lesquelles il est homme, et non pas simple animal, ni non plus esprit pur. Un échec à ces lois, une rupture de ces déterminismes, le conduisent à la mort. Mais cette „nature” a ceci d'irréductiblement original: c'est une nature qui se détermine elle-même, prenant en charge les déterminismes mêmes de son être biologique, psychologique, social. L'homme, dans un cosmos évolutif de biogenèse, se fait, par l'aménagement de l'espace et la maîtrise du temps. Il fait accéder la nature à une seconde existence, et, en humanisant ainsi la nature, l'homme s'humanise lui-même. D'émirge de l'univers, il en cherche et en trouve les ressources, jusqu'alors inconnues; et, les mettant en oeuvre, il conduit cet univers à sa consommation. Ce pourquoi le travail est devenu le moteur de cette nouvelle civilisation, non plus seulement comme une exigence du gagne-pain quotidien, mais comme la cause de cette re-création du monde.

Il ne faut pas s'en tenir à ce triomphe technique et scientifique, durement payé d'ailleurs par une accablante dépense d'énergies du corps et de l'esprit. De cette admirable transformation de l'univers, émane et explose au coeur de l'homme une interrogation, à la fois exaltante et anxieuse, sur le *sens* de ce devenir. Tel est le choc de cette prise de conscience, que nous commençons seulement à évaluer. Si nous entrons dans une „ère nouvelle” (c'en est là l'entrée.

Ce choc, nous pouvons le mesurer quotidiennement, non seulement dans ses effets matériels, mais dans les commotions psychologiques: mise en question de la tradition et des traditions, contestation de l'ordre établi, revendication de la spontanéité, frénésie de créativité, impatience juvénile, rôle de l'utopie, etc.

La mesure de ces traumatismes est donnée par l'intense préception du *présent*, comme récapitulation explosive du *passé*, et comme préfiguration de l'*avenir*. Les certitudes acquises commandent, au delà d'elles-mêmes, une prospective de l'avenir, qui déjà les conteste: l'avenir devient une dimension du présent. Rationalisme et utopie s'engrènent dans une dialectique permanente, qui ne va pas sans un déchirement de notre tissu mental.

De cette historicité de l'homme, il faudrait détecter les ultimes fondements dans la nature humaine: l'homme est dans l'histoire parce qu'il n'est pas clos dans son individualité; sa convivance avec les autres est requise pour sa promotion; il est social *par nature*, engagé dans la suite des générations. En définitive, cette sociabilité essentielle provient de ce qu'il n'est pas un esprit pur, hors du temps et de l'espace; il doit faire entrer son corps, et, avec son corps, tout l'univers de la matière dans son mouvement vers la perfection et vers sa béatitude. Telles sont les conditions ontologiques et psychologiques de l'homme dans l'histoire: l'homme contemporain en fait l'enivrante et difficile épreuve.

Le chrétien dans l'histoire

Le chrétien n'est-il pas déconcerté devant cette radicale mutation? Oui. Non seulement il est, comme tout homme, bousculé dans ses habitudes de pensée, d'action, de jugement, de pratique, y compris de pratique culturelle dans un monde désacralisé; mais, plus profondément, il est contraint de discuter une certaine mystique de l'ordre établi, dans lequel, plus ou moins consciemment, il reconnaissait la volonté de Dieu Créateur, maître de toute loi de toute hiérarchie.

Mystique de l'ordre établi: il y eut en effet, dans l'esprit, dans l'engagement, dans le langage même, de beaucoup de chrétiens, un blocage entre les „vérités éternelles” d'une toute puissante Divinité et les hiérarchies fixes de la société, dans un monde sacralisé. De tout temps, cette réfraction de la religion sur l'univers aboutit à une sacralisation des lois de la nature, des structures de la société,

des forces de l'histoire: à l'âge féodal, le serment sanctionnait le rapport du serf à son seigneur; sous l'Ancien régime, le monarque était de droit divin; et, dans beaucoup de civilisations, le culte des ancêtres manifestait le caractère sacré de la suite féconde des générations.

En vérité, le Christianisme n'est pas une religion de la *nature*, en émanation des secrètes puissances d'un univers mystérieux. Le Christianisme est une religion de l'*histoire*, c'est-à-dire fondé et commandé par des „événements”, dont la suite constitue une histoire „sainte”. Il est instauré, à son départ et au jour le jour, non par une sublimation des réalités terrestres de la nature et de la société, mais par la venue de Dieu dans l'histoire: Dieu s'est incarné, et est devenu homme parmi les hommes. Son „Esprit” est immanent dans l'histoire, l'histoire même que font les hommes, dans la mesure où ils sont incorporés à l'humanité de Dieu.

Le Christianisme est le déroulement de ce „mystère” du Christ Homme-Dieu. Il n'est donc pas un système de pensée, une idéologie, plus ou moins opposée à d'autres idéologies. Il est une „économie”, selon le mot très significatif employé jadis par les docteurs orientaux. C'est par une fâcheuse atrophie que nos catéchismes, pendant longtemps, ont réduit le contenu de la religion chrétienne à une liste de dogmes à croire et à un ensemble de devoirs à pratiquer; la Bible n'était plus qu'un répertoire d'anecdotes édifiantes. C'était oublier la dimension historique dans laquelle vérités et préceptes prennent leur sens et leur dynamisme. Le Christianisme est une histoire prophétique, car l'investissement de Dieu dans l'histoire conduit l'homme et l'univers, au delà de leurs ressources propres, vers une divinisation qui se révélera à la „fin des temps”. L'Eglise, corps du Christ en genèse, est donc, non pas un complice de l'ordre établi qu'elle garantirait en le sacralisant, mais l'humanité en mouvement vers son accomplissement, selon le rythme des civilisations, lieu de l'engagement de la grâce du Christ. La Parole de Dieu désacralise la nature et l'organisation des sociétés.

Alors le culte lui-même domaine des multiples expressions de la *religion*, est radicalement transformé. Il a désormais pour objet, non plus une offrande des biens terrestres au Dieu redouté, mais le *mystère* du Christ, mort et ressuscité, rendu présent dans des formes symboliques, qui figurent et réalisent, jour par jour, la divinisation. Les opérations sacrales ne sont plus que le matériel d'une communion au mystère, par et dans la foi. Ainsi la liturgie embraye sur l'histoire, et se coule dans ses évolutions.

Le Concile du Vatican II a expressément restauré cette vision originale du Christianisme, à l'encontre d'un déisme abstrait et intemporel, plus proche de la „philosophie des lumières” (*Aufklärung*) que de l'Evangile. Sans doute est-ce là l'heureux effet d'une extrême sensibilité à la mutation présente du monde et de l'homme (enregistrée dans l'introduction et la motivation de la Constitution alors promulguée, *Gaudium et spes*). Une intelligente présence à son temps, aujourd'hui dans le monde, a provoqué dans l'Eglise un retour à ses sources vives, dans l'Evangile, le récit de Dieu entré dans l'histoire.

* *

C'est sous le signe de l'espoir que du 29 au 31 Décembre 1969, l'*Institut Pastoral de Vienne* a tenu sa conférence habituelle de Noël. L'office d'ouverture fut célébré par l'évêque auxiliaire I. *Wagner*, qui prononça également un court sermon à l'église des bénédictins écossais. Les séances de la conférence eurent lieu dans la grande salle de l'auditorium de l'université de Vienne. À la séance d'ouverture, M. P. *Zeininger* salua les participants au nombre desquels se trouvaient les membres du corps épiscopal autrichien, Mgr Rossi nonce du pape, Mgr *Melkizedek* évêque russe orthodoxe et, en dehors des autrichiens, les délégations allemande, suisse, yougoslave, hongroise et tchèque. Du côté hongrois Mm *Tamás Nyíri* et *László Paskai*, professeurs à l'Académie de Théologie et de la part du clergé en exercice Mm *István Faith*, *Géza Szabó*, *Ferenc Tomka* et *György Vitányi* ont pris part à la conférence dont la devise était: „L'espoir pour tous”.

I N F O R M A T I O N S

M. János Kádár, premier secrétaire du Comité Central du Parti Socialiste Ouvrier Hongrois a fait au correspondant de l'UNITA une déclaration qui fut communiquée simultanément en Italie et en Hongrie. Le journaliste italien avait demandé entre autres si la célèbre devise: „Celui qui n'est pas contre nous est avec nous” était encore en vigueur aujourd'hui. „Il est tout à fait clair que les communistes ne peuvent pas construire tout seuls le socialisme, qui n'est réalisable qu'avec la participation du peuple tout entier. C'est pourquoi, dans la République Populaire Hongroise, nous efforçons continuellement de faire contribuer toutes les honnêtes gens, toutes les forces créatrices du peuple et de la nation à l'édification de la société socialiste, de sorte que cette construction devienne une cause nationale. Nous aspirons à ce que ceux qui sont hors du parti estiment les communistes d'après le travail accompli en faveur de la société et à ce qu'ils entendent leur appel. En même temps, nous déclarons que sans distinction de parti, de conception, d'origine ou de profession, tous ceux qui participent à la construction du socialisme jouissent des mêmes droits et de la même estime” — a dit M. János Kádár.

M. József Prantner, secrétaire d'État, président de l'Office National des Affaires du Culte, a fait une visite à l'ordre des piaristes. A cette occasion, il s'est entretenu amicalement avec le provincial István Albert, les dirigeants et les membres de l'ordre sur les questions actuelles de la politique ecclésiastique.

Dans sa proclamation du Nouvel An, le Corps Épiscopal Hongrois s'est adressé aux fidèles en ces termes: „Ily y a deux ans, le 15 décembre 1967, notre Saint-Père nous a adressé à tous un message nous faisant savoir que, désormais, le premier jour de chaque année serait célébré comme le jour de la paix. De cette paix, dont le manque dans certaines parties du monde est si amèrement ressenti par nous tous, de cette paix, dont la réalisation exige tant d'efforts, mais apporte aussi tant de bénédictions. De cette paix, si ardemment désirée dans de si nombreuses parties du monde, Seigneur! donne nous la paix et conserve la nous pour notre salut à nous tous!” ont dit les évêques hongrois.

KÖZLÉSEK ÉS VÁLASZOK

Kádár János, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára az UNITA tudósítójának adott nyilatkozatot, melyet egyidejűleg hoztak nyilvánosságra Olaszországban és Magyarországon. Az olasz újságíró érdeklődött az iránt is, hogy érvényes-e még ma a híressé vált jelszó, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van.” „Teljesen világos, hogy a szocializmust a kommunisták egyedül nem építhetik fel, az csak az egész nép közös műveként jöhet létre. Éppen ezért mi a Magyar Népköztársaságban következetesen arra törekszünk, hogy minden tisztességes embert, a nép, a nemzet minden alkotóerejét bevonjuk a szocialista társadalom építésébe, s így a szocialista társadalom teljes felépítése nemzeti üggyé váljon. Arra törekszünk, hogy a párton kívüliek a kommunistákat a társadalom érdekében végzett munkájuk alapján becsüljék, és hívó szavukat kövessék. Ugyanakkor hirdetjük, hogy pártállásra, világnézetre, származásra, foglalkozásra való tekintet nélkül azonos jog és megbecsülés illet meg mindenkit, aki részt vesz és helytáll a szocialista építőmunkában” — mondotta Kádár János.

Prantner József államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke látogatást tett a piarista rendnél. A látogatás alkalmából időszzerű egyházpolitikai kérdésekről folytatott szívélyes és közve'len eszmecserét Albert István tartományfőnökkel, a rend vezetőivel és a rendtagokkal.

A Magyar Püspöki Kar újévi szövegében fordult a hívekhez: „Szentatyánk két esztendeje, 1967. december 15-én üzenetet adott mindnyájunknak, hogy minden esztendő első napját, mint a béke napját köszöntsük. Azt a békét, amelynek hiánya a világ egyes részein oly keserves mindnyájunk részére. Azt a békét, amelynek megvalósulása annyi erőfeszítést kíván, de oly sok áldással is jár. Azt a békét, amely után a világ sok táján annyian sóvároznak. Adj, Uram békét napjainkban és tarsd meg ezt a békét mindnyájunk üdvére!” — hangsúlyozták a magyar püspökök.

A remény jegyében tartotta meg a bécsi lelkipásztori intézet szokásos karácsonyi konferenciáját 1969. december 29—31-én. A megnyitó istentiszteletet I. Wagner segédpüspök pontifikálta és rövid beszédet is mondott a skót bencések templomában. A konferencia a bécsi egyetem auditorium maximumában tartotta üléseit. A megnyitó ülésen a megjelenteket P. Zeininger üdvözölte. Jelen voltak az osztrák püspöki kar tagjai, Rossi pápai nuncius, Melkizedek orosz ortodox püspök és az osztrákon kívül a német, svájci, jugoszláviai, magyar, lengyel és cseh küldöttségek. Magyar részről Nyíri Tamás és Paskai László teológiai akadémiai professzorok és a lelkipásztorkodó papság részéről Faith István, Szabó Géza, Tomka Ferenc és Vitányi György vettek részt a konferencián, amelynek témája így szólt: „Mindenki reménysége”.

Lombos Ferenc, a Győr-Sopron Megyei Tanács vb-elnöke udvariassági viszontlátogatást tett a bencés rend kormányzó perjelénél, Monsberger Ulriknál Pannonhalmán. A találkozón a községet és a bencés rendet kölcsönösen érintő témákról is tárgyaltak.

A hajdúdorogi görög szertartású katolikus egyházmegye joghatóságát Magyarország középső és nyugati vidékeire kiterjesztette VI. Pál pápa 1968-as dekrétuma. Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök az egyházmegyén kívül élő hívek gondozásának irányítását Timkó Imre professzorra bízta, akit püspöki vikáriussá nevezett ki. Az eddig végzett munkáról Timkó Imre ezeket mondotta: — Az elmúlt időszak alatt a rám bízott szórványterületen két lelkésziséget szervezhetünk: egyiket a főváros budai, másikat a pesti oldalán. Híveink szórványcsoportjairól eddigi tapasztalataink szerint azt mondhatom, hogy közel ugyanannyi hívünk lesz az egyházmegye területén kívül szerte az országban, mint amennyi Szabolcs-Szatmár-Bihar megyében él. A latin szertartású megyéspüspököknél és ordináriusoknál tett látogatásokat, és a joghatóság gyakorlati kérdéseiről folytatott eszmecserék azt bizonyították, hogy püspökeink megértették a görög szertartású szórvány létfontosságát a rítus fennmaradása szempontjából és feladatai teljesítéséhez messze-menő támogatást fognak nyújtani.

25 évvel ezelőtt szabadult fel Eger városa a német megszállás alól. A jubileum alkalmából ünnepséget tartottak az egri Papnevelő Intézetben. Az ünnepségen jelen volt Brezanóczy Pál érsek, Beresztóczy Miklós az Országgyűlés alelnöke, az érseki iroda több képviselője, a szeminárium előjárói és tanárai, a főkáptalan és a székváros papjai, valamint a szeminárium növendékei.

Tavasztól megújult egyházművészeti kiállítás látható a Mátyás templomban. A mai gyűjtemény egyike Budapest leglátogatottabb kiállításainak. Szinte az egész magyar kereszténységről akar vallani. Így látja ezt Fábián János plébános is: — A templom gyűjteménye nemcsak régi értékeket őriz. Számos új tárgy került ide, s igen jelentősek azok a letéti darabok, melyeket püspökségek, plébániák bocsátottak rendelkezésünkre. A jelenlegi anyag alapos felmérésre és rendezésre szorul. Ugyanakkor foglalkoznunk kell a múzeum biztonságával is. A felújított termek átalakítják a gyűjtemény arculatát. Egyetlen darabunk sem lesz, melyet tudományosan fel ne dolgoztunk volna. Új műszaki tervek alapján gondoskodunk a megfelelő világításról, kincseink állagmegőrzéséről. Az állandó kiállítás mellett a Mátyás templom helyet fog adni, hogy évenként többször időszakos kiállításokon egy-egy tájegység, egyházmegye vagy nagyobb gyűjtemény bemutathassa nálunk értékeit.

Megjelent a Vigilia 1969. évi számainak összesített tartalomjegyzéke melyet 1 Ft-os bélyeg előzetes beküldése ellenében a kiadóhivatal kérésre megküld.

HIBAIGAZÍTÁS. Lapunk januári számában Szennay András cikkébe a szerkesztőség hibáján kívül értelemzavaró sajtóhiba csúszott be (az általunk javított levonatban még nem szerepelt). A 49. oldalon a bal oldali hasámban a 3. bekezdés 9—10 sorában „»isteni« tapasztalattal” helyett „»isteni« tapintattal” olvasandó.

Készpénzzel bérmentesítve
a Bp. 72. sz. postahivatalnál.